

Čeština na Volyni

Alla Arkhanhelska

Ondřej Bláha

Uljana Cholodová

(eds.)

edice [p]aleon

Vydavatelství Filozofické fakulty
Univerzity Palackého v Olomouci

Obsah

7	Úvod
12	Zkratky
13	1. Jazyk volyňských Čechů z hlediska nářeční stratifikace češtiny
	<i>Karel Komárek</i>
13	1.1 Úvodní poznámky
20	1.2 Zastaralé lexikální prostředky
21	1.3 Znaky českých nářečí v užším smyslu
26	1.4 Společné znaky středočeských a severovýchodočeských nářečí
30	1.5 Znaky severovýchodočeských nářečí
35	1.6 Nářeční slovní zásoba
41	1.7 Znaky jihozápadočeských nářečí
42	1.8 Závěr
47	2. Zvuková stránka promluv volyňských Čechů
	<i>Uljana Cholodová</i>
47	2.1 Úvodní poznámky
53	2.2 Vliv majoritního jazyka
65	2.3 Hláskoslovné rysy shodné se severovýchodočeskými nářečím
66	2.4 Hláskoslovné rysy shodné s českými nářečím v užším smyslu
66	2.5 Závěr
69	3. Lexikum, syntax a morfolgie volyňské češtiny z hlediska interference s ukrajinštinou a ruštinou
	<i>Ondřej Bláha</i>
72	3.1 Lexikum
82	3.2 Užívání členů vidových dvojic
83	3.3 Syntax
89	3.4 Morfolgie
95	3.5 Závěr

Recenzovali: PhDr. Věra Lendělová, CSc.
doc. Sergej Skorvid, CSc.

Kolektiv autorů:

prof. Alla Arkhanhelska, DrSc.
prof. Olena Berezjuk, CSc.
PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Mgr. Uljana Cholodová, Ph.D.
doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
Mgr. Radana Merzová, Ph.D.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2018 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (IGA_FF_2018_017).

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Alla Arkhanhelska, Olena Berezjuk, Ondřej Bláha, Uljana Cholodová,
Karel Komárek, Radana Merzová, 2020
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2020
ISBN 978-80-88278-62-7

99 4. Písňové sbírky volyňských Čechů jako prostředek zachování národní identity

Alla Arkhanhelska, Radana Merzová

- 99 4.1 Historické, geografické a kulturní souvislosti
- 106 4.2 Sběratelská činnost J. Pospíšila a V. Lohvinovce
- 110 4.3 Charakteristika sbírky *České písně z ukrajinské Volyně*
- 113 4.4 Poetika písní
- 119 4.5 Jazyk písní
- 123 4.6 Motivy „staré vlasti“, její historie a kultury
- 130 4.7 Závěr

133 5. Etnografický a historický výzkum volyňských Čechů

Olena Berezjuk

- 136 5.1 Jedinečnost národních kultur
- 137 5.2 Kulturní a společenský život na Volyni před rokem 1917
- 148 5.3 Kulturní a společenský život na Volyni v letech 1917 až 1939
- 156 5.4 Závěr

157 Přílohy

- 162 Festival sovětské a československé mládeže
- 163 Jak jsme chránili češtinu
- 164 Kolektivizace na Ukrajině
- 165 Hladomor a dušičky
- 166 Velká rodina a česká svatba
- 167 Rodinný život v Nikolajevce
- 168 Dětská školka
- 170 Sňatková politika Čechů
- 171 Slavení Vánoc
- 172 Putování češtiny přes generace

175 Závěr

- 179 O spoluautorech
- 181 Literatura
- 189 Summary
- 191 Rejstřík

Úvod

Fenomén jazyka volyňských Čechů jistě nepatří mezi zcela neprozkoumané oblasti lingvistického výzkumu. Stejně tak byla věnována již řada odborných prací této pozoruhodné problematice novodobější historie obecně. Jako oprávněná se tedy jistě jeví otázka smyslu a motivace knihy, kterou právě otevíráte. A navíc se nabízí pochybnosti, co nového je možno ještě přinést ke sledovanému tématu po více než sedmdesáti letech, která uplynula od masové a téměř definitivní reemigrace volyňských Čechů zpět do Československa v období bezprostředně po konci druhé světové války.

Dovolím si započít osobními zkušenostmi – po rodné linii z matčiny strany patřím k potomkům volyňských Čechů. Z rodinného vyprávění vím, že reemigrovaní „Volyňáci“ se s nadějí (a možná i částečnou naivitou) zaměřovali spíše na svoji současnost a budoucnost a o svém nelehkém životě a mnohdy velmi negativních zkušenostech a zážitcích ze života na Volyni příliš nehovořili. Je to až vlastně druhá generace potomků, kteří soustavněji pátrají po svých kořenech a dychtí po rodinné historii. Tato zkušenost se potvrzuje též při současné reflexi těchto témat např. na sociálních sítích, není to tedy pouze můj osobní dojem. Moje matka vzpomíná, že když se Volyňáci sešli při nějaké příležitosti, o Volyni téměř nemluvili a pokud ano, tak za zavřenými dveřmi, kam zejména své děti moc nepouštěli. Tak se dá pochopit oživení zájmu o tuto tematiku s jistým časovým odstupem.

Náš výzkum, jehož první výsledky jsou shrnuty v předložené knize, vychází z ještě z dalších konkrétních motivů. Zaměřuje se především na oblast tzv. východní Volyně (zejména oblast Žitomiru a okolí), která se v historickém a politickém vývoji v lecčems lišila od zbývajících oblastí obývaných volyňskými Čechy. Hlavní odlišností byla skutečnost, že patřila v meziválečném období do Svazu sovětských socialistických republik. Některé neblahé důsledky této politické reality, které dopadaly na kolonie Čechů žijících se především vyspělou zemědělskou činností, se tak zde projeví o cca dvě desetiletí dříve, zejména kolektivizace a bolševizace. Také v této oblasti byly ve větší míře zpřísněny podmínky pro poválečnou reemigraci. Návrat do

staré vlasti¹ nebyl často umožněn zejména Čechům a Češkám žijícím v národnostně smíšeném manželském svazku.

Tak je skutečností, že ve východních oblastech Volyně je komunita Čechů a jejich potomků početnější a mimo jiné třeba i jejich kulturní a spolkový život ještě zachován – srov. např. Žitomirský spolek volyňských Čechů, s nímž byla v rámci našeho projektu navázána užší spolupráce. Je zde skutečně možno vnímat výrazný rozdíl od západněji položených území ukrajinské Volyně. Když jsem v roce 2017 cestoval oblastí Dubenského regionu, bylo možno si všimnout, že dokonce celé bývalé české vesnice prakticky zmizely z map. Např. bývalá česká obec Hradiště (Horodišče),² v níž se narodil můj dědeček, ležící 10 km jihovýchodně od smutně proslulého Českého Malína, vyvražděného a vypáleného nacisty v roce 1943, má dnes sotva deset stálých obyvatel.

Ale zpět k našemu výzkumu. Jak již jsem konstatoval, krajanská komunita Čechů, na niž byl zaměřen náš projekt, je relativně početnější. V nejstarší generaci jsou ještě živi přímí etničtí Češi, kteří se narodili před poválečnou reemigrací. V tomto kontextu je tak vlastně poslední možnost zachytit jejich variety češtiny a na rozdíl od jiných výzkumů v minulosti, zaměřených především a téměř výhradně jen na respondenty reemigrované do Československa, poznat češtinu poznamenanou dlouholetým, vlastně celoživotním kontaktem s většinovou ukrajinštinou a také ruštinou jako dominantním jazykem bývalého SSSR.

Při pořizování nahrávek, které vznikaly během dvou pobytů v roce 2018, byly zachycovány promluvy nejstarší generace, u nichž jsme na základě osobního rozhovoru získali explicitní potvrzení jejich českého původu v ideálním případě od obou rodičů, přinejmenším alespoň ze strany jednoho z nich. Jak ukazují jednotlivé kapitoly této knihy i přiložené ukázky promluv, získali

1 Pozn. editorů: termín *stará vlast*, který ve vztahu k českým kolonistům na Ukrajině označuje Čechy, Moravu a příp. Slezsko, užíváme pro zjednodušení a systematicky v celé této monografii.

2 Pozn. editorů: veškerá toponyma označující lokality na někdejší Volyni (i jinde na Ukrajině) uvádíme v této monografii v jejich české podobě, jak je zachycena v publikaci J. Hofmana a R. Štéra (2018). Toponyma, která v uvedených publikacích nejsou, zapisujeme ve formě, která v současných českých textech převažuje.

jsme tak velmi pozoruhodný materiál z hlediska jazykového charakteru a také z pohledu obsahového. Explorátoři se záměrně snažili respondenty přimět k hovoru na téma vzpomínek, a to především ze dvou důvodů – aby bylo možno zachytit střípky z pozoruhodné reality více či méně dávné minulosti a aby umožnili respondentům užívat co nejvíce prvků slovní zásoby, kterou mají přirozeně spjatou s češtinou.

Samotný terénní výzkum byl pozoruhodnou zkušeností pro všechny zúčastněné. Byli jsme svědky velmi spontánního uchovávání vzpomínek a tradic, v obcích Olšanka a Nikolajevka jsme měli možnost shlédnout místní expozice s předměty a dokumenty připomínajícími velmi kladně hodnocenou přítomnost českého obyvatelstva v dotyčných oblastech a v neposlední řadě jsme se též přesvědčili o přetrvávajícím poutu potomků Čechů na Ukrajině s mateřskou vlastí – důkazem budiž např. základní škola a mateřská školka v Nikolajevce, která umožňuje dětem výuku češtiny a ze strany oficiálních institucí České republiky je materiálně i finančně podporována, a samozřejmě bohatá kulturní a vzdělávací činnost českého spolku v Žitomiru. Zde se nám nesmazatelně vryl do paměti společně strávený večer s harmonikou a písněmi p. Slámy.

Tým exploračních byl tvořen studenty Filozofické fakulty Univerzity Palackého ve složení: René Andrejs, Anna Chura, Natalia Drozda, Alice Fayet, Olha-Anastasiia Futoran, Olena Izmailova, Khrystyna Novodvorska, Maria Olędzka, Jasna Skotáková, Mariia Vovchuk a Michaela Zormanová. Jednalo se o studenty doktorského oboru Srovnávací slovanská filologie a taktéž magisterské a bakalářské české a ukrajinské filologie. Jako velmi přínosnou se ukázala skutečnost, že složení týmu bylo mezinárodní – studenti z České republiky, Polska a Ukrajiny – neboť stopy právě těchto tří národností a jejich jazyků jsou do dějin Volyně a přilehlých oblastí nesmazatelně otištěny a všechny tři dotyčné jazyky byly při komunikaci funkčně využity. Zapojení jmenovaných studentů a jejich oborů konečně dává též prakticky vzorový příklad týmové spolupráce v rámci příbuzných filologií.

Dovoľte mi ještě zastavit se nad velmi důležitou otázkou terminologie *Volyn*, *volyňský*. Používáme toto označení (a to i v samotném názvu knihy) zcela v tradičním duchu, který takto souhrnně nazývá oblast, respektive komunitu krajanských Čechů, i když z pohledu geografického

a politicko-správního vymezení není zcela přesný. To je ostatně vidět i na lokalizaci míst, v nichž byl pořizován základní materiál. V rámci současného administrativního členění Ukrajiny spadají místa výzkumu do oblasti Žitomirské a Vinnické, další západněji položené lokace dřívějšího českého osídlení náleží z dnešního pohledu do oblastí Lvovské, Rovenské, Ternopilské a Chmelnycké, pouze jedinou z lokalit v okolí Lucku najdeme dnes pod názvem Volyňská oblast. Ostatně historicky doložené osídlení českého obyvatelstva³ neodpovídá přesně ani někdejší Volyňské gubernii carského Ruska v době, kdy osídlování započalo. Označení *Volyň*, *volyňský* spojené s českým obyvatelstvem však je již zcela vžitě, značkové a v neposlední řadě slouží též jako prostředek osobní identifikace potomků této svěbytné krajan-ské komunity, takže jej užíváme i my, navzdory výše uvedené nepřesnosti.

Vyjadřuji přesvědčení, že výzkum pozoruhodného kulturního dědictví českého osídlení na Volyni zdaleka není u konce. Na této skutečnosti jistě nic nemění ani fakt, že pamětníci patří již jen do nejstarší generace, ba naopak tím více vyvstává aktuálnost těchto výzkumů. Pevně doufáme, že i předkládaná kniha bude trvalým příspěvkem k dané problematice a zachycený jazykový materiál podkladem pro další bádání.

Miroslav Vepřek

Obr. 1: Přibližný rozsah historické Volyně vyznačujeme světle šedou barvou na pozadí současné mapy Ukrajiny a Krymu. Území sousedních států je vyznačeno tmavě šedou barvou (kreslil O. Bláha).

3 V současné době se díky technologickému pokroku zpracovávají a zpřístupňují nej-
různější databáze spojené s historií i současností volyňských Čechů, velmi přínosným
projektem jsou např. mapy a databáze vzniknuvší na základě dotazníkového výzkumu
ve spolupráci se Sdružením Čechů z Volyně a Vojenského ústředního archivu, která
je přístupná na internetu: *České osídlení na Volyni* [online]. Cit. 15. 3. 2020. <[https://
www.volynaci.cz/](https://www.volynaci.cz/)>.

Zkratky

akuz. – akuzativ

dat. – dativ

gen. – genitiv

instr. – instrumentál

jč. – jihočeská nářečí, jihočeský

zč. – jihozápadočeská nářečí, jihozápadočeský

lok. – lokál

nom. – nominativ

pl. – plurál

pozn. ed. – poznámka editorů

rus. – ruština, ruský

sg. – singulár

srov. – srovnej

střč. – středočeská nářečí, středočeský

střm. – středomoravská nářečí, středomoravský

svč. – severovýchodočeská nářečí, severovýchodočeský

ukr. – ukrajinština, ukrajinský, ukrajinský

v. č. – volyňská čeština, volyňskočeský

vok. – vokativ

zč. – západočeská nářečí, západočeský

1. Jazyk volyňských Čechů z hlediska nářeční stratifikace češtiny

Karel Komárek

Nářečí můžeme v mluvě volyňských Čechů důvodně předpokládat: jejich předkové odešli z venkovských oblastí, kde byly zachovány tradiční české dialekty, a na Ukrajině už nebyli pod soustavnějším vlivem spisovné češtiny, pokud nepočítáme působení českých škol a kulturních spolků, které ale musely koncem 30. let 20. století ukončit činnost. V rodinném a sousedském prostředí se tedy předával z generace na generaci běžně mluvený jazyk v jeho lokálních podobách. Naším cílem je zjistit, zda potomci přesídlenců z českých zemí na Volyň ještě používají české dialekty nebo aspoň některé jejich prvky, a na základě toho potvrdit nebo přibližně odhadnout, ze kterých českých krajů jejich předkové pocházeli.⁴

1.1 Úvodní poznámky

1.1.1 Dosavadní bádání

První speciální dialektologický výzkum mluvy Čechů na Ukrajině podnikla v 60. letech 20. století Zinaida Ivanovna Mjačina. V obci Malá Zubovština v Žitomirské oblasti zaznamenala projevy respondentů narozených většinou v 80. a 90. letech 19. století, ale také v 20. až 40. letech 20. století. V několika studiích, uveřejněných v sbornících Samarkandské univerzity, pak popsala jejich hláskosloví (Mjačina, 1969a), skloňování adjektiv (Mjačina, 1969c), tvary sloves (Mjačina, 1971a), slovní zásobu z oblasti reálií všedního života

4 Upřímné poděkování za pomoc při přípravě této kapitoly si zaslouží doc. Sergej Skorvid z Ruské státní humanitní univerzity v Moskvě za cenné konzultace a připomínky i za poskytnutí obtížně dostupné odborné literatury, dr. Robert Dittmann z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy též za vyhledání hůře přístupných odborných textů a dr. Zina Komárková z dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR za zpřístupnění dokladů z Archivu lidového jazyka a také za laskavé pročtení textu.

(Mjačina, 1973a) a názvy povahových vlastností a duševních stavů (Mjačina, 1973b). Dospěla k následujícím závěrům: v hláskosloví a tvarosloví se zachovaly rysy severovýchodočeského dialektu, které převažují nad středočeskými. V názvosloví všedního života (předměty užívané v domácnosti, pokrmy a nápoje, oděv a obuv) se vyskytlo 8 % ukrajinských a ruských slov a 7 % českých nářečních výrazů; ostatní se shodují se spisovnou češtinou. V pojmenováních duševních vlastností a stavů bylo 83 % českých slov, ale žádná typicky nářeční; zbytek tvořily přejímky z ukrajinštiny a ruštiny. Ukázky delších souvislých mluvených projevů byly publikovány ve dvou sériích (Mjačina, 1969b; Mjačina, 1971b). Jedna z ukázek se dostala do antologie *České nářeční texty* (Lamprecht a kol., 1976, s. 407–408).

Po roce 1991, kdy se vrátilo mnoho Čechů z Ukrajiny do tehdejšího Československa (jejich ukrajinská bydliště byla nedaleko jaderné elektrárny v Černobyli, postižené v roce 1986 výbuchem), se v českých médiích častěji probíralo téma volyňských Čechů především z hlediska historického, kulturního a politického. V tomto kontextu publikoval jeden z navrátilých ukrajinských Čechů, profesor olomoucké univerzity Josef Anderš, stručnou charakteristiku nářečí ve vesničce Čechy v Oděské oblasti (Anderš, 1994): podle vlastních slov chtěl obrátit pozornost k Čechům žijícím na jihu Ukrajiny, když o těch volyňských se píše relativně víc.

Další záznamy mluvy Čechů z ukrajinských obcí Malá Zubovština a Malinovka, pořízené roku 1991, byly zveřejněny na kompaktním disku spolu s nahrávkami z českých enkláv v Polsku, Chorvatsku a Rumunsku (Bachmannová – Jančák, 2002).

Zatím nejpodrobnější práci o jazyku ukrajinských Čechů napsali manželé Jana a Pavel Jančákové: v knize *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (Jančáková – Jančák, 2004) publikovali výsledky rozsáhlého výzkumu, který provedli u obyvatel obcí Malá Zubovština a Malinovka v Žitomirské oblasti Ukrajiny, a to speciálně u těch, kteří počátkem 90. let přesídlili do Československa. Precizním srovnáním jazyka respondentů s popisem nářečí v *Českém jazykovém atlase* (Balhar, Jančák a kolektiv, 1992–2011) a také konfrontací s historickými dokumenty oba dialektologové přesvědčivě dokázali, že kterých lokalit na českém území odešli předkové zkoumaných reemigrantů: v případě Malé Zubovštiny to byla oblast severovýchodně od Hradce Králové,

konkrétněji obec Třesovice, u Malinovky pak část Podorlicka, zhruba vymezená kruhem, na jehož obvodu jsou obce Žampach, Klášterec nad Orlicí, Mistrovice, Horní Heřmanice a Řetůvka (Jančáková – Jančák, 2004, s. 143). Obě výchozí lokality náleží do areálu severovýchodočeských nářečí: jejich znaky se u respondentů zachovaly v podobách, které často odpovídají staršímu stavu českých dialektů.

Ze sociolingvistického a etnolingvistického hlediska se zabývala jazykem Čechů z Malé Zubovštiny Světlá Čmejrková: podnikla výzkum u těch, kteří se přestěhovali roku 1991 do obce Butoves ve východních Čechách. Kromě zjištěných postojů k jazyku v kategoriích „naši – cizí“ uvedla i nářeční znaky, které přitom zaznamenala, a ovšem delší ukázky souvislých promluv (Čmejrková, 2006).

Informace o jazyku volyňských Čechů najdeme také v studiích, které jsou primárně věnovány českým ostrůvkům v dalších částech Ukrajiny, případně Ruska. Sergej Skorvid na základě vlastních výzkumů konaných od roku 2009 popsal mluvu Čechů žijících na černomořském pobřeží severního

Obr. 2: Některá sídla Čechů na Ukrajině. Světle šedou barvou vyznačujeme současný rozsah Volyňské oblasti, tmavě šedou pak území sousedních států (kreslil O. Bláha).

Kavkazu, v severokavkazském vnitrozemí a v Omské oblasti na západní Sibiři: doložil, že v první lokalitě převažuje dialekt jihozápadočeský, v druhé a třetí severovýchodočeský (Skorvid, 2018–2019). V rekapitulaci bádání o českých nářečích na Ukrajině konstatoval, že „vyčerpávající obraz ukrajinské češtiny do dnešního dne nemáme“ (Skorvid, 2014, s. 77: překlad K. K.). René Andrejs zkoumal vliv ruštiny na mluvu Čechů v obci Anastasijevka na severním Kavkazu (Andrejs, 2016), Barbora Hakenová jazyk české menšiny ve vsi Repinka na západní Sibiři (Hakenová, 2015), Katerina Mykhaylova mluvu v Čechohradě v Záporožské oblasti na jihovýchodě Ukrajiny (Mykhaylova, 2006).

1.1.2 Respondenti

Ze zvukových záznamů, které pořídili studenti a pedagogové olomoucké univerzity v roce 2018 na Ukrajině, jsem vybral promluvy 27 respondentů, narozených v období 1932 až 1963. (U dvou nebyl věk zjištěn, ale podle stáří hlasu a obsahu promluv neodhaduji významnou odchylku.) Všichni měli aspoň jednoho rodiče Čecha a v uvedených obcích se většinou narodili nebo tam dlouho žijí. Kromě dvou se naučili česky od rodičů a příbuzných. Až na výjimky nevědí, odkud z českých zemí přišli jejich předkové, nebo to uvádějí evidentně nepřesně.

Každý respondent má zkratku podle rodiště či bydliště; pod ní je pak citován v této kapitole. Oblasti českých nářečí se uvádějí podle *Českého jazykového atlasu* a další dialektologické literatury: zč. – západočeská, jč. – jihočeská, stč. – středočeská, svč. – severovýchodočeská, zmor. – západo-moravská, střm. – středomoravská.

Komárovka (Комарівка), Lvovská oblast

KOM1: žena, nar. 1932, žila zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

KOM2: muž, nar. 1952 zde, otec Čech, předkové od Domažlic a Klatov (zč.)

Luck (Луцьк)

LUCK: žena, nar. 1952 Luck, matka Češka nar. ve vsi Falkovština

(Фальковщина, Rovenská oblast), předkové neznámo odkud, česky se učila sama v jazykových kurzech

Malinovka (Малинівка), Žitomirská oblast

MAL1: žena, nar. 1937 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

MAL2: žena, nar. 1947 zde, rodiče Češi, sestra = MAL3

MAL3: žena, nar. 1950 zde, rodiče Češi, sestra = MAL2, předkové prý z Moravy přišli nejprve do Puchova (Пухів) v Kyjevské oblasti

MAL4: žena, nar. 1951 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

MAL5: žena, nar. 1961 zde, rodiče Češi (matka = MAL1), předkové neznámo odkud

MAL6: žena, nar. 1963 zde, rodiče Češi, předkové prý z Moravy

Nikolajevka (Миколаївка), Vinnická oblast

MIK1: žena, nar. 1937 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

MIK2: žena, nar. 1937 zde, rodiče Češi, sestra = MIK4, předkové prý z Jablonce (podle jazyka promluvy jde spíš o Jablonné nad Orlicí, svč.)

MIK3: žena, nar. 1944 zde, matka Češka, předkové neznámo odkud, prý ze Sudet

MIK4: žena, nar. 1947 zde, rodiče Češi, sestra = MIK2, předkové z Javornice, okres Rychnov nad Kněžnou (svč.)

MIK5: žena, nar. 1947 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

MIK6: žena, nar. 1952 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

MIK7: žena, nar. zde (rok neuveden), rodiče Češi, předkové prý z Moravy

Olšanka (Вільшанка), Žitomirská oblast

OLŠ1: žena, nar. 1936 tu, matka Češka, předkové neznámo odkud

OLŠ2: žena, nar. 1952 Horodok (Городок, Žitomirská oblast), otec Čech, předkové z Rožmitálu pod Třemšínem, okres Příbram (jč.), usídlili se v Olšance, česky se učila sama

Malá Zubovština (Мала Зубівщина), Žitomirská oblast

ZUB1: muž, nar. 1948 zde, rodiče Češi, předkové neznámo odkud

ZUB2: žena, nar. 1950 zde, rodiče Češi, předkové prý od Hradce Králové (svč.)

Žitomir (Житомир), městská část Krošna (Крошня)

ŽITI: žena, nar. 1938 zde, otec Čech, 1947 do Česka, později zpět, předkové neznámo odkud

: nenáležitá délka předcházející samohlásky
 ´ přízvuk na následující slabice
 ů neslabičné /u/ po vokálu na konci slabiky
 w obouretné /v/ mezi vokály, v protezi nebo v iniciále
 Český jazykový atlas, díl 1–6 (Balhar, Jančák a kolektiv, 1992–2011), cituji
 v této kapitole zkratkou ČJA a číslem dílu.

1.1.5 Postup

Sledované jazykové jevy vybírám podle knihy *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny* (Jančáková – Jančák, 2004), která je ovšem zaměřena na středočeská a severovýchodočeská nářečí; prostředky z nářečí jihozápadočeských, pokud se v promluvách vůbec vyskytují, uvádím podle příručky *Přehled nářečí českého jazyka* (Bělič, 1981). Ke každému jevu řadím reprezentativní doklady ze všech promluv a také příklady, kdy mluvčí použil vedle nářečního jevu podobu spisovnou nebo jinak odlišnou. Po tomto přehledu dospívám k shrnutí, jak který mluvčí užívá prostředky typické pro určitý dialekt nebo interdialekt.

Nářeční znaky zjištěné v promluvách volyňských Čechů hodnotím také podle toho, kde jsou doloženy na původním českém území: k tomu mi slouží *Český jazykový atlas* a dále Archiv lidového jazyka, uložený v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.

Protože většina respondentů v zkoumaných promluvách výrazně redukuje délku samohlásek (jistě vlivem ukrajinštiny, na kterou jsou více zvyklí), neprobírám v této kapitole nářeční odchylky vokalické kvantity, například různé typy krácení, které jsou pro české dialekty charakteristické.

1.2 Zastaralé lexikální prostředky

V zkoumaných promluvách volyňských Čechů narazíme na konstatování, že jejich čeština působí jako zastaralá, hlavně ve srovnání se současnou běžnou mluvou v českých zemích: *jak mi jeden pan f čechach řek f praze↓ vi ste mluvíte po staro česki jako moje maminka mluvila↓ no / muže bejt i po staročeski↓* ŽIT4; *víte mi misim že mluvíme ešče tou staročeskou češtinou* MIK4. Tato reflexe, i když je vyjádřena laicky, má reálný základ. V knize o jazyku

českých reemigrantů se probírají konkrétní jevy v kapitole „Celková archaizace mlouvy“ (Jančáková – Jančák, 2004, s. 25–26); některé z nich jsou ovšem zachovány i v českých zemích, jak ukázal výzkum pro *Český jazykový atlas*.

funus „pohřeb“: [Tazatelka: *A můžeme se vás tak zeptat, jak vypadal dříve pohřeb český tady?*] *co→* [Tazatelka: *Pohřeb.*] *?a vot nerozumím co to je↓* [Tazatelka: *Pochoron.*] *?acha pochoron↓ ...* [Tazatelka: *Tady byla jako česká kapela?*] *bila bila ?a jak pječne hrali↓ / ?a na fu'nuse taki↓* MIK1. *Funus* se užívá jako dubletní k lexému *pohřeb* v českých krajích a na západní polovině Moravy; na Znojemsku převažuje (ČJA 2, s. 411–412);

hledět (někoho) „starat se (o někoho)“: *malího bilo třeba hledet mamka hledela ho↓ / no / naše prababička ho hledela↓ ... tag umejvat koupad ho→* MAL2; význam je doložený i v češtině, ale zřejmě jde o vliv ukrajinské vazby *глядити дитей* „dohlížet na děti“;

krchov „hřbitov“: *jak černobil se strch tak to: / viselilo se ?i: / vipálili to ... jenomej wostal krchoy wopuščen a tam potřeba dojízdet↓* MAL3; *?a u vas ješče mluvíli / žbitof↓ ?a u nas povjedali krchof↓* (druhá mluvčí v promluvě ŽIT6); jedna mluvčí střídá obě podoby: *po chutorach takle žili fšude / no a pak krchoy / bil jako f ce:ntre↓ ... tak chođili i na hřbitou a / koukali se gde je pochovanej→* ZUB2; podobu *krchov* (s různou výslovností) užívají ještě MAL2, MAL6, MIK1, MIK5, MIK6;

psaní „dopis“: *dřiu psali psa:ňi→ tak psali česka krošna↓* ŽIT4;

rychtovat (též s předponami **na-**, **vy-**) „chystat (zvláště jídlo, vařit)“: *ti mne narichtuj takovi knedle jak f čechach↓* MAL3; *mama furt richtovala na česki svátki↓* MAL6; výraz užívají ještě MAL1, MAL2, MAL4, MAL5, MIK4;

vědro „kbelík“: *maminka ... mňela mnoho řepi↓ no červenu↓ z zejmi ji vostala↓ tak vona řika dicki vjedro ?uvažila→ / ?a za deň ti lidi chođili prosili a ona jim dávala každimu tu řepu↓* MIK4.

1.3 Znaky českých nářečí v užším smyslu

Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 28–32). Všechny zkoumané promluvy náleží oblastně do Čech; prvky moravských ani slezských dialektů se v nich neobjevily, i když někteří mluvčí uvedli moravský původ předků. Výjimky jsou ojedinělé a nepřesvědčivé (viz závěr kapitoly).

1.3.1 Úženi é > í

Změna byla zachycena u všech mluvčích kromě ŽIT7, kde se příslušné pozice náhodou nevyskytly, a ŽIT3, u které jsme zaznamenali výhradně nezúžené podoby, navíc jenom v zakončení adjektiv: krácení typu *dobrego*, *dobremu* je sice typické pro jihovýchodní část střč. nářečí (ČJA 4, s. 297), ale v mluvě ukrajinských Čechů nelze krátkost pokládat za spolehlivý doklad tradičního českého dialektu. Někteří mluvčí střídají zúžené a nezúžené varianty; navíc je často krátí. Úženi se objevuje v kořenech slov i v koncovkách.

z mlíka, ?umňeli pict MIK4; *nenapikaj* MIK2; *?i mň zaplatí* LUCK; *žádnej se na tebe / takchle skosa nehlídne* ŽIT1;
vzrosliho sina MAL4; *k svatimu václavoj* ŽIT5; *f třicátim roku* MIK4; *do ti ukrajinski školi* MIK4; *to bili ješče sedumdesáti roki* MIK4; *pečeni buchti* ZUB2;
mjes'tečko takje ma:le, třicet sedmého ro:ku X *če:ski pis'nički* KOM2; *kdi se piše í mjeke kdi se piše í tvrde* [metajazyk!] X *ti vyjmenovani slova neznám* MIK4;
f štiricet pátem roce, nu š české rod'ini, ?osumnacteho sedmeho ŽIT3.

1.3.2 Diftongizace ý > ej

Tato obecněčeská změna, která zasahuje i na Moravu, je doložena u všech mluvčích kromě KOM2, OLŠ2 a ŽIT7 – jejich promluvy jsou ale kratší. V promluvě ŽIT2 se nevyskytla slova s příslušnou pozicí. Někteří mluvčí střídají diftongizovanou a nediftongizovanou podobu, ale jenom v koncovkách. Někdy jsou podoby s ý lexikálně podmíněné (*pravoslavnyj*). Diftong *ej* se objevuje v kořenech i v koncovkách. Řadíme sem i odvozeniny slovesa *lejt* (spisovně *lít*), ve kterém nejde o výsledek diftongizace.

zvon↓ takej KOM1; *bil takovej* MIK7; *svejch človjekú* MAL5; *víc takejch če:šu* MIK6; *kníška českajch pisniček* ŽIT5;
cukr / rejš / volej MAL1; *umejvat koupad ho* MAL2; *zebrali strejce* MAL3;
to musi tam bejt MAL4; *na dva tři tejdňi* MAL6; *nu bejvá* MIK1; *ja trochu nedoslejcham, stejskali si ti češi* MIK2; *nadejchali f tim sále, posejpal na*

novej rok [zvyk], *?a potom to zalezd horkou vodou ?i zakrejt kriškou* MIK3; *porejpal takle nožem* MIK4; *mlejn* MIK5; *smetanou polejt* ŽIT1;
počitaš ten takovej X velki sváteg devatího máje LUCK; *v bílejch šatech X f černích kostim'čikach* (MIK3, ojedinelé /í/); *na druhej deň X na druhi deň* MIK4; *ňakej anjel chraňitel X tam češski kostel bil* OLŠ1; *muj strejc X kostel ... pravo'slauny* ZUB1; *jakej je to fajnovaj človjek X můj nejstarší bratr který se narodil* (ŽIT1, ojedinelé /í/); *musi tam bejt X tak si pamatuje celi život* ŽIT3; *přines křivej klíč X že je spolek česki* ŽIT4; *musil / bejt X muj tatínek / uš musel ?it / do armádi↓ ? už byl připsani* ŽIT6;
zostavil sta:ri takí les, by maly byl KOM2; *takovi zajimavi článek, takovy byl velice moudry chytrý, byl takovi čaz že* OLŠ2; *ja libim česki jazik* (ŽIT7 – jediná pozice v krátké nahrávce).

1.3.3 Protetické v- před o

Většina mluvčích užívá podoby s protezí i bez proteze, přičemž proteze převažuje. Někteří vyslovují obouřetné *w* (to je rys svč. nářečí), ale střídají ho s retozubným *v* (vlivem spisovně a obecněčeské výslovnosti). Nejčastějším dokladem jsou tvary zájmena (*v*)*on*, kde se proteze shoduje s ukrajinským *ein*. Vyskytlo se také znění *vusmi* (osmý), ve kterém původní *o* podlešlo změnám *osmí* > *vosmí* > *vúsmí* > *vusmi*.

ja nevím votkuť voňi přijeli X *?a oňi chceli pracovat na 'zemňe* ŽIT4;
proč ?oňi sundali tu fotku vottut, muj ?otec votsedel na si'biru více než deset let LUCK; *vořechi, votala, pod woknem X ?obuf česka, to se ?oblíkal čert, ?a odpovídá se / doopravdi fstal* MIK4;
?a ta vo:ře, dr'že:li sme vo:fce KOM1; *vona chce mňet lepší vopentleni koňe* MAL1; *?i mňe to chtel wotplatit* MAL3; *nevobalujou* MIK1; *kartošku voloupala* MIK6; *?a wod' jela* OLŠ1; *vořubi trošku, trošku voleje, trakto'risti / tak vořou* ZUB2; *vobloženi chlebički, vomáčki, nechodil vořzralej, ?abi si dítě vokřtila* ŽIT1; *?a woptal sem se* ŽIT5;
to bilo f šedesat vusmi rok MIK4.

V jedné promluvě byla zachycena i reflexe protetického *v-*: *?a moje babička uš taki povídala ženska že mluvila / von / vona / voňi / to uš je*

z ukrajinských *vokna / vokurki ... ?a nemožna po česki mluvit*↓ [Tazatelka: No, *vokurky se mluví kolem Prahy.*] *moje babička tak mluvila*↓ ŽIT6. Mluvčí ho však sama použila v další části promluvy: *tam se won vožeňil* ŽIT6.

1.3.4 Výslovnost sh- jako [sx] na rozdíl od moravského [zh]

Jediný doklad (pozice se jinde nevyskytla): *uš neřikaji na schledanou ?a řikaji na schle* MIK4.

1.3.5 Vypouštění koncového -l z příčestí typů *nesl, pekl* a *tiskl*

Je doloženo u 11 mluvčích, ovšem příslušná pozice se vyskytuje náhodně. Tři mluvčí užívají jenom podoby s -l.

von nam přives tu alpu KOM1; *moh bejt cukr* MAL1; *jak černobil se strh* MAL3; *?i tatko fšechno čet* MAL4; *?a zakous tim dortem, won se vitách s kořínkem* MIK4; *i adam si přivet i evu* MIK6; *nu tadi uš virost školu končil* ŽIT1; *jak mi jeden pan f čechach řek f praze* ŽIT4; *já sem eště nedoroz do va:šich vjedo'mostí* ŽIT5 (podobné ruskému *не допoc*). Další opakující se doklady u MAL2, ŽIT6.
bili někerí hoši tu:ze takoví že mohl bejt šlinec MIK2; *něco táta mu řekl něco našel v ar'chivach* OLŠ2; *?on tam něco ukra:dl* OLŠ2 – jiný ženský hlas.

1.3.6 Předpona ou- místo ú-

Jediný doklad (pozice se víckrát nevyskytla): *?uvidel tu ?ourodu* MIK4.

1.3.7 Zakončení adjektiv a zájmen na -ym místo -ém v lokálu singuláru maskulin a neuter

Změna se vykládá jako analogie s instrumentálem (*s dobrým*), ale její výsledek zároveň odpovídá úžení *é > í* a následnému krácení: některé doklady jsem uvedl v oddíle 1.3.1. Jednotliví mluvčí užívají podoby buď jenom nespisovné, nebo jenom spisovné, většinou s krácením. U dalších se příslušné pozice nevyskytly.

f štiricet pátim roku KOM1; *gdiš von je v dobrim nastro' je:ňje* MAL1; *na svim chlebičkoj* MIK6; další podobné doklady MIK4, ZUB2, ŽIT6;

v osumnáctem století LUCK; *?osumnátset sedumdesat še:stem* OLŠ2; *f sedumaštiricátém roce* ŽIT1; *f štiricet pátem roce* ŽIT3.

1.3.8 Splynutí životných a neživotných tvarů nominativu plurálu u adjektiv a zájmen (typ *ty mladý Češi*)

Tuto nespisovnou podobu důsledně užívá devět mluvčích; koncové -ý většinou krátí. Někteří současně nahrazují nominativní tvar akuzativním u řídícího substantiva: to je unifikáční tendence v svč. a střč. nářečích, která se ale u ukrajinských Čechů rozšířila „nad míru obvyklou na českém mateřském území“ (Jančáková – Jančák, 2004, s. 38), jistě také vlivem ukrajinštiny a ruštiny. U ostatních se nevyskytly příslušné pozice a v promluvě LUCK jsou více doloženy spisovné tvary. (Pozor: fonetický přepis *dí* a *ní* zaznamenává tvrdou výslovnost a odpovídá psaní *dý* a *ný* v obvyklém pravopise.)

?i to nebili volinski če:ši KOM2; *bo ti čechi furd bili dobri hospodáře, tam sou zachovaní po'laki čechi no sou tam i ukrajince* MAL1; *nu bili někerí hoši tu:ze takoví* MIK2; *?i česki učitelí bili, starí lidí vzrostlí choďili taki* MIK3; *takoví mladí češi* MIK4; *mušski trakto'ristí* ZUB2; *lidí sou tam moc pjekní* ŽIT1; další opakující se doklady MAL5 a ŽIT6.
?a to bili volinšší češi↓ *dokonce někteří bili z lucka, hlavně že tam bili polšší páni ti pa'nove kteri bili dost / bo'haté* LUCK.

1.3.9 Vypouštění pomocného slovesa z 1. osoby préterita

Je doloženo jenom v singuláru; plurál se vyskytuje zásadně s pomocným slovesem *sme* nebo *zme*. Čtyři mluvčí sloveso vypouštějí a dvanáct ho zachovává; dvě střídají obě podoby. U ostatních se příslušná pozice nevyskytla.

ja tam pra'coval KOM2; *vo'naž vodjela diž ja bila mala* OLŠ1; *ja choďila do cerkve* ŽIT3; *ja vjedela že je spolek česki* ŽIT4; *já sem dělala průvotkiňi* LUCK; *já sem pracovala zrouna f kolhospje* MAL1; *já sem bila dvakrát ?opilá* MAL3; *já sem uš choďila do ukrajinskej školi* MAL4; *ja sem dála na tim závođe* MAL5; *já sem se ůdala* MAL6; *?i tak / já sem prožila ten vjek* MIK1; *f pasportě sem mjela zapsani / češka* MIK4; *ja uš sem vijela s tej vesňice* MIK7; *já sem takle neměla takovi* ZUB2; *já sem bila*

f karlovejch varech ŽIT1; já sem ešte nedoroz do va:šich vjedo' mosti ŽIT5; ja se narodila v německu X ?a já sem se potom rodila ŽIT6; ?a zatím ja propraco'vala v je' dalši X narodila ja jsem ve ... vesnice ve' lika hor' ba:ša ŽIT7.

Vyšší zastoupení podob shodných se spisovným jazykem proti podobám odlišným není u tohoto jevu překvapivé: zachování pomocného slovesa v 1. osobě préterita je doloženo na většině území svč. dialektů, tedy také v předpokládaných lokalitách, odkud pocházeli předkové volyňských Čechů, a střídá se tam s podobami typu *já šel* (ČJA 4, s. 593, viz zvláště body 134–137, 141 a 147 v síti zkoumaných venkovských obcí). Naopak na vypouštění pomocného *jsem/sem* jistě působil vliv ukrajinštiny nebo ruštiny.

1.3.10 Další rysy českých nářečí

K společným rysům českých nářečí v užším smyslu můžeme volně přiřadit „znaky přesahující v různé míře středočeskou oblast“ (Jančáková – Jančák, 2004, s. 32–34): v zkoumaných promluvách jsou totiž doloženy minimálně. Je to ojedinělý výskyt formy [*richlejc*] MIK4 místo spisovného komparativu [*richleji*] a doklady podoby [*nejňi*] či [*nejňi*] u mluvčích MAL3, MAL5 a ŽIT1 oproti podobám [*neňi*] (MIK4, ŽIT1), [*neňi*] (LUCK, ŽIT4, ŽIT6) a [*ne:ňi*] (MAL3), které odpovídají zcela či částečně spisovnému [*neňi*].

1.4 Společné znaky středočeských a severovýchodočeských nářečí

Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 35–42).

1.4.1 Diftongizace *í > ej* po *c, z, s*

Je doložena ve slovech *cejřit* v promluvách MAL6 (*cejřime stejne tu pomoc*) a MIK4 (*voňi to cejtřili že je hlat X co cítíte, ?ale tak sem cítila*) a *vozejček* MIK2. Ve slovech *lesejček*, *přesejt* a *zejma* se vyskytuje jenom v svč. oblasti s mírnými přesahy (viz níže 1.5.1).

Jen z důvodu podobnosti zde probíráme znění *zejtra* (odlišné od spisovného *zítra*), které nevzniklo diftongizací. Je rozšířeno po celých Čechách

(ČJA 5, s. 88 a 90–91). V našem materiálu se objevilo jedenkrát: *zejtra bude vosum mňěsíců* MIK4.

1.4.2 Unifikace akuzativu a nominativu v plurálu životných maskulin
Navazuje na změnu uvedenou výše sub 1.3.8 – v mluvě volyňských Čechů se týká i názvů osob, kdežto na českém území je doložena hlavně u pojmenování živočichů (ČJA 4, s. 163, mapa „ptáčci“). Vyskytuje se většínou ve spojení s přívlástkem *naše*: spisovnou podobu *naši* nepoužil nikdo. U jména *Čech* převažoval spisovný tvar *Češi*. Změnu jsme zaznamenali u šesti mluvčích.

?a tak mi češi řikali ?ano ?ano mluvíte jako ? ostraváki ?ostraváki maji krátke zobáki LUCK; *čechi modz dobre→ / ?umněli richtuvat* MAL6; *pre:tki přijeli š čech* MIK1; *gde naše pre:tki bili* MIK2; *i babički i dedečki i prađedečki fšechni bili čechi* MIK7; *druhi moji pre:tki s toho dubna / jeli ?aš na si' biř, vnuki chođili sem na kursu* ŽIT6.
naše češi načali vijížđet MAL1; *diš naše češi vijížđeli* MAL5; *naše češi mluvíli tak ti dlouhi hláski* MIK4.

1.4.3 Unifikace genitivu, dativu a lokálu v singuláru feminin
typu *tý dobrý*

Tato odlišnost od spisovných tvarů *u/k/o dobré ženy/ženě/ženě* je v Čechách doložena v severní a západní části svč. nářečí: dál na východ už se střídá s tvary *tej dobrej* (Jančáková – Jančák, 2004, s. 39; ČJA 4, s. 309). Právě v tomto východním areálu se předpokládá rodný kraj části volyňských Čechů, zvláště pozdějších osadníků obcí Malinovka a Malá Zubovština. Tvary dativu a lokálu *tej dobrej* převládají také v jzč. nářečích, tedy v oblastech dalších východišť (Domažlicko, Plzeňsko, Příbramsko); genitiv je tu *tý dobrý* (ČJA 4, s. 307).

Příslušná pozice se vyskytla u devatenácti mluvčích. Dvě použily pouze spisovné tvary, čtyři jenom typ *tý dobrý* a zbývající pak střídají *tý dobrý – tej dobrej*, přičemž druhá podoba převažuje. Koncové *-y* se často krátí. Při hodnocení tohoto jevu je nutné vzít v úvahu nedostatečný počet dokladů v zkoumaných promluvách.

z žytomyrske o:blasti, do česke vesnice OLS2; ?ona se naro'dila vø / voliňske huberňje, f te 'vesňici LUCK;
choďim do ukrajinski cerkvi, ?a dedeček bil na vojňe ti pruňi OLŠ1; choďila do: / česki školi, už bili u ti babički ZUB2; pracovali na ti zemi, šel k druhi ženski ŽIT4; vijeli s ti černo:biłski zóni, choďim tadi k svati sofiji ŽIT5;
s tej vojni X s ti de:ski sem se naučila ti pis'ňi:čki KOM1; do tej troubi,
z míchanej bila roďini, ?i jedou uš k tej nevjestě MAL1; do českej školi MAL2;
do ukrajinskej školi, po ñeakej prababičce MAL4; do ruskí školi X do tej školi,
na tej škole MAL5; mej maminki, z babičinej strani, z mužovej strani MIK1;
ďal na tej zemi, pojedli tej polífkí MIK3; já sem uš choďila do ukra' jinski školi X do druhej vesňice, na tej ukrajiňe našej, vø / pravosla:vnej cerkvi MIK4; na celej vulici MIK5; jó tři đeřčátka mam ... ?a tej patnácet roku bude MIK6; s tej vesňice MIK7; do tí česke společnosti, no f tej kníšce napsal ŽIT1; končila f češskej škole, ?učili se f ?ukrajinskej školi ŽIT6.

1.4.4 Zrušení měkkosti v nepřímých pádech plurálu zájmena *ten*

Vedle spisovných tvarů *těch, těm, těmi* se užívají v střč. a svč. nářečích podoby *tech, tem, tema* a na východním okraji svč. *tejch, tejm, tejma* (ČJA 4, s. 387). Pokud jde o některé lokality, odkud pravděpodobně odešli předkové volyňských Čechů, v Třesovicích na Hradecku je doloženo střídání *tech – těch* (ČJA mezi body 140 a 141, pozdější osadníci Malé Zubovštiny), v Javornici na Rychnovsku *tech* bez kolísání (ČJA jižně u bodu 133, dvě mluvčí z Mikolajevky) a v povodí Orlic *tech* (body 134, 136, 147) nebo *tejch* (body 135 a 137) – obyvatelé Malinovky. Na Klatovsku (zč.) a u Slaného (střč.) se užívají podoby *tech – těch*, v Plzeňště *tych*, na Příbramsku *řich – těch*. Tuto situaci nám materiál potvrdil zase jenom přibližně.

Příslušné pozice se vyskytly v deseti promluvách. Znění [*tech*] apod. použily důsledně dvě mluvčí, [*tejch*] apod. případně s variantou [*tech*] čtyři mluvčí, [*tich*] nebo [*timi*] tři mluvčí a [*řech*], shodně se spisovným jazykem, jedna mluvčí, která se česky učila v jazykové škole.

nechvátilo uš tech češu tag uš se museli žeňit / i z ukrajincema, ?a temdletem starosvadbí MAL1; s tech čechuf s ?ol'šanki, ja sem tag vďečna tem svim OLS2;

na tejch majdančikah deckejch MIK2, pletli sme si žilki s tejch / z vrbi, s tejma knedličkama takovejma MIK3; f tejch čechách, recepti ešče ot tejch babiček MIK5; ?oňi žili po tejch chutorach takovejch, sedela tam u tejch kraju a háčkovala, ?a bilo taki svázani / tejma zaváskama X tech čechu bilo no asi sto človjek, f tech kňihách českejch MIK4;
s timi čechami ŽIT3; s timi ženskimi ŽIT4; já sem pruňi u'častňik s tich so'ko:lef ŽIT5;
ňeco s řech starich času, počítaš ten takovej co zajimal plochu nevím jako tři řech pokoji LUCK.

1.4.5 Tvary *naše, moje, všechny* místo *naši, moji, všichni*

v nominativu plurálu životných

Navazuje na změnu uvedenou výše sub 1.4.2. – také jde o posun původního tvaru akuzativu do funkce nominativu. Tvar *naše* místo *naši* je doložen po celých Čechách (ČJA 4, s. 377), *všechny* místo *všichni* v svč. a střč. nářečích (ČJA 4, s. 391). Variantu s měkčením *všechni* = [fšexňi], několikrát dosvědčenou v našem materiálu, ČJA neuvádí.

Podoba *moje* se vyskytla ve čtyřech promluvách, *moji* ve dvou (jiných); *naše* v pěti, *naši* v žádné; *všechny* důsledně v osmi a dubletně ve čtyřech, *všechni* dubletně ve třech a výlučně v jedné (s případnou výslovností *ušexňi*), *všecky* v jedné, *všichni* v jedné.

Čtyři mluvčí použili analogické tvary genitivu *všechnych* a dativu *všechnym* nebo *všechnem*.

moje baťki tadi se taki uš naroďili MAL1; babička vařila kiselu ... ?a moje to nejedí MAL2; moje roďiče oba bili češi MIK4; moje bratři ŽIT1 X moji roďiči sou MIK1; moji praďetkove přijeli, druhi moji pře:tki s toho dubna / jeli ŽIT6;
naše češi (MAL1, MAL5, MIK4); naše roďiči MAL6; naše pře:tki MIK2;
jak to se scházeli fšexňi češi MAL2; diš se fšexňi richtuvali vijíždět MAL4;
tadi fšexňi bili če:ši MAL5; strojili sme se jak fšexňi se strojej MIK3; cukrovi voňi nosej tidle fšexňi známi MIK5; tak fšexňi hovoří ZUB2; mňeli sme se fšexňi ráďi, fšexňi tancujou. ukrajinci tancujou / češi fšexňi, českou píseň fšexňi se naučili ŽIT1;

moc krásně spivali uše:chňi ŽIT5; jak sme narodili tak tadi fšechni žijeme X po manželøj ušechňi bili češi MAL3; ?ešče svátkovali tidle fšechni, ?i fšechni sedli X tak sme mluvili fšechni jen češki, prarodiče bili fšechni češi MIK4; i babički i dedečki i pradedečki fšechni bili čechi MIK7; přinesli něco fšechni X fšechni zostali tu X češi↓ fšecki↓ přijeli s pardubic↓ ŽIT4; tak fšechni se na svejch žeňili, gdiš uš se fšechni posjiždej k nevjestě X ?a:le / sme bili taki bez'bo:žňí fšichňi MAL1; jeden buh nas fšechnich↓ OLŠ1; fšechnim lidom na'pra:voval co tře:ba bilo KOM1; fšechnim lidum keri bili fsále MIK3; jaki se přišivali fšechnem co přicházeli, nám fšechnem MAL1 X jedenáct fšech ŽIT4; ?a rozdávali fšem lidum MIK4.

1.4.6 Příčestí minulé v znění *dál* místo *dělal*

Kontrakce v tvarech minulého příčestí slovesa *dělat* a jeho předponových odvozenin se vyskytuje v svč. a části střč. nářečí (ČJA 4, s. 515). V zkoumaných záznamech je místy obtížné poznat, zda mluvčí vyslovují [*dál*], nebo [*déal*].

Stažené podoby se objevily v jedenácti promluvách, nestažené (shodné se spisovnou češtinou) důsledně ve třech: dvě mluvčí z těchto tří se učily česky samy.

jitrni:ce dáli sme MAL1; do trhouki sem šla pjet roku sem tam prodála MAL2; já sem tam prodála ?asi / ?asi mjesicou jedenáš či kolika MAL3; mamka dála ve chmeli MAL4; co já sem na tej škole dála MAL5; copak já sem dála tadi bili buráki já sem bila na burákach MIK1; remont událi velkej MIK2; mňeli hodně zemi ?i dáli MIK3; misim že to f cirkvi něgde dáli X maj kostel udelali si tam MIK4; mládenci družice se zbírali dáli MIK6; sme to fšechno dáli ti dokumenti ZUB2; já sem dělala průvotkiňi s českima skupinami LUCK; ?udelali tam piščekombinat OLŠ1; dělali chibu OLŠ2.

1.5 Znaky severovýchodočeských nářečí

Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 42–75).

1.5.1 Diftongizace *í* > *ej* po *c*, *z*, *s*

V některých slovech je tato změna společným znakem střč. a svč. nářečí (viz výše sub 1.4.1), tady uvedeme výrazy omezené jenom na svč. oblast: *lesejček* (ČJA 5, s. 94), *přesejt* (ČJA 5, s. 63) a *zejma* (ČJA 5, s. 203). První dva se v promluvách nacházejí ojedinelé.

takovej lesejček / smrki tam rosli MIK4; přesejt / na rešitko ZUB2; prostřed zejmi, prostě co v zejmně sou MAL2; po stěnách v zejmně te:klo MIK3; mňela mnoho řepi↓ no červenu↓ z zejmi ji vostala MIK4.

Jinde se příslušná pozice nevyskytla.

1.5.2 Výslovnost /*v*/ jako [*ʋ*], [*w*]

V svč. nářečích se foném /*v*/ vyslovuje jako neslabičné *ʋ* (před souhláskou nebo na konci slova) nebo obouretné *w* (před samohláskou nebo mezi samohláskami) – viz ČJA 5, s. 429. Fonetická blízkost *ʋ* a *w* způsobuje, že v nahrávkách je obtížné obě hlásky rozeznat: v zápisu je liším podle uvedených základních pozic. Neslabičné *ʋ* značím také po vokalických předponách a předložkách (*náʋštevva*, *ze ʋšech*), a to podle úzu *Podkrkonošského slovníku* (Bachmannová, 1998). Hlávka *ʋ* se samozřejmě objevuje i na místě poziční varianty *f*, např. psané *dechovka* – vyslovované [*dechoʋka*] nebo [*dechoʋka*].

Nářeční *ʋ* a *w* se vyskytuje v dvaadvaceti promluvách, ale většinou se střídá se základním [*v*] nebo [*f*]. Podoby shodné se spisovnými silně převažují u MIK4 a ŽIT2. Čtyři mluvčí užily nářeční podobu jenom jednou: *s kalinouki* MIK5, *do wokna* MIK7, *knihouyna* OLŠ2, *dřiu psali psa:ňi* ŽIT4. U pěti není doložena vůbec: KOM1, ŽIT1, ŽIT3, ŽIT6, ŽIT7.

f komo'rouce, václaʋ KOM2; ?u hrafa komorouš'kého X s komo'rofki LUCK; nu diž holodoʋka bila, to je ʋkusňejší X ?i fšechni druški MAL1; do trhouki X tu minutu zrouna musela vona čist MAL2; václaʋ→ bjeta→ potom bila paʋlina, ?a žili woňi / puchoʋ↓ MAL3; f padesát prʋňimə, ne mi takove poléʋki nešeláme MAL4; gde mi sme to ʋzali, máma takovi ʋšechno vi X ?i tam se fšechni modlili MAL5; woňi nám na krchoʋ dali peňize X ?uš

vosmnáct let MAL6; děučata, mrkiyku MIK1; ješče na hřbitou pudete že↑, pjekne tam je u čechach MIK2; dávali poliuku↓ slepiči polifku MIK3; bila tam z nožem servirouka, sedela tam u tejh krau a háčkovala X f tej mikolajefce, otedz bil pravoslavnej MIK4; ?a dříu tak to ešče bilo X babička pav'linka, tři děfčátka MIK6; ?a dědeček bil na vojne ti pruňi, padesat wosum (OLŠ1, střídá s v-); v zuboušťiše, pravo'slauny, dříu možna X dřiv bili kapita' listi ZUB1; z mrazáka / ?i pak mikrovlnouku X vot první manželki ZUB2; mám už pra:ynučku, ?i wokurki ŽIT2; jeli sme 'na náuščevu, chruššou, do ti vesnice ze užim vidat, ?a woptal sem se u kostele, de'choyka ŽIT5.

1.5.3 Další změny souhlásek

Změna *oví > oj* v tvarech slovesa *povídat* je doložena hlavně v Podkrkonoší, na Litomyšlsku a v Kladsku (Archiv lidového jazyka). V našem materiálu se vyskytla u sedmi mluvčích; jedna z nich (MAL1) ji střídá s častým svč. zněním *poúdat*. Jiných šest mluvčích (MAL6, MIK3, MIK4, ŽIT1, ŽIT4, ŽIT6) užívá nestaženou podobu *povídat* nebo méně *povídat*.

umněli děti trochu něco pojdat tam X jak to poúdj MAL1; ?a von pojdá MAL4; pojdam MAL5; já sem pojdała MIK1; pojдали MIK6; tak pojdam / jet ZUB2; tak voňi pojđaj ŽIT5.

Jenom dvakrát jsme zachytili vypouštění *h* v souhláskových skupinách: *že řebiki tam sou nabiti MAL5* a *zapařit fšechno žavou vodou ZUB2*. Vynechání *h* na počátku slov (typ *řeben*) se vyskytuje na většině území Čech, ale mimo jiné kromě Plzeňska, Příbramska a Slánska, kde se předpokládá původ rodů některých mluvčích (ČJA 5, s. 393). Na lexikálně vázané *žavej* místo *žhavej* „horký, vřelý“ (zvláště ve spojení s tekutinami) je převaha dokladů ze svč., ze stč. méně, z jč. ojedinele (Archiv lidového jazyka).

V číslovkách *jedenáct* až *devatenáct* se disimuluje *ct* na *st* jenom na jihovýchodním okraji svč. nářečí, mimo jiné v oblasti bodů 134 a 147 (ČJA 5, s. 453), odkud pocházeli pozdější osadníci Malinovky, a pak ovšem na Moravě. V promluvhách se vyskytly jenom dva doklady: *se:stra mñe:la pa:tnast let KOM1; patnáct roku MAL1*. Jedenáct mluvčích užívá základní české znění *-náct* s případným krácením *-nact*: LUCK, MAL1, MAL2, MAL4, MAL6,

MIK6, OLŠ2, ŽIT3, ŽIT4, ŽIT5, ŽIT6. Je třeba upřesnit, že mluvčí LUCK a OLŠ2 se učily česky mimo rodinné prostředí a od MAL1 pochází jeden ze dvou dokladů na *-nást*. Mluvčí OLŠ1 jako jediná užila podoby *patnacēt*, *sedemnacēt* a *wosumnacēt*, nejspíš ovlivněné ukrajinštinou: podle kontextu nejde o varianty vícelslovných číslovek *patnáct set* apod.

Jenom jedenkrát, přesněji řečeno dvakrát v jedné větě, se objevila znělá výslovnost předpony *se-*: *zebrali sina miho ?i: zebrali strejce MAL3*. Pouze jednou se vyskytla základní neznělá podoba: *?a seznámili jsme se MIK4*; víckrát se tato předpona v promluvhách nenachází. Varianta *zebrat se* užívá jenom v některých lokalitách svč. oblasti, mimo jiné i u bodu 147, odkud odcházelí Češi do Malinovky (ČJA 5, s. 415).

1.5.4 Zakončení dativu a lokálu singuláru -oj místo -ovi u maskulin

Tento velmi charakteristický znak svč. nářečí (ČJA 4, s. 107) je na domácím území dosvědčen jenom u životných maskulin a ojedinele neuter označujících živé tvory (*děckoj, prasátkoj*), kdežto v mluvě ukrajinských Čechů se rozšířil i k neživotným (Jančáková – Jančák, 2004, s. 61). V našem materiálu se vyskytl v osmi promluvhách. Podoba *-ovi* u životného maskulina se objevila u dvou mluvčích. U neživotných maskulin a neuter převažují koncovky shodné se spisovnými až na jedinou výjimku – tvar *chlebičkoj MIK6*.

mámñe i tátoj, ?i tom družboj MAL1; ?a sinoj se tadi koupila chata MAL2; to pravnukoj bilo rok MAL3; bratřičkoj bilo rog z něčim MIK1; staršimu mládencoj MIK3; dědoj bilo dva roki, ukrajinec čechoj povida MIK4; ta uš je na svim chlebičkoj, mi sme po taťinkoj MIK6; k svatimu václavoj ŽIT5; já sem musela to sama sñíst a potom vodat to pejskovi MAL2; práci dávali tátovi ŽIT1.

1.5.5 Zakončení instrumentálu singuláru -ej místo -í u měkkých feminin

Další výrazný rys svč. nářečí (ČJA 4, s. 151) se objevil u čtyř mluvčích, přičemž jedna z nich užila i tvary shodné se spisovným jazykem. Jinde se příslušná pozice nevyskytla.

i za hraňicej bila MIK1 (možný vliv ruského *за гранацеў*); *?i bereš lžicej jeden brambor* ZUB1; *bratr ze sestřeňicej* ZUB2; *i to testo / lžicej ho ložili* X *každej mládenedz z družicí, s tou českou dele' haci* MIK4.

1.5.6 Plurálové tvary Češu, Češum, Češima podle nominativu Češi

Druhá praslovanská palatalizace *ch* > *š* (ale také *k* > *c*: *kluci* – *klucu*) se v části svč. nářečí dostala analogií do genitivu, dativu a instrumentálu plurálu životných maskulin: *hoši* – *hošu* – *hošum* – *s hošima* místo *hoši* – *hochů* – *hochům* – *s hochy* (ČJA 4, s. 191, 226, 281). Ve východišti emigrace do Malé Zubovstiny (mezi body ČJA 140 a 141) je zčásti zachované *ch*.

V našem materiálu tento rozdíl ukazují tvary slova Češi. Nářeční podoby s palatalizací jsou doloženy v šesti promluvách, podoby bez palatalizace – spisovné i nespisovné – pak v deseti.

mislim že nechvářilo uš tech češu tag uš se museli žeňit / ?i z ukrajincema MAL1; *nebo u češů post nejni* MAL3; *f kostele tam taki hođne moc češuf chodí, dajaki bili na'hra:di něco tak furt to dostalo se češum* MAL6; *s češima* MIK2; *oňi se mnoho ?učili ?ot češu, mnoho češuf se pře→ / pře→ / no přejmulí druhou víru* MIK4; *víc takejch če:šu* MIK6; *to bilo čechoy / tak / misim / ?okolo soroka* KOM2 (*čechoy* je zároveň znění rusko-ukrajinské); *?opčas u čechu, s če'chami* LUCK; *tech čechu bilo no asi sto človjek* MIK4; *z voliškich čechu, s tech čechuf s ?ol'šanki* OLŠ2; *čechu čistejch, hođne je čechu, ščechama* ZUB2, *s timi čechami* ŽIT3; *my sme chodili do čechuf, s čechama, tam dal taki trochu žive čechoy* ŽIT4; *pak čechum dávali zem, ščechama* ŽIT5; *máma bila z voliškich čechu, jeden ščechu* ŽIT6; *s čechami* ŽIT7.

1.5.7 Tvary 3. osoby plurálu prosej, trpěj, sázej, dělaj místo prosí, trpí, sázejí, dělají

Rozdíl se týká sloves těchto čtyř vzorů a ještě nepravidelného slovesa *chtít* (*oni chtěj* místo *chtějí*). Svč. nářeční tvary na *-j* se liší také od stčč. tvarů *prosej*, *trpějí*, *sázejí*, *dělají* (ČJA 4, s. 449–459). Zároveň pronikají ze svč. do stčč. oblasti „jako rys interdialektický“ (Jančáková – Jančák, 2004, s. 69). Tento proces i malý zvukový rozdíl mezi koncovým *-j* a *-ji* (zvlášť při rychlejším

tempu řeči) způsobuje, že tvary 3. osoby plurálu u sloves vzorů *prosí*, *trpí*, *sázejí*, *dělají* a u slovesa *chtějí* nemůžeme úplně spolehlivě použít k určení nářečí v daném projevu. Navíc v mluvě volyňských Čechů jde krácení vokálů nad rámec tradičních dialektů.

Tvary na *-j* se vyskytují v třinácti promluvách; v jedné z nich (MIK4) se nápadně střídají s tvary na *-ji*. Jenom spisovné podoby užívá mluvčí LUCK.

nemaj žádniho, ať si liďi uš / co chtěj spravujou MAL1; *tiň desed deři voňi se ptaj* MAL3; *?ó po 'česki hovořej já to rozumim* MAL4; *moje deři neuměj po če:ski hovořit* MAL5; *nejdřių spravjej novej rok→ / ?a potom ristvo chris' tove voňi nazívaj* MIK1; *nenapíkaj* MIK2; *voňi si mluvej po ukra' jinski, voňi mňe dneska povidaj že / ?a dneska voňi křičej* MIK3; *tam vipravujou a taki spívaj* MIK5; *jo učej se taji, teđ uš stavjej takovi* MIK6; *?ale přijíždej k nám* X *tak / nu / přijíždeji* ?uš / *ne tak často jezdeji* ZUB1; *i voňi přijíždej k jedni ti jarmile* ŽIT4; *tak voňi pojďaj* ŽIT5; *teť uš taki fšechno sušej umjej, ?a teť tam maj kostel, pařej to a pak to řežou* X *tak spíváme ti písnički stari→ tak / tak / nu tak / ?oni ješče poznávají ti češi* ?ale *ňekeri uš / říkají že ne / to uš tadi u náz zapomněli* ? *ňekeri taki povídaj→ jo→ to uš u nás takovou nespívaj* MIK4; *říkala že já pamatuji ?a ja vím jak mluví tam f te voluchiųce ?a tak / že češi přiliš to fšechno zatahují* LUCK.

1.5.8 Přípona -uva- místo -ova- v tvarech sloves vzoru kupovat

Kmenotvorná přípona *-uva-* místo *-ova-* v infinitivu a minulém přičestí sloves vzoru *kupovat* je doložena na širším Plzeňsku, Zábřezsku a Brněnsku (ČJA 4, s. 36–37), ale také v dalších menších oblastech: ze svč. je to Vysokomýtsko a Železnobrodsko, z jč. Příbramsko, ze zč. Chodsko (Archiv lidového jazyka). V našem materiálu se vyskytuje *-uva-* v sedmi promluvách a *-ova-* ve dvanácti; v jedné z nich (MIK1) se nachází pouze jeden doklad na *-uva-* a jeden na *-ova-*.

ve středu se načínalo richtuvat, ušechno muselo se pomatuvat, uš se šlo šmerkustuvat, musíme to potporuvat, na naši tudle malinoųku zasnuvali němci pruňi, voliš / to se menuvalo MAL1; *já sem nemoch tancuvat* MAL2; *nemuže se postu dođržuvat, pracuvala sem pouarem* MAL3; *?i já sem / náak* i

to nezapamatuvala, mi sme svátkuvali dicki po česki, diš se fšechni richtuvali vijždet MAL4; pomatuvali sme si svoje, škoduvali sme to MAL5; nigdo nás tadi neubližoval MAL6;

?a tak sem pracovala X f třicet třetím roku represirovali dedečka MIK1.

Znění *-ova-* užívají KOM1, KOM2, LUCK, MAL1 (jedenkrát), MIK1 (jedenkrát), MIK2, MIK4, MIK6, ŽIT1, ŽIT2, ŽIT4, ŽIT5.

1.5.9 Slovo tvorné obměny *honeměj, jenomej, potomej, tedkej*

K základním tvarům příslovce a částic *honem, jenom, potom* (a několika jiných) se v svč. nářečích přidává zakončení *-ej*, obecné *tedka* se mění na *tedkej*: tyto rozšířené formy jsou doloženy na východním okraji svč. areálu, konkrétně v bodech 132, 136, 137, 147 a 148 (ČJA 5, s. 534, 535 a 565), a také na území Ju 4 v bývalé Jugoslávii (Nova Ves v okrese Bosanski Kobaš; ČJA 1, s. 162), kam odešli emigranti právě z východních Čech. Uvedené body vymezují oblast, odkud pocházeli pozdější obyvatelé Malinovky.

Příslovce a částice s přidaným *-ej* se vyskytly výhradně v promluvách rodáků z Malinovky, kteří je ale střídali se základními tvary. Za pozornost stojí, že mluvčí MAL2 a MAL3 jsou sestry, MAL1 a MAL5 jsou matka a dcera.

ale potomej / ?uš se to fšechno naladilo, ne tak jak teťkej jenomej ňáki kotleti MAL1; jenomej tadi MAL2; jenomej wostal krchoų, a potomej uš poďival se MAL3; z babičkou sme se modlili ... ?i jenomej po če:ski, a gdo nechťel tak / honeměj leťel na svuj chleba MAL5;

?a potom posle toho MAL1; potom vodat to pejskovi MAL2; mi sme jenom po česki si hovořili, teť vono to nejňi MAL3; potom se to ... rozlejšvá MAL5.

Pouze podoby *jenom* a *potom* užívá dalších dvanáct mluvčích: LUCK, MIK1, MIK3, OLŠ1, OLŠ2, ZUB1, ŽIT1, ŽIT2, ŽIT3, ŽIT4, ŽIT5, ŽIT6.

1.6 Nářeční slovní zásoba

Výzkum mluvy volyňských Čechů v roce 2018 nebyl speciálně zaměřený na určité prvky slovní zásoby, i když některé dotazy směřovaly k zjišťování

realií, při kterém nářeční výrazy mohly zaznít. Probírám tu tedy jenom ty lexikální jednotky, které se v zaznamenaných promluvách vyskytly, přičemž tento jejich výskyt je víceméně náhodný.

1.6.1 Slova společná nářečím a běžné mluvě v Čechách

Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 82–85).

Lexikální jednotky této skupiny se liší od slov buď spisovných, nebo užívaných v moravských dialektech; u některých ovšem existují také územní přesahy.

funus – v Čechách a na jihozápadní Moravě dubleta k základnímu **pohřeb** (ČJA 2, s. 411). V promluvách jediný doklad: *?a jak pjekňe hráli↓ / ?a na fu'nuse taki↓ MIK1.*

knedlík – hranice západního areálu „knedlík“ a východního „knedle“ prochází mimo jiné těsně za bodem 137, který leží na východním okraji území, odkud odešli Češi do Malinovky (ČJA 1, s. 213). Forma *knedle* se vyskytla v jedné promluvě (u rodačky z Malinovky), *knedlík* v pěti dalších (MIK1, MIK3, MIK4, ŽIT1, ŽIT3): *česki knedle mi nevaříme, ti mňe narich-tuj takovi knedle jak f čechach MAL3.*

koukat (se) – dubleta k spisovnému a obecnému *dívat se* a územní varianta k středomoravskému a východomoravskému *hledět* (ČJA 1, s. 137). V materiálu doložena u čtyř mluvčích: *diš se koukáme MAL4; už máma mňe ... už říká↓ nu co budeš tadi↓ ňáká říká já nejím bjeta či co říká↓ budou se na tebe koukat říká fšechni MAL5; koukám uš vokna povitahovali MIK2; koukali se gde je pochovanej ZUB2.* Dva použili významově blízkou odvozeninu, která ovšem odpovídá spíš vidovému protějšku *kouknout*: *a potomej uš poďival se MAL3; poďival sem se co to je za práce ŽIT5.*

posvícení „slavnost výročí posvěcení kostela“ – ekvivalent moravského *hody* (ČJA 2, s. 467). Vyskytl se ve dvou promluvách: *nu bilo posvícení to bil takovej česki svátek→ to každa vesňice mňela svuj deň na to posvícení MIK4; ?i potom na mikuláša potom posvícení ŽIT2.*

1.6.2 Slova společná střč. a svč. oblasti

Srov. Jančáková – Jančák, 2004, s. 86–87).

lžíce – vyslovované též [lžice] nebo [žice], na Moravě *lžička* (ČJA 1, s. 291). V materiálu jenom dva doklady: *i to testo / lžícej ho ložili* MIK4; *?i bereš lžícej jeden brambor* ZUB1.

seknice místo spisovného *světnice* se používá i v té části svč. areálu, odkud odešli Češi do Malé Zubovštiny a Malinovky; v dalších předpokládaných východištích, tj. v okolí Slaného, na Klatovsku, Plzeňsku a Příbramsku, už existuje podoba *sednice* (ČJA 1, s. 353). Slovo *seknice* nebo *seknička* užíli tři mluvčí; dva z nich dokonce komentovali jeho význam a nářeční zabarvení: *dvje seknički tam bili* MAL3; *tak se u nás tadi říkalo seknice to bila / ta velká / takovej pokoj gde uš lidi otpočivali a sedeli a mluvili* MIK5; *každa koloňija muji svuj vyhovor↓ đija'lekti↓ seknice↓ fčechach uš neňi takove slovo↓* ŽIT6.

1.6.3 Slova charakteristická pro svč. oblast

Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 87–89).

hoch se v svč. oblasti střídá s obecněčeským *kluk* a liší se od jzč. a moravského *chlapec* (ČJA 1, s. 66–67). Slovo *hoch* je doloženo ve čtyřech promluvách. Variantu *kluk* užíly dvě mluvčí: pro obě platí, že se učily český mimo rodinné prostředí; u jedné z nich volba výrazu odpovídá nářečí v rodišti předků (jč.).

[příbuzní měli deset dětí:] *?ešče bil hoch jeden* MAL2; *ja sem veliká ?a mňe dali hocha maliho* MIK1; *?i nejvidz hoši chođili ?i g đeučatum, nu bili někeri hoši tu:ze takovi že mohl bejt šlinec* MIK2; [matka byla z dvanácti dětí] *i bili fšechno hoši hoši hoši ... posledního hocha nazvali* MIK6; *?a bojoval / f afgaňistaňe↓ ale heski kluk* LUCK; *muj đe:da frantíšek topinka přijel / ?a / nu / deseti'le:tim klu:kem svima ro:diče s / rožmitalu pot třemšínem* OLŠ2.

strojit se, ustrojít se ve významu „oblékat se, obléci se“ dokládá Archiv lidového jazyka většinou v svč. nářečích, ojediněle na Kladensku a Chodsku. Výraz jsme zachytili u tří mluvčích: *jen sem chtěla bejt / ?artistkou↓ ?ale gdepak / diš nemňela sem se do čeho ustrojít* MIK1; *moje sestřička ... tak vidíte*

jak se strojila MIK2; *strojili sme se jak fšechni se strojej / jak to maminka moje povidala jag de kroj tak se stroj* MIK3.

1.6.4 Slova charakteristická pro východočeskou oblast okrajovou
Srov. Jančáková – Jančák (2004, s. 91–94).

družice „členka slavnostního průvodu při svatbě, družička“ – též s dlouženou výslovností [drúžice] – se vyskytuje na severním a východním okraji svč. nářečního areálu, také v místech, odkud odešli Češi do Malinovky a Zubovštiny (ČJA 1, s. 89). Doklady jsou u tří mluvčích; jedna z nich užívala i variantu *družka*, kterou ČJA v svč. oblasti nezaznamenal. Jedna z dalších mluvčích uvádí pouze výraz *družička*, který převládá v Čechách i na Moravě.

u náz bilo tag v móde že museli bejt / ?ukrajinci říkaj jedna družka dvje družki / ?a u náz ne↓ u nás kolig bilo mládežu tolig bilo družek i tolig bilo mládencu, nevjesta musi bejt v bilejch šatech ?i fšechni družki, každej mládenec přijíždel pro svou družici domu / ?i ta družice musela mňet kitki, přijede pro svou družku, třeba i sólo zahrát mladem i sólo družicem MAL1; *starší mládenec a starší družice, každej mládenedz z družicí, ?a bili v bilejch šatech družice* MIK4; *mládenci drúžice se zbírali* MIK6; *každá družička mňela mládence sviho, f sále bilo sólo družičkam ?i mládencom* MIK3.

šmerkust „lidový zvyk mrskání děvčat po Velikonocích, pomlázka“ – výraz se používá mimo jiné v předpokládaném východišti emigrantů do Malinovky, ale v některých bodech (133, 134, 135) se střídá s většinovým českým *pomlázka* (ČJA 2, s. 461). V materiálu se objevil u jedné mluvčí, a to také s odvozenými slovesy: *?a gdiš je šmerkust von má žilku upletenou / ?i de ot chátě do chátě / ?i šmerkustuje i na práci nejde, taki šmerustovali, na družej deň na poňdele / ?uš se šlo šmerkustovat, ?abi vás višmerkustovat* MAL1.

žilka „svazek prutů, pomlázka“ je doložena v části téhož areálu jako *šmerkust*, mimo jiné kolem bodů 133–136; dál na východ (také u bodů 137 a 147) se uvádí podoba *žila*, společná se západní částí Moravy. Výraz *žilka* použily tři mluvčí: *?a gdiš je šmerkust von má žilku upletenou* MAL1; *sme*

žilki pletli z vrbi MIK2; *pletli sme si žilki s tejh / z vrbi* MIK3. Většinové české *pomlázka* [pomláška] se objevilo jedenkrát u mluvčí ZUB2, což odpovídá předpokládanému východišti osadníků Malé Zubovštiny.

Některá slova jsou společná svč. oblasti a sousedícím areálům Moravy; užívají se také v rodném kraji emigrantů do Malinovky.

posejpání „směs mouky, cukru a drobeného másla k posypání koláčů“ (ČJA 1, s. 279) – jediný doklad: *voňi maj takovi ti recepti ešče ot tejh babiček ... posejpaňi* MIK5.

umejvat se liší od většinového českého *mejt* (ČJA 1, s. 283); v předpokládaném východišti osadníků Malinovky se střídá *umejvat* a *mejt*. Česko-moravská varianta *umejvat* se vyskytla jednou: *malího bilo třeba hledet ... tag umejvat koupad ho* MAL2; *mejt* ani jednou.

1.6.5 Zvláštní skupina slov – některé názvy jídel

Do této skupiny jsem zařadil čtyři nářeční názvy jídel, které se podle Archivu lidového jazyka užívají společně v svč. nářečích, ale různě také v jiných oblastech. V našem materiálu se vyskytly u dvou mluvčích, které podle dalších znaků prokazatelně mluví svč. dialektem. Obec Lípa nad Orlicí, dvakrát uvedená v dokladech Archivu lidového jazyka, leží v okrese Rychnov nad Kněžnou mezi body ČJA 143 a 132, tedy v prostoru mezi východišti emigrace do Malinovky a Malé Zubovštiny (srov. Jančáková – Jančák, 2004, s. 143), a nelze tudíž s jistotou předpokládat, že by z ní mohli pocházet předkové těchto mluvčích.

drobená polívka „polévka se závarem, s drobením“ (svč. – mimo jiné Lípa nad Orlicí, stč., jč., zmor.): *?i drobenou poliůku do mlíka* MAL1;

chlupačky „knedlíky ze syrových brambor“ (Podkrkonoší, Novopacko, Broumovsko, Náchodsko, Policko, tedy výhradně svč.): *chlupački sme vařili s kartofle* MAL1;

kyselka „polévka z kyselého mléka“ (svč., zč.) známá na Krkonošsku běžně jako *kyselo*, „polévka z kvásku“ (Lípa nad Orlicí – svč.), „polévka ze zelí“ (svč., stč., zč.): *navarime si poliůki anebo kiselki* MAL1;

žebračka „chlebová polévka“ (svč., stč., zč., jč.), „česnečka s cibulí“ (Chodsko – zč.): *nu žebračku pamatuju tatínek vařil / kiselku / ja pamatuju* ZUB2.

Na závěr oddílu o slovní zásobě si dovoluji uvést jednu kuriózní zkomoleninu, která ovšem nesouvisí s nářečím: *ta: česká bechtěryka / to je / tak vona je do tolika drahá že mi musime pul pensije vodat abi ji koupit* MAL3. Český název likéru *becherovka* je tu kontaminován se slovem *bechtěrev*: to je běžné pojmenování choroby páteře – tzv. ankylozující spondylitidy, kterou popsal ruský neurolog Vladimír Michajlovič Bechtěrev.

1.7 Znaky jihozápadočeských nářečí

Srov. Bělíč (1981, s. 13–16).

Tři mluvčí uvedli jako rodiště svých předků oblasti, které náleží do jihozápadočeské nářeční podskupiny: KOM2 Domažlicko a Klatovsko, OLŠ2 Příbramsko, ŽIT7 Plzeňsko. V promluvách OLŠ2 a ŽIT7 se znaky jzč. nářečí neobjevily. U KOM2 jsme zachytili jediný, a to výslovnost psaného *mě* jako [mje] (ČJA 5, s. 337): *mjeli, mjestečko*. Některé se nesoustavně vyskytly u dalších mluvčích, kteří v zásadě hovoří jiným dialektem: *cířila* místo *cejřila* MIK4; *zítra* místo *zejtra* ŽIT5 (zde ovšem není vyloučen vliv spisovného znění); rozdíl genitivu a lokálu *do tí české společnosti, no f tej kníšce napsal* ŽIT1; *s timi čechami* ŽIT3; *s timi ženskimi* ŽIT4.

Několik znaků jzč. nářečí se zato ukázalo u mluvčí KOM1, která rodiště předků nezná: dativ plurálu maskulin na *-om* (*fšechnim lidom na'pra:voval*); změna krátkého *e* na dlouhé *í* v kmenotvorné příponě sloves, byť s krácenou výslovností (*táta ?umřil, ten 'plu:ch ne' múže u' deržit* = udržet); průvodní vokál u slabikotvorných likvid (*zno:jmo bi:rno, stří' hali vilnu*); tvar *voře* místo *vorá* (*je:dna vo:ďi toho ko:ňe ?a ta vo:ře*) a *dělají* místo *dělaj*, ovšem s krácením (*tak ta:m dělaji ve'se:lo*). Podle Archivu lidového jazyka a ČJA (zvláště ČJA 4, s. 519 a 522, ČJA 5, s. 180) se dají tyto jevy situovat na Klatovsko a Domažlicko, případně do oblasti mezi řekami Blaníci a Vltavou (od Prachatic po České Budějovice). Vzhledem k stručnosti promluvy ale nemůžeme tyto ojedinělé doklady přeceňovat. Nelze vyloučit ani vliv cizích jazyků.

1.8 Závěr

Přehled nářečních a obecněčeských jevů v zkoumaných promluvách (číslo odkazuje na podkapitoly, ve kterých se jednotlivé jevy probírají)

KOM1: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.7, 1.4.3, 1.4.5., 1.5.3, 1.7
 KOM2: 1.3.1, 1.3.8, 1.3.9, 1.5.2, 1.7
 LUCK: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.2, 1.5.2
 MAL1: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.7, 1.3.8, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.4, 1.5.6, 1.5.7, 1.5.8, 1.5.9, 1.6.4, 1.6.5
 MAL2: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.4.3, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.1, 1.5.2, 1.5.4, 1.5.8, 1.5.9, 1.6.3, 1.6.4
 MAL3: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.10, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.4, 1.5.6, 1.5.7, 1.5.8, 1.5.9, 1.6.2
 MAL4: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.4.3, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.7, 1.5.8, 1.6.1
 MAL5: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.8, 1.3.10, 1.4.3, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.7, 1.5.8, 1.5.9, 1.6.1
 MAL6: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.5, 1.5.2, 1.5.6, 1.5.8
 MIK1: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.4, 1.5.5, 1.5.7, 1.5.8, 1.6.1, 1.6.3
 MIK2: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.8, 1.4.1, 1.4.2, 1.4.4, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.6, 1.5.7, 1.6.1, 1.6.3, 1.6.4
 MIK3: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.8, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.1, 1.5.2, 1.5.4, 1.5.7, 1.6.1, 1.6.3, 1.6.4
 MIK4: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.4, 1.3.5, 1.3.6, 1.3.7, 1.3.8, 1.3.10, 1.4.1, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.1, 1.5.2, 1.5.4, 1.5.5, 1.5.6, 1.5.7, 1.6.1, 1.6.2, 1.6.4
 MIK5: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5, 1.5.2, 1.5.7, 1.6.2, 1.6.4
 MIK6: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.7, 1.4.3, 1.4.6, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.4, 1.5.6, 1.5.7, 1.6.3, 1.6.4
 MIK7: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.5, 1.5.2
 OLŠ1: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.9, 1.4.3, 1.5.2
 OLŠ2: 1.3.1, 1.4.4, 1.5.2
 ZUB1: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.5.2, 1.5.5, 1.5.7, 1.6.2

ZUB2: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.7, 1.3.8, 1.4.3, 1.4.5, 1.4.6, 1.5.1, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.5, 1.5.6, 1.6.1, 1.6.4
 ŽIT1: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.8, 1.3.10, 1.4.3, 1.4.5, 1.6.1, 1.7
 ŽIT2: 1.3.1, 1.5.2, 1.6.1
 ŽIT3: 1.3.2, 1.3.3, 1.3.9, 1.6.1, 1.7
 ŽIT4: 1.2, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.9, 1.4.3, 1.4.4, 1.4.5, 1.5.2, 1.5.7, 1.7
 ŽIT5: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.4.3, 1.4.4, 1.5.2, 1.5.3, 1.5.4, 1.5.6, 1.5.7, 1.7
 ŽIT6: 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3, 1.3.5, 1.3.7, 1.3.8, 1.3.9, 1.4.2, 1.4.3, 1.6.2
 ŽIT7: 1.3.9

Přehled je třeba vyhodnotit se značnou opatrností a mít přitom ohled na několik skutečností: některé promluvy nejsou dostatečně dlouhé, aby poskytl potřebné množství dokladů; výrazy, ve kterých bychom očekávali nářeční podoby, se vyskytovaly náhodně a nesoustavně; někteří mluvčí volně střídali spisovné a nespisovné varianty; některé nářeční jevy se mohou udržovat také vlivem podobných rysů v cizích jazycích; v sousedském prostředí a během působení krajanských spolků se mohly nápadné znaky určitého dialektu přenášet i do úzu mluvčích, kteří od předků zdědili jiný dialekt. Nižší výskyt nářečních prvků se dá vysvětlit také tehdy, pokud se mluvčí narodili relativně později nebo se učili česky jinde než v rodině.

Z výskytu nářečních znaků u jednotlivých mluvčích můžeme odvodit následující závěry:

1. Všichni respondenti použili ve svých promluvách nespisovné prvky, které jsou společné všem nářečím v Čechách. Pouze u mluvčí MIK7, která udává původ předků z Moravy, se objevilo několik moravismů (*zme* místo *sme*, nepřehlasované *Mikuláša* – možný vliv ruštiny nebo ukrajinštiny), ale projev je příliš krátký a obecněčeské rysy v něm převažují. Moravský původ uvádějí i mluvčí MAL2, MAL3, MAL6 a ŽIT5, u kterých jsou ovšem přesvědčivě doloženy prvky svč. dialektu: rozpor můžeme vysvětlit tím, že východní okraj svč. areálu těsně sousedí s Moravou a některé nářeční jevy přesahují na vedlejší území. Na moravské dialekty dále ukazuje výslovnost psaného *mě* jako [mje] místo spisovného a většinou českého [mňe], ale ta je autentická až ve východních částech Moravy a dále v části jižních a západních Čech (ČJA 5, s. 337): zaznamenali jsme ji v promluvách MAL3,

MAL6, MIK4, ZUB2, ŽIT5 a ŽIT6, ve kterých se ovšem střídá se zněním [mňe] a dále – případně – se zřetelnými svč. prvky. U KOM2 je to jediný znak odpovídající udávanému zč. nářečí.

2. Spisovné varianty výrazně převládají u mluvčích LUCK a OLŠ2: obě se učily česky samy v jazykových kurzech, doma se česky nemluvilo, i když u každé byl jeden z rodičů Čech.

3. Nenašly se znaky zč. nářečí u mluvčích KOM2 a ŽIT7, kteří udávají rodiště předků u Klatov a u Plzně: jedinou výjimkou je výslovnost [mje] u KOM2 (viz bod 1). Tento původ ovšem není vyloučený, protože oba užívají celočeské nářeční rysy. Navíc jsou obě promluvy příliš krátké. Výskyt některých jzč. znaků u KOM1 není dostatečně přesvědčivý: nacházejí se tu i prvky svč. oblasti.

4. U mluvčích ŽIT2 a ŽIT3 jsme zachytili jenom rysy společné všem nářečím v Čechách. Příslušnost k některé specifické nářeční oblasti u nich nemůžeme dokázat.

5. Mluvčí ŽIT6 udává původ předků od Slaného: tomu v zásadě odpovídají znaky střč. nářečí v její promluvě – s jedinou výjimkou svč. lexému *seknice*.

6. Znak 1.5.2 – výslovnost neslabičného *u* nebo obouretného *w* místo retozubného *v* – není podle mě dostatečný důkaz pro příslušnost k svč. dialektu, pokud se v promluvě nevyskytují další svč. znaky. Může jít o vliv mluvené ukrajinštiny, zvláště v pozicích typu [*malinoŭka*] (viz Čmejková, 2006, s. 22). To se týká mluvčích KOM2, LUCK2, MIK7, OLŠ1, OLŠ2, ŽIT2, u kterých se nacházejí nanejvýš společné rysy svč. a střč. oblasti.

6. Některým ze svč. nářečí prokazatelně mluví zkoumaní obyvatelé či rodáci z Malinovky, Nikolajevky (kromě MIK7), Malé Zubovštiny a dále mluvčí ŽIT5. Mluva MIK2 a MIK4 (sester) v zásadě odpovídá potvrzenému rodišti předků – obci Javornice na východním okraji svč. areálu (poblíž bodu 133 v ČJA).

7. Potvrdily se tím závěry staršího podrobného výzkumu reemigrantů z Ukrajiny (Jančáková – Jančák, 2004, s. 143), že totiž osadníci Malé Zubovštiny pocházeli z oblasti severozápadně od Hradce Králové (mezi body 140 a 141 v ČJA) a osadníci Malinovky z východního okraje svč. areálu, který částečně hraničí s Moravou (body 134, 135, 136, 137 a 147). Pokud jde

o mluvu českých obyvatel Malé Zubovštiny, její aktuální stav v zásadě odpovídá tomu, co ukázal starší výzkum přímo v této obci v 60. letech (Mjačina, 1969, 1971, 1973).

Vzhledem k rozsahu a zaměření výzkumu nemůže být naše nářeční charakteristika mluvy volyňských Čechů podrobnější. Přesto se podařilo ukázat, že prvky českých dialektů jsou v jejich projevech zachovány. Cenné je i to, že šlo vlastně o záchranný výzkum: zřejmě jsme zachytili poslední generaci Čechů žijících na Ukrajině, kteří se naučili česky ještě v prostředí rodiny. Kýžený „vyčerpávající obraz ukrajinské češtiny“ (srov. Skorvid, 2014, s. 77) jsme sice nevytvořili, ale několik prázdných míst na něm jsme vyplnili.

2. Zvuková stránka promluv volyňských Čechů

Uljana Cholodová

Tato kapitola je věnována analýze zvukové stránky jazyka posledních žijících přímých potomků volyňských Čechů. Na základě fonetických přepisů rozhovorů, které jsme nahráli s respondenty z Žitomiru a přilehlých oblasti Ukrajiny (bývalé Volyňské gubernie), popisujeme nejnápadnější stopy vlivu majoritních jazyků (ukrajinštiny a také částečně ruštiny, či spíše suržyku) ve výslovnosti volyňské češtiny. Pozornost věnujeme hlavním odchylkám mluvy respondentů od spisovné české výslovnosti, včetně těch odchylek, které jsou typické pro středočeská a severovýchodočeská nářečí. Soustředíme se též na to, jak na mluvu respondentů působí výslovnostní normy spisovné ukrajinštiny a zároveň místní volyňsko-podolské nářečí (které se v řadě rysů může shodovat se spisovným jazykem).

2.1 Úvodní poznámky

Česko-ukrajinské kulturní vztahy sahají do dávné minulosti – začínají dobou Kyjevské Rusi a trvají až do současnosti. Vývoj těchto vztahů probíhal na pozadí historických a politických událostí v životě obou národů – poznamenala je zejm. období válek a následného přesouvání státních hranic, stejně jako změny v tom, jaká moc právě vládla v jednotlivých regionech. Nedílnou součástí těchto procesů byly jistě i osudy jednotlivců a jejich rodin, které se v důsledku dějinných okolností, anebo podle vlastního rozhodnutí ocitly mimo území, v němž se narodili, a zanechali pak své stopy v několika generacích. Mnozí z těchto lidí postupně vplynuli do jiné kultury, ale vedle toho existovali i lidé, kteří se snažili zachovat svůj mateřský jazyk a své tradice. To se jim podařilo a nyní jsou příslušníky národnostních menšin. K menšinám patří i volyňští Češi – obyvatelé některých oblastí dnešní Ukrajiny (Žitomirská, Rovenská a Volyňská oblast). Část českých krajanů, obyvatel

bývalé Volyňské gubernie carského Ruska a později Ukrajinské republiky jako součásti Sovětského svazu, byla zahrnuta do reemigračního procesu po druhé světové válce (1947) a pak v devadesátých letech,⁵ již v době samostatného ukrajinského státu a po tragédii v Černobyli (1986). Mnoho Čechů však na Volyni a přilehlých územích⁶ zůstalo.

Cílem našeho výzkumu bylo popsat zvukovou stránku jazyka posledních žijících přímých potomků volyňských Čechů. Jedná se o jazyk nejstarší generace rodilých mluvčích češtiny, zaznamenaný v posledním možném časovém úseku, tedy jde svým způsobem o jedinečný jazykový fenomén⁷ – češtinu na Volyni.

Předchozí lingvistická bádání o jazyce volyňských Čechů byla zaměřena jak na analýzu mluvy českých krajanů přímo na Volyni v 60. letech minulého století (disertační práce běloruské bohemistky a žačky prof. Rojzenzona ze Samarkandu Zinaidy Mjačinové, viz Utěšený, 1975, s. 102–104), tak na dialektologický rozbor jazyka reemigrantů do Československa po roce 1991 (souhrnná monografie manželů Jany a Pavla Jančákových: Jančáková – Jančák, 2004).

Výsledky jazykového rozboru českého nářečí ve vsi Malá Zubovština v bývalé Volyňské gubernii a současné Žitomirské oblasti byly považovány za „cenné obohacení české dialektologie...“ (Utěšený, 1975, s. 104), ale v detailech neodpovídaly pozdějším výzkumům českých jazykovědců (Jančáková, 1995). Potíž byla hlavně v nezaznamenání některých rysů, jako je depalatalizace, vyslovování variantního *v/u*, v subjektivním hodnocení, do jaké míry se vytratila česká kvantita apod. Tyto rysy mohou být pro nerodilého mluvčího češtiny celkem přehlédnutelné a některé z nich se také vyskytují jako dubletní výslovnostní jevy v normě ukrajinského jazyka. O tom se částečně zmiňuje J. Jančáková (Jančáková – Jančák, 2004, s. 117–120); detailněji o této problematice pojednáme dále.

5 K tomu viz např. sbírku autentických vyprávění, kterou publikovala J. Nosková (2007).
6 Viz poznámky k našemu poněkud širšímu (ale tradičnímu) vymezení oblasti Volyně v úvodu k této monografii.

7 Čeština žije i na jihu a na východě Ukrajiny, na Sibiři, v Chorvatsku, v Paraguayi a jinde. Na každém jednotlivém území lze zkoumat češtinu jako jazykový fenomén s osobitými specifiky.

Společný výzkum manželů Jančákových v 90. letech, zaměřený na mluvu českých reemigrantů z Malé Zubovštiny (ležící v těsném sousedství Žitomirska) a Malinovky (v „sousední“ oblasti vzdálené asi 50 km), byl prováděn výhradně na území České republiky. Přestože všechen materiál byl sbírán od informátorů bezprostředně po jejich návratu na české území, sami autoři konstatují, že jejich jazyk mohl být už tehdy ovlivněn českým prostředím (Jančáková, 1995). Přesto se komplexní jazyková analýza tzv. ukrajinské češtiny, včetně cizích vlivů, které na ni působily, ukázala jako velmi přínosná pro českou dialektologii a je zároveň dobrým základem pro srovnání s daty nově získanými přímo na Volyni. V této kapitole chceme konkrétně porovnat ty hláskoslovné rysy, které jsou přítomny v nahrávkách. Sběr těchto dat proběhl v roce 2018 v týchž místech, z nichž pocházeli reemigranti z 90. let, tedy v obcích Malá Zubovština a Malinovka, ale také v dalších bývalých českých koloniích na území Žitomirské oblasti Ukrajiny.⁸

V publikaci *Český jazyk v Paraguayi. Studie o jazykovém kontaktu* zmiňuje autorka Lenka Zajícová dva hlavní směry výzkumu češtiny v kontaktech jiných kultur, a to „výzkum tradičních českých jazykových ostrovů v zahraničí (např. v Polsku, Rumunsku, Chorvatsku, Bosně a na Volyni) [...] a výzkum češtiny jako přistěhovaleckého jazyka v nověji utvořených komunitách“ (Zajícová, 2010, s. 18–19). Podle těchto dvou směrů výzkumu se liší i přístupy k řešení uvedených problematik. U prvního směru se uplatňuje dialektologické hledisko, u druhého se zkoumá otázka vlivu dominantního jazykového prostředí a to, jak se jazyk menšiny postupně vzdaluje od jazyka staré vlasti. Autorka podává chronologický přehled studií věnovaných oběma směrům výzkumu (Zajícová, 2010, s. 19) a přitom zdůrazňuje, že se ve své práci inspirovala monografií Jany a Pavla Jančákových z r. 2004.

V našem výzkumném záměru bychom se chtěli zabývat právě vlivem majoritního jazyka na jazyk menšiny a míře opouštění původního jazyka, tedy v našem případě hláskoslovným a intonačním proměnám češtiny na Volyni pod vlivem cizího (hlavně ukrajinského) jazykového prostředí. Dále také se tu pokusíme podat vlastní analýzu výslovnosti českých krajanů na

8 První zpracování shromážděného materiálu přinesla diplomová práce J. Skotákové (2019).

Volyni „se zvláštním zřetelem k jevům způsobeným jazykovým kontaktem a jazykovou atrofií v důsledku neúplného osvojení či opuštění jazyka“ (Zajícová, 2010, s. 19).

Materiálem pro analýzu je 35 nahrávek rozhovorů, přepsaných do programu EXMARaLDA. Výsledek by měl ukázat, zda a do jaké míry jsou promluvy respondentů v souladu s ortoepickou normou spisovné češtiny,⁹ do jaké míry se v nich odrážejí specifika jejich nářečí (o těch však pojednala zejm. předchozí kapitola). Zvlášť důležité místo v našem hodnocení zaujímají odchylky, způsobené vlivem dalších slovanských jazyků, hlavně ukrajinštiny a případně ruštiny. Při plnění tohoto záměru si přirozeně nečiníme nárok na úplnost – už jen proto, že náš materiál má jenom omezený rozsah.

Vzhledem k tomu, že respondenti vybraní pro náš výzkum jsou převážně z blízkého okolí Žitomiru (městská část Krošna, Nikolajevka, Olšanka, Malá Zubovština, Malinovka), postačí nám popis českého osídlení na Ukrajině podle zpracování manželů Jančákových (Jančáková – Jančák, 2004, s. 100–106). Na základě předchozích získaných dat pocházeli rodiče nejstarších respondentů, které zkoumala Z. I. Mjačinová, z českých okresů královéhradeckého, jičínského, pardubického a turnovského. Z dalších vyprávění bylo zjištěno,¹⁰ ze kterých míst pocházeli zakladatelé Malé Zubovštiny. Avšak co se týče osídlení Malinovky, žádná dokumentární informace se nedochovala. Původ volyňských Čechů se tu dá doložit některými dokumenty svědčícími o příchodu přestěhovalců z okraje východních Čech (z česko-moravského pomezí), s čímž se shodují výsledky jazykových výzkumů volyňské češtiny, tj. teze o podobnosti s nářeční mluvou této východočeské oblasti. Z těchto důvodů a také na základě způsobu, kterým nářeční původ informátorů zjišťovala L. Zajícová¹¹ (2009, s. 79–108), můžeme zařadit mluvu našich vybraných respondentů do severovýchodočeské a středočeské nářeční oblasti (obě náležejí do skupiny českých nářečí v užším smyslu).

9 Porovnání s výslovnostní normou současné češtiny napomáhá odlišit specifikum výslovnosti volyňské češtiny.

10 Viz Jančák – Jančáková (2004, s. 100–106).

11 V paraguayské češtině jsou jasné stopy češtiny z oblasti Volyně – příčinou bylo přestěhování některých rodin volyňských Čechů do Paraguaye.

Obr. 4: Hranice mezi Rakouskem-Uherskem a Ruského impéria, jak ji zachycuje školní atlas Blažeje Kocena z r. 1875. Volyně (na mapě vpravo nad středem: Wolhynien) byla pohraniční oblastí.

Pro naše téma je důležitá vůbec i otázka uchovávání češtiny ve zkoumaných oblastech v průběhu dlouhodobého pobytu českých krajanů na uvedených územích Ukrajiny. Na toto uchovávání měla vliv především výuka češtiny ve školách (Skotáková, 2019, s. 16–17) a také kulturní akce s tanci a písněmi konané v tradičních místních spolcích, které byly a dodnes jsou hlavními nositeli české kultury na Volyni (Berezjuk – Vlasenko, 2014, s. 108). Vyplývá to z obsahu poskytnutých rozhovorů, ve kterých naši respondenti popisují možnosti udržovat a rozvíjet svůj mateřský jazyk s pomocí učitelů z České republiky, prostřednictvím navazování kontaktů s krajanů ze staré vlasti, účasti na mezinárodních festivalech a různých dalších akcích.

Dalším závažným momentem v našem bádání je zřetel k jazykové situaci na Volyni, a to jak z diachronního, tak i synchronního hlediska. Historické události zapříčinily, že Volyně náležela od 17. století k Ruskému impériu.

Po ukončení první světové války (1918) se stala tzv. západní Volyně součástí Polska, zatímco východní Volyně připadla Ukrajinské sovětské

socialistické republice. Od roku 1991 patří území Volyně samostatné Ukrajině. Jak je známo, na tzv. Velké Ukrajině, dříve součásti Ruského impéria, bylo užívání ukrajinského jazyka od roku 1863, resp. 1876 zakázáno a působící kulturní útlak se projevoval v rusifikaci ve všech rovinách života tamních obyvatel (Cholodova, 2020).¹² Jedním z výsledků tohoto procesu je prolínání ukrajinského a ruského jazyka až k útvaru nazývanému suržyk (Masenko, 2004, s. 104), v němž se setkáváme s nenormativností nejen gramatickou a lexikální, ale i výslovnostní. Polská vláda umožňovala v západní Volyni zřizování škol s výukou jazyků národnostních menšin, zejména pro menšiny ruskou, židovskou, německou, ukrajinskou, ale i pro některé jiné menšiny (Kramar, 2002, s. 170–241). Jazyková situace se pak radikálně změnila hlavně v období existence samostatného ukrajinského státu, kdy platil zákon o úředním ukrajinském jazyce a také zákony o používání jazyků etnických menšin. Vedle ukrajinsko-ruských jazykových styků a interferencí hrály na Volyni významnou roli také kontakty místních mluvených jazyků s polštinou a běloruštinou (Bevzenko, 1980, s. 49) – také tyto jazyky nelze při studiu ukrajinských¹³ i českých nářečí na Volyni (a vůbec jazykové situace v této oblasti) pominout (Matvijas, 1984–2001).

Vymezení výše zmíněných jevů a faktorů je podmínkou úspěšného zpracování a následné analýzy dat získaných od respondentů z nejstarší generace¹⁴ volyňských Čechů, kteří používali češtinu po celý svůj život denně anebo alespoň velmi často.¹⁵ Z tohoto důvodu bylo ze všech nahraných rozhovorů pro fonetický přepis a analýzu zvukové podoby volyňské

12 Článek je v tisku (elektronická verze byla připravena koncem roku 2019 a tištěná vyjde v lednu 2020).

13 Jde o nářečí volyňsko-podolské skupiny (ta je pak součástí jednoho ze tří základních ukrajinských teritoriálních nářečních celků). Nářečí jsou rozšířena na území historické Volyně a Podolí.

14 Během výzkumu byly nahrány rozhovory i s představiteli mladší generace volyňských Čechů, kteří se začali učit česky v mladším školním věku nebo až na vysoké škole. Jejich předchozí znalost češtiny, získaná od rodičů a prarodičů, byla minimální.

15 Někteří respondenti se česky naučili v bezplatných kurzech češtiny, které začaly být pořádány v 90. letech, a proto nelze „obnovení“ jejich pasivní znalosti češtiny považovat za ryzí vzor volyňské češtiny.

češtiny vybráno pouze osmnáct. Jsou to ukázky zachovalé české mluvy, která respondenty doprovázela od narození až do vyššího věku. Tito vybraní respondenti buď nikdy, nebo po dlouhou dobu vůbec nezavítali do Čech, a proto se jejich jazyk nacházel trvale pod různými cizími vlivy: pravděpodobně pod vlivem spisovné ukrajinštiny, dále pod vlivem smíšeného ukrajinsko-ruského útvaru (suržyku), též pod vlivem místního volyňsko-podolského nářečí a také pod vlivem spisovné i nespisovné ruštiny, polštiny a případně i dalších jazyků.

Na základě předchozích výzkumů a následného popisu zjevných charakteristických odchylek od spisovné češtiny ve výslovnosti volyňské češtiny, které interpretujeme jako výsledky interference zejm. s ukrajinštinou (Jančáková – Jančák, 2004, s. 117–120; Zajícová, 2010, s. 187–188), nám půjde o zmapování nejsignifikantnějších a nejprokazatelnějších rysů tohoto jazykového fenoménu přetrvávajícího v čase. Naším cílem je detailnější a přesnější vyčlenění odchylek výslovnosti volyňské češtiny v konfrontaci s ortoepickými a ortofonickými specifiky ukrajinštiny a češtiny.

Primárním východiskem pro výběr materiálu byly nejmarkantnější odchylky ve výslovnosti, ať už šlo o kvalitu a kvantitu souhlásek, o asimilaci souhlásek a o ráz, nebo o slovní i větný přízvuk a intonaci.

V prepisech užíváme tyto zvláštní znaky:

? ráz

/ pauza

: nenáležitá délka předcházející samohlásky

přízvukně slabiky jsou vyznačeny tučným písmem (pro větší názornost jinak, než v předchozí kapitole 1, v níž přízvukové poměry nebyly hlavním tématem)

2.2 Vliv majoritního jazyka

Během zpracování vybraných fonetických prepisů jsme identifikovali následující příznačné rysy vlivu majoritního jazyka na hláskový systém volyňské češtiny:

2.2.1 Výslovnost souhlásky č

Výslovnost souhlásky č je měkkí (více palatalizovaná) nebo tvrdší (méně palatalizovaná) než v češtině. Pokud je výslovnost souhlásky měkkí, jde o vliv ruštiny, kde souhláska č je měkká (Galkyna – Fedoruk – Gorškova – Šanskyj, 2016, s. 128), jazyk je při artikulaci výrazněji posunutý směrem k dásním, např.: *читати* [ч'ИТАТ'], *почему* [п'ч'э'му], *часть* [ч'ас'т']. Pokud je výslovnost tvrdší, jde o vliv ukrajinštiny, kde č je souhláska zadní dásňová tvrdá, např.: *читати* [чи'ТАТИ], *чому* [чо'му], pouze v pozici před *i*, je poloměkká (Faščenko, 2010, s. 120) *розчисувати* [розч'ісувати] apod. Také musíme konstatovat, že výslovnost měkkého č v ukrajinštině se považuje za nesprávnou, neodpovídající ortoepické normě – za příčinu této odchylky se považuje vliv ruštiny.

2.2.2 Výslovnost sykavek ž a š

Výslovnost sykavek ž a š je méně palatalizovaná než v češtině. Tuto odchylku lze vysvětlit působením ortoepické normy, podle které se hlásky ž a š vyslovují v ukrajinštině tvrdě nebo „poloměkce“ (před *i*), kdežto v ruštině je jejich výslovnost pouze tvrdá, např.: ukr. *жінка* [ж'ІНКА], *шість* [ш'ІС'Т']; rus. *жизнь* [жЫЗН'], *шить* [ШЫТ'].

2.2.3 Výslovnost dvojího l

Výslovnost dvojího *l*, tj. měkkého a tvrdého, považujeme za důsledek česko-ukrajinského bilingvismu (či spíše bilingvismu v češtině a některé z forem severovýchodočeské dialekty tento jev není relevantní). Obecně lze konstatovat, že se měkké [l] vyskytuje na místě, kde se objevuje v ruském ekvivalentu konkrétních slov – analogicky je to i s tvrdým [l]. Jiná je situace s podobnými ukrajinskými a českými ekvivalenty, jež obsahují měkké [l] a tvrdé [l]. V ukrajinštině a volyňské češtině (dále v. č.), jak se ukazuje i ve zpracovaném materiálu, se takových případů vyskytlo o něco méně než v ruštině. Důvodem je, že např. ve slovesných tvarech minulého času 1., 2. a 3. osoby množného čísla je v ukrajinštině koncovka *-u*¹⁶ (stejná pro všechny rody).

¹⁶ Tato hláska v ukrajinštině není shodná s rus. [č], které odpovídá v určitých pozicích ve slovech českému [i]. V ukrajinštině se foném [č] realizuje ve většině pozic ve slovech

Příklady: v. č. [i vizivali mne f ten komitet komsomola] – rus. [вызывал'и], [къмсамол], ukr. [ви^{e17}зи'взали], [комсомол]; v. č. [bili takovi plavadla takovi rakjeti se to menovalo] – rus. [был'и], [н'язывал'ис', ім'ьналвал'ис'], ukr. [були], [нази'валос'], [іме¹⁸'нувалос']; v. č. [a řidu mnoho tam bilo, řidu] – rus. [л'уд'эі], ukr. [л'удеі]; v. č. [oňi se dělili z ňima řsexno] – rus. [д'э'л'ил'ис'], ukr. [д'ілли'с']; v. č. [rozvádeli králici] – rus. [р'язвал'д'ил'и крол'ик'ф], ukr. [розводи'ли кроли'к'іу]; v. č. [nebil sem komunist tak mne tam nexteli] – rus. [н'эбыл], [н'хал'эл'и], ukr. не'буц], [не хот'іли]; v. č. [tam jarka rosli] – rus. [рас'л'и], ukr. [росли]; v. č. [dřiu nebilo vesnice bili xutora, trhoци] – rus. [н'эбыл], [был'и], ukr. [не'було], [були]; v. č. [pre:tki přijeli ř cex] – rus. [пр'и'јэх'л'и], ukr. [при'јихали]; v. č. [na kraju vesňički / zostavil sta:ri takі les / to / oňi ho taki nevyrubal'i] – rus. [л'астав'ил'и], [л'эс], [н'э'выруб'ил'и], ukr. [зали'шили], [л'іс], [не'вирубали]. Na okraj poznamenáváme, že vyšší míra palatalizace českého konsonantu *l* (ve srovnání s ukrajinským a ruským tvrdým [l]) má za následek to, že ve spisovném i nespisovném mluveném projevu v ukrajinštině a v ruštině se kvalita ruského tvrdého [l] blíží svou českému střednímu [l]. Naopak ve volyňské češtině pod vlivem méně palatalizovaného ukrajinského *л*, tj. [l], nacházíme varianty s tvrdou výslovností *l* jako [l]: [bių], [vijeų], [bidleų]. Objevuje se též obouretná výslovnost *l* na konci slov, a to (podle našeho názoru) vlivem ukrajinské výslovnosti koncového *-в*,¹⁹ jež se vyskytuje ve tvarech sloves i jiných slovních druhů jako poziční varianta neslabičného [u]: viz např. [ženił]/[ženių], [lečil]/[lečiu], [spał]/[spaų], [viųča] (osobní jméno Vilča) aj. – srov. ukr. [же'ниці], [л'ічичці, л'ікуваці], [спаці], rus. [жын'ил], [л'и'ч'ил], [спал]. V práci L. Zajícové nacházíme zmínku o tomto jevu (Zajícová, 2010, s. 188), a sice v souvislosti s výslovností slovesa *mluvit* s tvrdým [l] v kořeni, tedy [mluvit] jako [mųvit], srov. ukrajinské [мови'ти].

pod přízvukem anebo na konci slov jako hláska [č] a nepůsobuje palatalizaci souhlásek včetně *l*.

¹⁷ Artikulace fonému [č] se v nepřízvučné pozici posouvá dozadu, snižuje a přibližuje se výslovnosti samohlásky *e*.

¹⁸ Artikulace fonému [e] se v nepřízvučné pozici zužuje, zvyšuje a přibližuje se tak artikulaci samohlásky zapisované jako *u*.

¹⁹ Na konci slabiky před samohláskou.

Artiklace ukrajinského pozičního *v* jako neslabičného [ɥ] má svá ortoepická pravidla: „...na začátku slova před souhláskou, uprostřed slova po samohlásce před souhláskou a na konci slova“ (Leška – Savický – Šišková, 2001, s. 19). K tomu také dodáváme, že české *mluvit* významově odpovídá nejvíc ukrajinskému *розмовляти*, *говорити* a polskému *mówić*.

Na závěr popisu artikulací dvojího *l* ve volyňské češtině nabízíme ještě krátký srovnávací pohled na spisovnou výslovnost těchto fonémů v ukrajinštině a češtině – plyne z něj, že v mnohých ekvivalentech, v nichž se v ukrajinštině vyslovuje měkké [l], v češtině máme české střední [l]: [л'іс] – [les], [л'ізти] – [lést], [л'іл'іја] – [lilije], ale [ла́мат] – [ламати], srov. též částečná mezijazyková homonyma [ловити] – [lovit], [ласка] – [láška], [милувати/милувати] – [milovat] a další.

2.2.4 Výslovnost ukrajinské souhlásky *v*

Co se týče normativní poziční artiklace souhlásky *v* jako neslabičného [ɥ], nacházíme v nahrávkách volyňské češtiny dubletní podoby, které jsou charakteristické jak pro ukrajinštinu, tak pro oblast severovýchodočeskou, včetně jejích dílčích úseků (Jančáková – Jančák, 2004, s. 42–44), srov. v. č. [malinoʊka] – ukr. [малин'ічка]; v. č. [kalinoʊka] – ukr. [калин'ічка]; v. č. [pruňiho], [dřiu], [poliu], [mrkiu], [pra:ʊnuki] – ukr. [праʊнуки]; v. č. [zrouna], [mluʊ], [doopraʊdi], [náuščevu], [dexoʊka], [ušexno], [nejřiu], [škodoʊki], [pravoslaʊny] – ukr. [правослаʊниї]. Ve spisovné ukrajinštině, na rozdíl od spisovné češtiny, „...se retná znělá souhláška [v] na konci slova nikdy nezmění v retnou neznělou [f]. Stává se naopak ještě znělejší a přechází v neslabičné [ɥ], srov. [остріʊ], [вилoʊ], [кориʊ] proti českému [ostrof], [výlof], [kraf]...“ (Leška – Savický – Šišková, 2001, s. 19). Avšak ve volyňské češtině se stále udržují varianty shodné se severovýchodočeskou nářeční oblastí, které se po fonetické stránce zároveň shodují i s variantami ve spisovné ukrajinštině.

2.2.5 Obouretná výslovnost *v* jako [w]

Dále se objevuje obouretná výslovnost *v* jako [w]: [powidam], [wona], [newařili], [won], [kristowa], [wosumnacet], [pracowala sem powarem], [howořili po česku], [woptal sem se], která je také rysem charakteristickým pro oblast

severovýchodočeskou a její úseky, což je doloženo výsledky analýzy volyňské češtiny v práci Jany a Pavla Jančákových. Tito autoři se zmiňují mj. o tom, „že ještě v druhé polovině 19. stol. byla bilabiální výslovnost *w* v svč. oblasti živým jevem“ (Jančáková – Jančák, 2004, s. 50). Tato obouretná artiklace [w] v intervokální pozici je normativní pro spisovnou ukrajinštinu, protože ukrajinská souhláška *v* „je retoretná (na rozdíl od české retozubné)“ (Leška – Savický – Šišková, 2001, s. 19). Rozdíl je jen v tom, že ukrajinské *v* má fakultativní varianty artiklace: před některými samohláskami se vyslovuje jako české retozubné [v] a před *i* dubletně jako poloměkké [w'] nebo [v']. V návaznosti na tato fakta lze proto připustit možnost zachování bilabiální artiklace [w] ve volyňské češtině v určitých pozicích jako [w']. Děje se tak pod vlivem výslovnosti podobných hláskových kombinací v majoritním jazyce – v ukrajinštině.

2.2.6 Výslovnost dvojího *i*

Výslovnost dvojího *i* také není pro česká nářečí ve staré vlasti příznačná, a proto ji rovněž považujeme za vliv majoritního jazyka. Ve většině případů se totiž na místě, kde je v ukrajinštině nebo v ruštině [y] nebo [i], souhlásky před [y] vyslovují tvrdě, zatímco před [i] měkce, přičemž jde velmi často o lexikální výpůjčky z ruštiny nebo ukrajinštiny. Tyto výpůjčky jsou pak zařazovány do českých vět a slovních spojení, např.: ukr. *ми мали важкі часи* – [mňely jsme těžki časy]; ukr. *ноги* – [nohy], rus. *ноги* – [nogi]; *четыре классы* (gramaticky správně *класса*) *были* – [štyri klasy byli]; *тогда были большие морозы* – [tenkrat byli velki mrazy]; *гуляли на свадьбе* – [hula:li na svadbje] apod. Tvrdá výslovnost souhlásek před [y] a měkká výslovnost souhlásek před [i] – tedy vůbec rozlišování těchto dvou artikulačních variant českých samohlásek podle ukrajinských a českých realizací [y] a [i] – může souviset s poziční nebo fakultativní realizací zmíněných fonémů pod interferenčním výslovnostním vlivem ukrajinštiny nebo případně ruštiny. V těchto jazycích vznikají varianty, jako je poněkud více palatalizované měkké [l'] nebo naopak velmi tvrdé [l], zatímco v češtině je kvalita středního [l] před [y] nebo před [i] jedna a táž: srov. např. ukr. [б'іли], rus. [б'элы] – v. č. [bíly]/[bílí], ukr. [були], rus. [бы'ли] – v. č. [byly] apod. Sklon k tvrdé výslovnosti [y], jež se velmi liší od výslovnosti běžného českého [i], se projevuje po

souhláskách ž, č, š. Důvodem je to, že tyto souhlásky jsou v ukrajinštině ve srovnání s češtinou vyslovovány s menší mírou palatalizovanosti, srov. např. v. č. [skončyla] – ukr. [ск'інчила]; [češčyna], [prožyla] – ukr. [прожи'ла]; [šyroký] – ukr. [ши'рокий].

2.2.7 Užití hlásky [h] namísto [g]

K dalším charakteristickým rysům výslovnosti některých volyňských Čechů patří užívání hlásky [h] namísto [g] v internacionalismech a v cizojazyčných jménech zeměpisných a osobních, např. [henerace], [prohram], [huberňije], [orhaňizace], [olha], [oleh] aj.

2.2.8 Palatalizace zadopatrového konsonantu [kʰ]

Za zmínku zde stojí také vyšší míra palatalizace zadopatrového konsonantu [kʰ], pokud po něm následuje [i], např. [takʰi], [ostravakʰi], [spivakʰi], [rokʰi], [fšeckʰi], [knedlikʰi], [wokurkʰi], [spátkʰi], [ukrajiňskʰi], [vždickʰi], [řebikʰi], [sedlačkʰi], [poláčkʰi], [kitkʰi], [placičkʰi], [žaroukʰi], [visokʰi]. Tento jev může být spojen také s příznakovými rysy volyňsko-podolského nářečí, v němž se vyskytují hláskové kombinace [ri], [ki], [xi] zároveň s [ги], [ки], [хи], např. [po | kʰi], [no | rʰi]²⁰ (Bevzenko, 1980, s. 206–207).

2.2.9 Konsonantická skupina [šč] místo [šʃ]

Ve slovech typu [(j)ešče], [ščestʲi], [ščepanek], [neboščik], [náfščevu], [dešče], [ukrajiňščina], [prouščeli] se vyskytuje skupina konsonantů [šč] místo českého [šʃ]. Protože pro severovýchodočeské nářečí není tento rys charakteristický, domníváme se, že jde o artikulační vliv ukrajinského fonému [šč], graficky *щ*.

2.2.10 Měkkčení konsonantu *n* na konci slov

Dále se setkáváme s variantami výslovnosti [tejdeň], [deň], kde je koncová souhlásky změkčená. Tento jev se dá považovat buď za artikulační vliv ukrajinštiny, srov. ukr. [тижденʲ], [денʲ], nebo za český nářeční rys (měkkost se

20 Český roky, nohy.

v těchto pozicích vyskytuje v nářečích severovýchodočeských a typicky také v řadě nářečí na Moravě).

2.2.11 Výslovnost předložky *s*

Často se vyskytuje znělá výslovnost předložky *s* nebo její vokalizované varianty ve spojeních jako [z ňima mluvila], [byla tam z nožem servírouka], [ze zlatou svarbou], [knedliki ze zélím], [ze sekirkou], [ze sestrou], [ze spjevem] apod. Považujeme tento jev za vliv ukrajinštiny, v níž neexistuje předložka *s*, ale pouze *z* a její vokalizovaná varianta *zi*.

2.2.12 Ráz²¹

Co se týče tvrdého hlasového začátku výslovnosti samohlásky neboli rázu, který je způsoben pevnějším sevřením hlasivek a sluchově se projevuje jako zřetelnější oddělení samohlásky od předcházející slabiky (Palková, 1994, s. 208–209 a 325), ten v mnoha zaznamenaných projevech na náležitých místech chybí, zvláště v pozici mezi slovy, např.:

přicházeli pod okno večir; i oňi zacházeli sedali; rozvádeli králici a děti; posatte si ho od dedí; i on přežel ščech; a já uš sem si vzala ukrajince; a uš / bratrance brali a tag dál, a uš se rodili nezdravi děti ot toho; ti lidi chođili prosili a ona jim dávala každimu tu řepu; já sem uš chođila do ukrajinski školi; a ta vesňice už bila takova royni ulice; a mi děti uš sme pletli do toho ti ukrajinski slova; a dřitju može tam i bili ňaki kořeňi; i dáva mu šáteček ešče viheftovanej svejma rukama; i voňi ešče na práci chođi; sme už bili uzrosli deŭki i chođili sme do chmele aj.

Konstrukce vyslovené s rázem kvantitativně převažují nad konstrukcemi vyslovenými bez rázu. Zde uvádíme jen výběr (ráz značíme jako ?):

?u naz bila česka škola; ?uš ?i von ?a vona začala sem chođit; tam japka rosli ?i ŭokurki; ?on bil z javorňice; oňi se mnoho? učili ?ot češu; ?u češu nebil moc velkej hlat; ?a rozumňeli f češtiňe, fšechno; ?a ona má trošku horši přizvuk;

21 Ráz se vyskytuje na začátku slova nebo uvnitř po slabice končící samohláskou.

?ono muselo bejt studeni; ?a uona s tema dvjema detmi zustala; ?a v nedeli bila sva:rba; ?učíme ti česki koledi; ?eště je živej; mi sme tam bidleli ?u ňej / do třech let; ?a sinoj se tadi koupila chata; ?u mñe sou zeťi ?ukrajinci; ?ešče ve středu se načínalo richtuvat; ?a taki ?ona říkala že ukrajinci sou chutší lidé ?ale že ?oňi sou lepší; ?oňi sundali tu fotku vottut; ?a moje babička přijela š čech; ?aš sem višla na pensi ... ?i tak / já sem prožila ten vjek; ?ona ušechno ví; ?a mñe dali hochu maliho; ?a jak pjekñe hrali.

V češtině se ráz vytváří pravidelně a automaticky před samohláskou po každé absolutní pauze. V jiných pozicích je užití rázu znakem pečlivé výslovnosti a napomáhá lepší srozumitelnosti mluveného projevu. Výslovnost s rázem přispívá k tomu, aby byla zvukově oddělena slova, která by jinak splývala. S rázem souvisí i proteze. V nespisovných útvarech češtiny v Čechách a v západní polovině Moravy se objevuje protetické [v] a další protetické hlásky nacházíme i v některých tradičních nářečích (Krčmová, 2009, s. 108). Proteze je charakteristická také ve volyňsko-podolském nářečí, v němž se vyskytují protetické souhlásky [b] a [r] (Bevzenko, 1980, s. 206–207). Přítomnost protetické hlásky omezuje možnost vzniku rázu; je vlastně možno konstatovat, že proteze nahrazuje ráz. Dalším předpokládaným důvodem nepřítomnosti rázu ve volyňské češtině může být nedbalá výslovnost a jistě i artikulační vliv ukrajinštiny a ruštiny, v nichž se ráz nevyskytuje.

V ukrajinštině se uplatňuje tzv. eufonické střídání hlásek, jež přispívá k libozvučnosti řeči a je normou ukrajinské výslovnosti, viz např. střídání [u] – [ʉ] ve větách jako *pic y Kuevi* [p'ic ʉkij'e"v'i] – *росла в Одесі* [росла вод'ес'і] (Faščenko, 2010, s. 122), srov. rus. *рос в Киеве* [рос фки'їв'ь] – *росла в Одессе* [росла вад'эс'ь]. Na rozdíl od ruštiny a češtiny zůstávají ukrajinské znělé souhlásky na konci slov a slabik vždy znělé až na výjimečné případy regresivní asimilace (Faščenko, 2010, s. 119). Jiná je situace u znělých a neznělých souhlásek ve volyňsko-podolském nářečí, kde se naopak znělé souhlásky před neznělými vyslovují nezněle (Bevzenko, 1980, s. 206–207).

Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že ráz se užívá zejm. tam, kde nejsou v rámci jedné věty či několika vět jiné než české jazykové prvky. Tendence ráz neužívat je tam, kde s češtinou ve větší míře interferuje ukrajinština nebo ruština, tj. ve větách, kde jsou např. lexikální výpůjčky z těchto

jazyků, citátové obraty, kalky aj. Vyskytuje se ovšem také střídavá, nahodilá výslovnost s rázem i bez rázu u jednoho a téhož mluvčího.

Celkově je však možno konstatovat, že většina mluvčích užívala ráz častěji tak, jak je obvyklé v češtině, zatímco vynechávání rázu v pozicích, v nichž by podle českých ortoepických pravidel měl být ráz přítomen, bylo spíš méně časté.

2.2.13 Kvantita a přízvuk

Pokud jde o kvantitu a přízvuk, je zde patrný vliv ukrajinského, případně ruského dynamického přízvuku – v důsledku toho působí volyňská čeština přirozeně „východoslovanským“ zvukovým dojmem. Mluví často v různé míře krátké české dlouhé samohlásky. Tento jev souvisí se specifikem ukrajinského a ruského slovního přízvuku. Na rozdíl od češtiny má ukrajinština a ruština pohyblivý přízvuk, který svou pozici mění také v rámci jednoho a téhož morfologického paradigmatu (při skloňování a časování). V přízvučné slabice se zvětšuje intenzita, která je pak větší než v české přízvučné slabice, takže ve výsledku se přízvučná slabika podobá slabice s délkou. Vlivem ukrajinského a ruského pohyblivého přízvuku se v češtině tyto dva jevy (délna samohlásek a jejich intenzita v interferenčně přízvučné a nepřízvučné pozici) téměř neshodují – krátké samohlásky se prodlužují a dlouhé samohlásky se krátkují²² (hlavně v koncových slabikách), např.: [ne:vim], [če:ška], [ta:t'inek], [ře:kla], [ma:min-kou], [ba:bička], [ru:ski], [ro:d'iče], [bi:li], [ta:nčili], [je:zd'ili], [d'e:t'i], [u:čili], [mlu:vila], [po:tom], [ta:di], [o:na], [ro:d'ina], [ško:li], [ho:dñe], [ži:la], [vje:det], [ze:t'], [to:lika], [moje:], [pa:mñet'i], [ro:ku], [u:mřela], [bra:tříček], [ško:la], [kolo:nije], [nepamatu:ju], [ne:smi], [vi:d'ela], [d'e:da], [vzali:], [dru:hi], [še:st], [pro:padlo], [bo:lela], [že:nska], [vi:stupovat'i], [do:mu], [d'e:fče], [sestri:čka], [taki:], [chod'i:la], [či:sto], [sva:dbi], [vjene:čki], [dru:žičku], [vypravo:vala], [d'e:deček], [vije:li], [za:pomñel to], [tu:rek], [dru:ha], [objevi:li], [du:šički], [pě:kně], [voňi:], [ži:li], [revolu:ce], [vza:li], [pře:mele], [naše:], [kultu:ru], [člo:vjeg ha:vel], [pra:vnuke], [jeho:], [fra:nt'išek], [de:sjat'ile:tym klu:kem], [ve:lice], [o:kres], [za:jimave], [vilemo:vice], [ve:dle], [dne:ska], [pře:čtete],

22 V ruštině vede zvětšení intenzity přízvučné slabiky k značné redukci nepřízvučných samohlásek. V ukrajinštině se tento jev nevyskytuje.

[zna:la], [ukraji:nšina], [fše:chno], [interne:t'e], [ňemecka], [budape:št'i], [tro:chu], [žije:te], [e:va], [ž'ito:m'ir], [psa:ňi], [ne:ňi], [mo:c], [če:sku kro:šnu], [vo:li:nskė], [ve:snice], [ki:jevje], [uči:li], [mno:ho], [o:blast'i], [chod'i:la], [li:d'i], [překlada:tele], [ru:št'inu], [pra:rod'iče], [ta:nčili].

Ve výslovnosti češtiny platí, že „kvantita je vokalickou vlastností nezávislou na pozici slabiky ve slově [...]“ a „je nezávislá na přízvuku ve slově, je samostatným fonologickým jevem češtiny“ (Krčmová, 2009, s. 132). Proto jsou akustické projevy interference ukrajinštiny nebo ruštiny spojené s přízvukem nejmarkantnější. Navíc je přízvuk v ukrajinštině a v ruštině významotvorný, „kdy v podstatě nahrazuje českou kvantitu ve změně významu slova“ (Skotáková, 2019, s. 21), např. rus. *выносить* – *выносите*, ukr. *виносити* – *виносите*,²³ *дорога* – *дорога*.²⁴

Na výše uvedených příkladech je ale patrné, že přízvuk leží většinou na první slabice – jen kvantita samohlásek se na přízvukném místě mění (výslovnost samohlásky je časově delší). Co se týče krácení *í* a *ú*, zde jde o základní charakteristický rys severovýchodočeského dialektu, ale zároveň i o možnou stopu východoslovanského přízvuku. V návaznosti na analýzu výzkumného materiálu mluvy volyňských Čechů u J. a P. Jančákových zařazujeme prodlužování přízvukných slabik ke způsobům vyjádření expresivity (Jančáková – Jančák, 2004, s. 117–118). K emfázi jako ke „zvláštnímu typu změn realizace řeči vznikajícímu z emotivních pohnutek“ (Krčmová, 2009, s. 105) dochází i v souvislosti s posouváním jádra výpovědi z koncové pozice do středu věty, tedy v souvislosti s tzv. větným důrazem. Ten je v češtině jevem spíše výjimečným, ale ve východoslovanských jazycích je celkem běžný a neutrální, např.: (zvukově zdůrazněná slova podtrhujeme) *do ruski školi sem chodila; i šla sem pracuvat zrouna; mi sme svátkuvali dicki po česki; no tak ji říkalo se; oňi nevjeděli votkuť sou f če:chach; oňi sundali tu fotku vottut; já pamatuji jak / i f škole říkali; von nemoch jet s náma tenkrát; vona má taki děti za hranicema aj.*

23 Česky *vynášet*, *vynést*.

24 Česky *dráha* a *drahá*.

2.2.14 Intonace věty

S dominující přízvuknou slabikou se kryje tzv. intonační centrum věty (Krčmová, 2009, s. 101). Vlastní intonační průběh věty se vztahuje ke slabice, která plní funkci „intonačního centra“. V ruštině, kde je silný přízvuk s redukcí samohlásek v nepřívukných slabikách, se hlavní výškové proměny soustřeďují na přízvukné slabice. V ukrajinštině je větné intonační schéma podobné, i když zde nedochází k redukcii nepřívukné slabiky. Intonační schéma se pak rovná hranici výpovědního úseku nebo celé výpovědi.

I když se základní schéma větné intonace dá považovat za stejné pro mnoho jazyků včetně ukrajinštiny, ruštiny a češtiny, jejich konkrétní realizace se liší v intervalu mezi slabikami, dále samotným průběhem a ryze subjektivními rysy – vlivem momentálního citového stavu mluvčích. Neméně důležitý vliv na intonaci má cíl sdělení a s ním související míra expresivity. Podle charakteru větné intonace lze identifikovat ukončení nebo neukončení větných úseků nebo jednotlivých výpovědí, a tedy i správně interpretovat smysl sdělení: jako otázku, jako neutrální nebo expresivní vyjádření. Rozdíl mezi jazyky bývají tak „výrazné, že může docházet k dezinterpretaci výpovědi“ (Krčmová, 2009, s. 102).

Pokud jde o charakteristické rysy větné intonace nahraných promluv volyňské češtiny, jsou to často výpovědi citově podložené, s celkem výraznými prvky expresivity, jako je posouvání jádra výpovědi do středu věty se zvýšenou intenzitou dynamického přízvuku, dále zvýšení hlasu při realizaci slov nebo slovních spojení, která jsou podle mluvčích důležitá. Patří sem i opakování slov a nečekané pauzy mezi slovy. Tyto jevy se však objevují také jako přirozený důsledek spontánnosti, nepřipravenosti promluvy informátorů, někdy i nervozity či trémy při snaze mluvit správně česky, např.:

[Maria:] *ne mi / to bila eše malinouka. bila tenkrát malinouka eše. to bilo / do uosumdesát pátiho roku. ... v malinouce. fpadesátim.* [Nina:] *babička z dedečkem bili přiveženi.* [Maria:] *naše prababička i pradedeček ... / a žili uoňi / puchou. ... to je daleko vod nás. a voňi před vojnou ... do malinouki. na malinouce voňi žili.* [Nina:] *i voňi utekli votuť. ... maminka naše chodila do českej školi ... / ona končila šest klasu českej školi ... vona bila dvacet šestiho roku ... třicet pruňi.* [Maria] *končila sem / učilišče na pouara. ... pracovala*

sem pouarem ... na nákou lechčí práci / abi nestát pořát na nohách. ... nemožna se bilo ustrojít na práci ... já sem tam prodála ?asi / ... / asi mjesicou jedenás čí kolika ?a: přešla sem ... ja:k ono se to menuvalo... po manželoj. ušechňi bili češi. (Ženy narozené v Malinovce, Nina v roce 1947, Maria 1950, prarodiče byli Češi).

já sem hušková. ?a po manželji herbedová. ... šestího března tisídz devjet set třicet vosmího roku. ... / ?a f sedumaštiricátém roce sme vijeli do čech. ... babička moje bila češka. ... já sem končila f čechách školu / pracovala sem prodavačkou. ... já sem bila jenom prodavačka. ... můj nejstarší bratr který se narodil ... dvacet sedmího roku. to se narodil. ... ale von nejel s náma. von nemoj het s náma tenkrát. ... vožeňil a ?a vostal na krošne ... toužil a stejaskalo se mu / ... tak von tařinek povídá: nechceš ti ject / boris k nám / ... potom bil václaf ?eště je živej. ... mi sme tam bidleli ?u něj / do třech let. ... já sem s ňema bidlela. z rodičema. ... prožila sem s ňim dvacet pjed let von zemřel. ... uš třicet let co nejňí. ... / ale já češčinu nezapomenu ňikdi. (Žena narozená 1938 v Žitomiru. Matka Ukrajinka, otec Čech, babička i dědeček Češi, manžel Ukrajinec).

to bilo všichni pod jeden prohram volinski češi. a ja pocházim holenderski češi. to bili viňicka oblast. to je otsuť / osumdesát kilometru. tam je takoví vesňice, mikolajefka. tak ja otuť pocházim. a žeňila / vdala sem se, manžel je ocuť z žitomira, a tak sme se sem přestěhovali, a seznámili jsme se f kijevje tam sme se / učili oba. tak sme přijeli sem do žitomira ... no mám dva děti, tak / sem ňeco řekla ne. a, správňě správňe ... ja si spominam, to musí bejd dvje děti nebo dva děti ... nu / a tadi uš sem uš potkala. ja sem vjedela že v žitomiru ale to bili ješče sedumdesáti roki tak ?ešče tenkrát mi sme tak se nu moc nehlásili že sme češi. nu ja / já na svim vjeku f pasporte sem mjela zapsani, češka. národnost češka. i ja sem toho ňigde nestidela i nebála. fšude mňe žádní mňe ňigdi neublížil že seš češka ... naopak / bil f šedesat ?osmim roku bil festival savjetskačechaslava:ckoj maladži. f kijevje. i / a ja sem se tenkrát učila. i vizvali mňe f ten komitet komsomola. ... / i já sem jo a dvje / dva tídně / sem bila s tou českou delehaci na tim festivale. nu to sem si toho ?užila. chodili sme fšude... tenkrad ešče bili takovi plavadla takovi rakjeti se to menovalo. ... to bilo fšedesat vusmi rok. (Žena narozená 1947 v Mikolajevce, Žitomirská oblast, manžel Ukrajinec).

2.3 Hláskoslovné rysy shodné se severovýchodočeskými nářečmi

Pro zřetelnější srovnání se znaky majoritního jazyka, který má podle našeho předpokladu vliv na výslovnost volyňské češtiny, uvádíme výběr příznačných hláskoslovných rysů shodných se stavem na území severovýchodočeských nářečí:

2.3.1 Krácení dlouhých samohlásek

Ke krácení dlouhých samohlásek *í, ú* dochází v koncokách jmen i sloves a ve slovtvorných příponách. Krátí se také *á, é* v koncokách i v základu slov. Např.: [nevim], [mislim], [neslišime], [fortelkovix i huškovix], [takovi], [o češix], [druhi], [staročeski], [cizih], [mluvite], [jedenkrat], [sendesat], [osumnacteho], [zelim], [spivala], [zařim], [ukrajinski], [dlouhi], [moudri], [nemocni], [svim], [třicet vosmim], [royni], [ročňik], [psa:ňi], [učetňi], [uzeni], [ženati], [uhli], [ze ze:lim], [menši], [vařeni], [zajimaviho], [xodim], [z mo'ra:fskix tix].

Jak už jsme zmiňovali, v některých případech lze krácení lze interpretovat jako vliv ukrajinského a případně ruského přízvuku (samohláska v nepřízvučné slabice se automaticky krátí).

2.3.2 Dloužení kmenové samohlásky

Dloužení kmenové samohlásky u některých dvouslabičných substantiv, např. [ru:ski], [ško:la], [ho:dňe], [ce:ra], [tu:rek], [dru:ha], a ve tvarech sloves jako např. [vije:li], [za:pomňel], [ne:smi], [vi:děla], [chod'i:la], [uči:li], [ta:nčila] apod.

V řadě případů jde o zcela patrný vliv ukrajinského anebo ruského přízvuku.

2.3.3 Vypouštění hlásek typu [tajdle]

Vypouštění hlásek v hláskových skupinách mj. v zájmenech a zájmených příslovcích je poměrně obvyklé, např. [tajdle], [tajdleten], [tajdleta], [tajdleteto].

2.3.4 Lexikalizovaná změna [d] v [r]

Vyskytuje se (i když velice nepravidelně) lexikalizovaná změna ve slově *svarba* (místo [svadba]).

2.4 Hláskoslovné rysy shodné s českými nářečím v užším smyslu

Hláskové rysy shodné s českými nářečím v užším smyslu reprezentuje několik typických změn.

2.4.1 Změna $s > c$, $\check{s} > \check{c}$

Změna $s > c$, $\check{s} > \check{c}$ nastává po souhláskách n , \check{n} , částečně také po jiných závěrových souhláskách, např. [nejlepči] místo [nejlepší], [žencka] místo [ženská], [menči] místo [menší].

2.4.2 Změna $\check{r} > r$

Několik záznamů výslovnosti r namísto \check{r} nacházíme v číslovkách [štiri], [štiricet].

2.4.3 Změny ve skupinách souhlásek

Další případy změn ve skupinách souhlásek (často lexikálně vázané) reprezentují např. tyto:

$gd > d$: [dibi], [dibis], [dibisme], [diš] apod.;
 $kt > k$: [kerej], [ňekerej], [keri], [ňekeri] apod.;
 $sl > s$: [misim].

2.4.4 Zánik počátečního j -

Zánik počátečního j je patrný v prezentních tvarech slovesa *být* – [sem], [seš], [sme]. V negovaných tvarech [nejsem], [nejseš] atd. ve většině případů j nezaniklo, protože netvoří tzv. pobočnou slabiku (slabičný šev se posouvá za j , tedy *nej-sem* atd.).

2.5 Závěr

Na závěr této kapitoly na místě připomenout její hlavní zaměření – popsat vliv majoritního jazyka (ukrajinštiny, případně ruštiny či suržyku) na zvukovou stránku mluvy volyňských Čechů. Bylo nutno zohlednit mnoho faktorů (původ informátorů, místo pobytu během jejich dosavadního života,

míru aktivní znalosti češtiny, pobyt mimo pravidelný kontakt s mateřským jazykem), včetně délky a kvality nahrávek i jednotnosti fonetických prepisů. Také bylo třeba vzít v úvahu většinou vyšší věk mluvčích, jejich momentální citové naladění (rozrušenost, příp. i trému) a s nimi související výslovnost (míšení prvků nářeční mluvy severovýchodočeské s prvky celočeskými, ať spisovnými či nespisovnými).²⁵ Nápadné jsou změny větné intonace a dále výskyt syntaktických konstrukcí, které jsou v češtině nepatřičné a které jsou kalkovány z ukrajinštiny nebo ruštiny.

Přesto se na základě provedené analýzy podařilo vytknout a ilustrovat nejmarkantnější stopy předpokládaného vlivu dvou východoslovanských jazyků – ukrajinštiny a ruštiny – na zvukovou stránku volyňské češtiny. Jsou to tyto:

1. Výslovnost dvojího l , tj. měkkého a tvrdého.
2. Výslovnost neslabičného [ɹ] nebo obouretného [w] místo retozubného [v] (souvisí též s výchozími severovýchodočeskými nářečím).
3. Dloužení nebo krácení samohlásek pod vlivem pohyblivého dynamického přízvuku.
4. Artikulační rozlišování tvrdé a měkké výslovnosti souhlásek b , p , l , m , f před [y] a [i].
5. Zvýšená míra palatalizace d , t , n , g , k , ch a případně dalších souhlásek po i .
6. Tvrdá výslovnost sykavek \check{z} , \check{s} , $\check{č}$.
7. Posouvání jádra výpovědi a jejího „intonačního centra“, což je často spojeno s emfází.

Dodatečně uvádíme příklady různých slov a slovních spojení, která si mluvčí vypůjčili z ukrajinštiny nebo ruštiny:

[a zatím ja propracovala v jedalňi] (ukr. їдальня – č. *jídelna*); [ja libim českí jazyk] (rus. i ukr. я люблю, č. *mám rád/ráda*); [bila tam z nožem servirovka] (rus. сервировка, č. *prostírání*); [několik človjek] (rus. несколько человек,

25 Míra výskytu těchto prvků je jiná u každého mluvčího.

č. *několik lidí*; [tak sem tu hazetu bral] (ukr. *газета*, č. *noviny*); [já sem eště nedoroz do...] (ukr. *не допис*, rus. *не дорос*, č. *nedorostl*); [ve vesnici držime hospoda:rstvo] (ukr. *господарство*, č. *hospodářství*); [simfoniční orxestr] (ukr. *симфонічний*, č. *symfonický*); [a nemožna po česki mluvit] (ukr. *не можна*, č. *nelze*); [počala se válka] (ukr. *почался*, č. *začala*); [to ta perestrojka ... to ti už nepamatuješ za:raz] (rus. *перестройка*, ukr. *не пам'ятаєш зараз*, č. *teď si nepamatuješ*); [šel ' do prŕního klasu] (ukr. *до першого класу/у першій клас*, č. *do první třídy*); [a třeba bilo jit / do druhého sela] (ukr. *село*, č. *vesnice*); [tak ŕon virozd v deddomňe] (rus. *детдом з детський дом*, č. *dětský domov*); [já sem jim je zamísila] (ukr. *замісила тісто*, č. *zadělala těsto*); [mňeli ŕejaki tam prosá:tko zabi:li] (ukr. *поросятко*, č. *prasátko*). Podrobněji viz v následující kapitole 3.

Co se týče dalších zmíněných odchylek ve výslovnosti volyňské češtiny, ponecháváme je k posouzení a příp. dalšímu rozboru. Podstatné podle našeho názoru je, že volyňská čeština se i pod tlakem majoritních jazyků až dosud v zásadě udržela a její vývoj na současném ukrajinském území pokračuje – především je obrozována a obnovována prostřednictvím prvků ze současné živé češtiny.

3. Lexikum, syntax a morfologie volyňské češtiny z hlediska interference s ukrajinštinou a ruštinou

Ondřej Bláha

Do jazykové situace volyňských Čechů, kterou přibližuje série nahrávek z roku 2018, vstupuje poměrně překvapivé množství různých jazyků a jejich variet. Především je to ukrajinština, která je i v neoficiální sféře komunikace druhým a často i prvním dorozumívacím jazykem volyňských Čechů. Je tomu tak už proto, že zhruba polovina respondentů pochází z ukrajinsko-českých rodičů a téměř všichni respondenti mají nebo měli jako životního partnera rodilého Ukrajince bez českých předků. Zatímco v neoficiální komunikaci se v místech, kde žije většina respondentů, užívá některý z ukrajinských dialektů nebo interdialektů (nejčastěji pak místní, volyňsko-podolský dialekt ukrajinštiny), v každodenní polooficiální a oficiální komunikaci volyňských Čechů se často, ne však nutně, uplatňuje i spisovná ukrajinština. Zejm. lexikální a syntaktické rysy různých variet ukrajinštiny pronikají do volyňské češtiny typicky při vyprávění o těch reáliích života na Volyni, které se výrazněji liší od reálií v Čechách 19. století (např. *huberňije* „gubernie“, *chutor* „osamělý dvorec, selská usedlost“, *piščekombinat* „potravinářský závod“).

Značnou roli hraje v jazykové situaci na Volyni i ruština, která byla v dobách existence Sovětského svazu, v němž respondenti prožili značnou část, nebo dokonce i většinu svého života,²⁶ silně prosazována a se kterou se místy běžně setkávají i dnes. Také v případě ruštiny je třeba počítat s koexistencí a prolínáním více variet, z nichž varieta spisovná, upevněná nejčastěji delším pobytem na školách, je varietou vlivnou. To však opět neznamená, že by spisovná varieta měla v konkurenci se substandardními varietami

26 Viz přehled sociolingvisticky relevantních parametrů u jednotlivých respondentů v kapitole 1.1.2.

ruštiny dominovat. Substandardní variety ruštiny pak do života volyňských Čechů pronikaly jednak spolu s dramatickými událostmi sovětské éry (nucené vystěhovávání, věznění, řízené přesuny za prací), jednak jako průvodní okolnost povinné služby v armádě. Podobně jako se v promluvách volyňských Čechů poněkud zvyšuje míra lexikálních i syntaktických ukrajinismů tehdy, mluví-li se o podobách tradičního života na ukrajinské vesnici, také užívání rusismů mívá určitou vazbu na momentální téma v dialogu. Tak např. ve vyprávění o zásazích do života volyňských Čechů ze strany sovětské státní administrativy se zvyšuje frekvence interferencí zasažených, až citátových formulací typu *uřat přiňal r'ešeňja zakryť češskje školi* „úřady se rozhodly zavřít české školy“ (srov. rus. *начальство приняло решение закрыть чешские школы*).

Zvláště v posledních desetiletích vstupuje do jazykové situace na Volyni i suržyk, tj. mluvená varieta jazyka, která kombinuje ukrajinské a ruské jazykové prvky. Suržyk v běžné komunikaci sice dominuje zejm. na východní Ukrajině, ale též ve zkoumaném prostoru, tj. na Ukrajině centrální, má jako faktor ovlivňující jazykový profil volyňských Čechů neopominutelný význam. Právě suržyk patří mezi nejproblematictější komponenty jazykové situace volyňských Čechů, neboť při analýze našich nahrávek značně omezuje možnost rozhodnout, zda se v konkrétních případech interference jedná o jev, který odráží stav v ukrajinštině, nebo v ruštině (např. tehdy, kdy jsou typicky ukrajinské lexémy vyslovovány podle ruštiny, tj. po stránce kladení přízvuku a s typicky ruskou redukcí vokálů v nepřízvučných slabikách).

Nejen jako vedlejší formující faktor historický, ale i z hlediska synchronního se pak v jazykové situaci volyňských Čechů odráží i polština, se kterou někteří respondenti přicházeli pravidelně do styku jednak v prostředí katolických farností a v rámci různých přátelských setkání, jednak ve vlastní rodině (Poláci se místy vyskytují i mezi rodiči respondentů). Také v tomto případě je nutné, vzhledem k existenci polsko-ukrajinského dialektového kontinua, počítat také se substandardními varietami polštiny (vedle polštiny spisovné).

Stejně tak i podoby češtiny, které jsou zde hlavním předmětem analýzy, jsou v prostředí volyňských Čechů velmi rozmanité. Rozmanitost plyne jednak z někdejší různosti dialektových základů češtiny v jednotlivých českých

vesnicích na Volyni,²⁷ jednak z různého stupně „narušení“ struktury této mluvené češtiny v důsledku nedokonalé znalosti tohoto jazyka u konkrétních uživatelů. Právě nedokonalá znalost jazyka otevírá prostor pro interferenci s jazykem cizím (viz podrobný popis tohoto procesu např. u S. Thomasonové, 2001; C. M. Riehllové, 2004; D. Bordagové, 2006 nebo Y. Matrase, 2009), a to tím spíš, není-li povědomí o češtině mezi volyňskými Čechy trvale upevnováno psaním a čtením (málokterý z respondentů pravidelně komunikuje i v psané formě česky). Zvláště od 90. let 20. století obnovili volyňští Češi své kontakty s mateřskou zemí – tím do jejich jazykové situace vstupuje ještě dynamický český substandard, tzv. obecná čeština (i ve své „učesanější“ podobě, kterou světu zprostředkovávají např. zábavné televizní pořady). Sami volyňští Češi si určitou exkluzivnost své vlastní češtiny uvědomují – to naznačuje řada metajazykových poznámek, které se v nahrávkách objevují (např. *jak mi jeden pan f'čechah řek f'praze: vi ste mluvíte po staro'česki jako moje maminka mluvíla*).

Je-li tedy v nadpisu této kapitoly uvedeno, že jejím cílem je poskytnout pohled na interferenci mezi češtinou, ukrajinštinou a ruštinou, pak je nutno hned zpočátku konstatovat, že tento cíl může být splněn pouze částečně, právě v mezích výše naznačeného složitého spolupůsobení několika jazyků a variant, jejichž vzájemné vztahy jsou navíc (např. vztah ukrajinštiny a ruštiny) v detailech nejasné.²⁸ Kritériem výběru jazykových prostředků, které v této kapitole budeme komentovat, byla prostě „nečeskost“ jejich znění, která je ostatně základem i pro popis interferencí v základním díle J. Jančákové a P. Jančáka (2004, s. 127). K většině těchto případů „nečeskosti“ můžeme s různou mírou pravděpodobnosti doložit konkrétní ukrajinské a ruské předobrazy, resp. interferující jazykové prostředky z ukrajinštiny a ruštiny či sur-

27 Tento fakt často reflektují i respondenti: např. *každa koloňija muji svuj vyhovor, d'ija 'lekti* „každá kolonie (vesnice) má svoji výslovnost, dialekt“. O nářečních jevech viz blíže v předcházejících kapitolách 1 a 2.

28 Za konzultace o poměru mezi ukrajinštinou a ruštinou v jazykové situaci Ukrajiny a zejm. o živosti a sémantice konkrétních lexémů a syntaktických konstrukcí v ukrajinštině a ruském úzu děkuje autor spolueditorům z Univerzity Palackého v Olomouci, prof. Alle Arkhanselské a dr. Uljaně Cholodové, dále kolegyni Anastasii Hryhorjevové z Univerzity Tarase Ševčenko v Kyjevě a doc. Sergeji Skorvidovi z Ruské státní humanitní univerzity v Moskvě.

žyku,²⁹ příp. polštiny, ale místy nemůžeme vyloučit ani jazykovou odchylku, která nastala bez účasti cizího jazyka. Příkladem může být slovní spojení *takovi plavadla* „taková plavidla“ (jde o neologismus vytvořený ve shodě se slovtvornými zákonitostmi češtiny; v ukr. je *судно* „plavidlo“) nebo věty jako *teť muže takovi vídz bejt* „teď se takové věci stávají častěji“ (tj. v daném kontextu: „že se na svatbě nezpívá“), formulace typu *dva týdne* (s možným vlivem českého dialektu, srov. ukr. *два тижні*), *tech pokoji* „těch pokojů“, *všechni ména přijmena s tech če:chuf* „těch Čechů“ (s předložkou *s*),³⁰ podobně *uča:snik s tich soko:lu* „kdo se účastnil aktivit Sokola“ apod.

3.1 Lexikum

Interference mezi češtinou a ukrajinštinou (resp. ruštinou) jako jazyky, které se sobě strukturně velmi podobají, se v lexiku projevuje jistě nápadně. Do jazyka volyňských Čechů pronikají jednak přímé ukrajinismy a rusismy (viz zde sub 3.1.1), tj. slova, která nemají přímou formální obdobu v češtině, jednak slovtvorné kalky. Ty napodobují konkrétní ukrajinské nebo ruské lexémy, ale zároveň zachovávají (zcela nebo zčásti) i některé fonologické a fonetické rysy jazyků, jež obklopují volyňské Čechy. Nadto se ve volyňské češtině vyskytují také lexémy, jež jsou – na základě zjevné genetické příbuznosti českého slova a jeho ukrajinského nebo ruského protějšku – tomuto protějšku po slovtvorné nebo sémantické stránce přizpůsobeny (viz dále sub 3.1.2). V případě interferencí sémantických hraje jistě důležitou roli mezijazyková homonymie.

29 Používáme k tomu jednak *Академічний тлумачний словник української мови* (online verze jedenáctisvazkového *Словника української мови з л. 1970–1980*: <http://sum.in.ua/>, cit. 10. 11. 2019), jednak dvousvazkový *Rusko-český slovník* (Kopeckij – Leška et al. 1978). Ukrajinské gramatické jevy ověřujeme nejčastěji v *Korpusu InterCorp – ukrajinština* v jeho 11. verzi (Kotsyba – Vavřín 2018).

30 Užití s předložkou připomíná německé vazby typu *Namen von Passagieren* „jména cestujících“.

3.1.1 Přímé přejímky z ukrajinštiny a ruštiny

Mezi přímé přejímky z ukrajinštiny nebo ruštiny ve volyňské češtině lze zařadit substantiva jako *bohémija* „Čechy“ (z *bohémiji* „z Čech“ – podle ukr. *з Богемії* nebo rus. *из Богемии*), *buk'et'ik* „kytička, sváteční věneček“ (*tolik navázeli tejh buk'et'ikuf* „kytiček, věnečků“ – z ukr. nebo rus. *букестик*), *butelka* „láhev“ (např. *voťki* – rus. *бутылка*, ale srov. také pol. *butelka*), *čechija* „Česká republika“ (*f'čechiju* – spíš podle rus. *в Чехию* než ukr. *до Чехії*),³¹ *familija* „příjmení“ (*taťinek bil vacku familija*; zřejmě z rus. *фамилия* „příjmení“, srov. ukr. *прізвище*), *holodovka* „hladomor“ (z ukr. *голодовка*, rus. *голодовка*),³² *hod* „rok“ (*f prošlom hođu*; z rus. *в прошлом году*),³³ *horod* „město“ (*ty sme v horode*; rus. *в городе*, ukr. *в місті*), *horodok* nebo *horodek*³⁴ „městečko“ (z *horotka*; rus. i ukr. *городок*), *anjel chraňitel* „anděl strážný“ (spíš z rus. *ангел-хранитель*, ukr. je *ангел-охоронець*), *chutor* „samota, osamělý dvůr“ (*po tejh chutorach takovejch* – spíš z rus. *хутор* než z ukr. *хутір*), *kladouščik* „skladník“ (*já sem kladouščikem dála* „pracovala jsem jako skladník“ – z rus. *кладовицик*),³⁵ *kočalk'a* „houpadlo“ nebo „houpací křeslo“,³⁶ příp. „kolébka“

31 Srov. též užívání toponyma *čexija* (v zapisované podobě *Čechie*) v lidových písních dále sub 4.4.

32 Už slovník citovaný v pozn. 29 však uvádí, že ukr. *голодовка* se v tomto významu užívá zřídka. Běžný termín v současné ukrajinštině, který označuje např. známý katastrofální hladomor na Ukrajině v l. 1932–33, je shodný s termínem ruským, tj. *голодомор* nebo prostě *голод*. Termín *голодовка* je v obou (spisovných!) jazycích užíván ve stejném významu jako *hladovka* v češtině („odmítání potravy jako projev protestu“). Opět tu však narážíme na fakt, že stav zachycený ve slovnících, jež vlastně referují o stavu ve spisovných jazycích (někdy dokonce jen o stavu žádoucím, reálně neexistujícím), se vůbec nemusí shodovat s jazykovým územ v regionech. Podle sdělení S. Skorvida je např. mezi Sibiřany českého, polského a ukrajinského původu termín *holodovka* „hlad, hladová léta“ užíván důsledně (zatímco novější termín *голодомор* se vůbec nevyskytuje).

33 Výslovnost [hod] je běžná i v místní ruštině a samozřejmě i v některých jiných regionech. Též v ukr. je pak také *год* „rok“, ale mimo spisovný jazyk (v němž je jedině *рік*).

34 Nemáme doložen tvar nominativu, proto není jasné, zda je zde sufix *-ok* nebo *-ek*.

35 Ukr. *комірник*.

36 Slovo *houpadlo* „spodek něčeho uzpůsobený k houpání, kolebadlo“ uvádí i *Příruční slovník jazyka českého*. Pro skutečnost, že *kočalk'a* není „kolébka“, ale „houpadlo“, by mohla svědčit užitá předložka *na*.

(na tej kočalk'e – z rus. качалка),³⁷ kostim'čik „oblek, obleček“ (f černích kostim'čikach; ukr. i rus. костюмчик, mrkička³⁸ „mrkvička“ (ukr. морквівка, rus. морковка), morg „stará plošná míra užívaná v Polsku, na Litvě a na západní Ukrajině (asi 0,56 hektaru)“ (mjeli taki vot pjať morgu pole; ukr. морз), nastro' je:ňje „nálada“ (gdíš von je v dobrim nastro' je:ňje „když má dobrou náladu“ – z rus. настроение, srov. ukr. настрої), papa „tatínek“ (z rus. papa), podárek „dárek“ (z rus. подарок),³⁹ po'lačka „Polka“ (ukr. i rus. полячка),⁴⁰ poseleňi „osada“ (tam české poseleňi; spíš z rus. поселение než z ukr. поселення), powar „kuchař“ (z rus. повар),⁴¹ přidánky „svatební hosté ze strany nevěsty, kteří ji doprovázejí k domu ženicha“ (z ukr. приданки, сервирука „prostírání, aranžování podávaného jídla“ (ukr. сервіровка, rus. сервировка), šlich „mastná šťáva vzniklá pečením masa“ (šlichem s tej kačeni „mastnou šťávou“; z německého Schlich – ukr. шлих a rus. шлих funguje jako odborný termín s významem „usazenina těžších částic po rýžování“).

Výraznou skupinu přejímek tvoří lexémy spjaté s volyňskými kulturními specifiky a zejm. pak s tamním veřejným životem, se státní administrativou a školstvím – např. hazeta (ukr. i rus. газета), hosu'da:rstvo „stát“ (rus. государство, podobně snad i v suržyku, ale v ukr. preferováno spíš держава), kaňikuli (ukr. каникули, rus. каникулы), klas „třída“ (do štvrtiho klasu „do čtvrté třídy“; ukr. клас, rus. класс), miňimálka „minimální mzda“ (ukr. мінімалка, rus. минималка s příznakem nespisovnosti), pasport „cestovní pas“ (f pasportě; ukr. i rus. паспорт), piščekombinat „potravinářský závod“ (z rus. пищекомбинат, v ukr. je харчокомбінат), práktika „praxe“

37 V ruštině existuje též lexém качель, který je však archaismem (dodnes se však v nádvkách užívá plurálová forma качели). V ukr. je гоїдалка „houpačka“.

38 Slabičné r svědčí o adaptaci.

39 Ukr. подарунок.

40 Lexém полька, který nacházíme ve slovnících (viz citace v pozn. 29 výše), se na volyňském venkově nepoužívá. Spisovný jazyk má vůbec na ukrajinském (i ruském) venkově o poznání slabší využití než např. na venkově českém (na školách, v úřadech aj.).

41 Ukr. кухар. Relativně vysoká míra rusismů mezi termíny pro různé profese je obdobou někdejší vysoké frekvence germanismů v tomto sémantickém poli v češtině. Termín кухар je ovšem středoevropský latinismus zprostředkovaný němčinou.

(na práktiku; ukr. i rus. практика),⁴² remont „oprava“ (ukr. i rus. ремонт), sáďik „mateřská škola“ (do sáďika „do školky“; spíš podle rus. садик než ukr. садок), trhouka „obchod, obchodnice“ (do trhouki; ukr. i rus. торгова), vyhovor „vyslovnost, dialekt“ (z rus. выговор „vyslovnost“).

Spíše ojedinělá jsou přejatá adjektiva, např. hustuvati „zahuštěný“ (to musi tam bejt takovi abi to bilo nasičeni, hustuvati; ukr. густуватий, rus. густоватый), nasičeni „nasycený“ (ukr. насичений, rus. насыщенный), ukusňějši „chutnější“ (ukusňějši fšelijaki „chutnější“, tj. koláče; komparativ k adaptovanému rus. вкусный),⁴³ simfo ňični „symfonický“ (or'chester; spíš z ukr. симфонічний než rus. симфонический), vzrosli „dospělý“ (bili uš vzrosli; z rus. взрослый, srov. ukr. дорослий).

Poněkud méně častá než přejímky substantivní nebo adjektivní jsou ve volyňské češtině přejatá slovesa, např. nedostoupit „ujmout se“ (žádnej se za ňima nedostoupil „nikdo se jich neujal“; snad z ukr. доступитися),⁴⁴ nechvátit „nestačit“ (nechvátilo uš tech češu tag uš se museli žeňit i z ukrajincema „už jich na to nestačilo, bylo jich málo“; zřejmě z rus. не хватить „nestačit“, v ukr. je dnes spíš вистачаю, perevadit „přehradit“ (každi dva roki dústojňikú perevadili na inšu práci „přehradili na jinou práci“; z rus. переводить),⁴⁵ pomeret „zemřít“ (uoňi po:merli „zemřeli“; ukr. померти, rus. помереть),⁴⁶ popadnout „dostat se (např. do rukou)“ (popadla mñe do

42 Slovo práktika je – vzhledem k měkkému *ť*, kterému v ukrajinské podobě tohoto slova odpovídá *t* tvrdé – spíše přejímkou z ruštiny.

43 Rus. вкуснейший je superlativum, zatímco kontext užití tvaru ukusňějši ve volyňské češtině svědčí pro komparativ.

44 Slovník sice sloveso доступитися uvádí, ale v dnešní ukr. se běžně vyskytuje jen sloveso s jinou předponou, totiž заступитися „zastat se“. Také význam zřídka užívaného slovesa доступитися příliš neodpovídá kontextu volyňského (ne)dostoupit. Ukr. доступитися se vyskytuje v kontextech jako „dostat k pokladně v obchodě, v kině aj.“, „dostat se na zahradu poté, co přišlo (za ztížených podmínek, kdy je zahrada blátivá)“, „snažit se s někým sejít“ aj. V dialektch funguje sloveso доступитися také s významem „přijít na námluvy a dostat ruku vyvolené dívky“.

45 Akání ve třetí slabice tvaru perevadit ukazuje na rus. předobraz (переводить), ačkoli existuje i ukr. переводити.

46 Infinitiv pomeret zde pouze rekonstruuje, v materiálu tento tvar není. Präteritální tvar po:merli ve volyňské češtině je, vzhledem k přízvuku na první slabice, spíše přejímkou z místní mluvené ruštiny (kde je померли) než přejímkou z ukrajinštiny (v níž je померли).

ruk ta knížka; ukr. *nonacmu*, rus. *nonacmь*), *postu:pit* „dostat se na střední nebo vysokou školu“, též „získat práci“ (*ře:ško bilo ře:kam postu:pit*; z ukr. *nocmynumu* nebo rus. *nocmynumь*),⁴⁷ *rozbirat* „rozumět“ (*von si to uš naučil to rozbirá*; z ukr. *rozburatucya*, rus. *razburatucya*, *razburatь*), *prisloužit* „pomáhat, posluhovat“ (např. *vona tam prisloužila u cerkvi* – z ukr. perfektivní *prisluzhiti* nebo imperfektivního *prisluzhuvati*,⁴⁸ či rus. *prisluzhivatь*), *rouchat se* „pohybovat se“ (*i tak se rouchat*; ukr. *ruchatucya*), *selit se* „usazovat se“ (*oňi se selilli nejen tadi u volínské hubernyi*; z ukr. *selitucya* nebo rus. *selitucya*), *svátkovat* „světit svátek“ (*ešče svátkuju fšechno*; ukr. *svjatkuvati*), *škoduvat* „cítit lítost“ (*škodovali sme to*; ukr. *škoduvati*), *vikřřit* „pokřřtít“ (ukr. *vikřestumu*, rus. *vykřestumь*, též se sémantickým odstínem „konverze z jiných křesťanských konfesí, nebo i z nekřesťanských náboženství“), *vodat* „dát“ (ukr. *viddatu*, rus. *otdatь*), *zakřit* „zavřít“ (*nebila škola po válce jej zakřili* „zavřeli“; z ukr. *zakřumu*, rus. *zakřumь*),⁴⁹ *zasnuvat* „založit, obsadit“ (ukr. *zasnuvati*).

Zvláštní skupinu sloves tvoří neologismy, které jsou výsledkem snahy vyjádřit se česky při nižší znalosti jazyka a které také nesou stopy interference s ukrajinštinou nebo ruštinou, např. sloveso *bydlovať* „bydlet“ (v ukr. by bylo *žiti*),⁵⁰ *hlídnout se* „podívat se“ (ukr. *glynutu*, rus. *glynutь*), *přej'estovat* „opakovaně přijíždět“ (*on'a přej'estovala na ukr'a:jinu*; zřejmě s asociací na *přejezd*), *zorendít* „dát se do kupy“ (*jak se zorendila česka spo'lečnost*; neologismus z ukr. *orenda* „pronájem“, např. hospody).⁵¹

47 Přízvuk na druhé slabice (*postu:pit*) neodpovídá ani ukrajinštině (*nocmynumu*), ani ruštině (*nocmynumь*). Není vyloučeno, že „dojem přízvuku“ vznikl jako důsledek respondentovy nedokonalé realizace diftongu *ou*, tj. střídnice za dlouhý vokál *ú* (ruský nebo ukrajinský přízvuk interpretují Češi jako vokalickou délku).

48 Užití tvaru *prisloužit* je pozoruhodné i z hlediska vidu: formálně se tu kopíruje spis ukr. perfektivum *prisluzhiti*, ale význam je imperfektivní jako u českého *sloužit*, viz dále podkapitulu o vidu (3.2).

49 Podobu infinitivu tu opět rekonstruujeme, v našem materiálu není (připadala by jistě v úvahu i rekonstrukce *zakřejt*).

50 Dominantní jsou u slovesa *bydlovať* samozřejmě západoslovanské, resp. české jazykové znaky (včetně hláskové skupiny *-dl-*). Nejde tedy přímo o ukrajinismus či rusismus, ale prostě o jazykový „výstřelek“, který se odehrává v mezích daných jazykovou charakteristikou češtiny.

51 Jako předobraz snad připadá v úvahu ukr. *orenduvati* „pronajímat“.

Mezi slovesné přejímky lze do určité míry počítat i případy, kdy bylo české reflexivní sloveso pod vlivem ukrajinštiny nebo ruštiny převedeno (odstraněním *se*) k nereflexivním, např. *učit* „učit se, naučit se“ (*češšinu sem neučil* „neučil jsem se“, *fšechach učili ru:štinu tak oňi ruski taki vjedeli*; podle ukr. substandardního *včitu česky movu*, srov. též ukr. *vivčitu česky* a rus. *učitь чешский* „naučit se česky“).⁵²

Další případy vypouštění reflexivního zájmena *se* ve volyňské češtině hodnotíme spíše jako prostou chybu, která vznikla při zvládnání jazyka, v němž *se*, na rozdíl od ukrajinštiny a ruštiny, zájmeno *se* řadí ve větě na základě pravidel kladení příklonek (ukrajinský a ruský ekvivalent *-ся* má charakter morfému, ne samostatného slova). Bez náležitého *se* nalézáme v našem materiálu např. sloveso *narodit* „narodit se“ (*z dětma štiri přijeli s ňi:ma a sedum ještě narodilo* „sedm se ještě narodilo“, srov. též *ja: narod' i:la v' žyt'o:miri* „narodila jsem se v Žitomiru“), jehož protějškem v ukrajinštině je reflexivní *naroditucya* (např. *u mene narodiloся семеро*, příp. též *сім ді-тею* „narodilo se mi sedm dětí). Podobnou chybu spatřujeme např. u nereflexivně užitého slovesa *otstěhovat* „odstěhovat se“ (*cera uš odstěhovala* „odstěhovala se“), které spadá do sémantického okruhu „státní administrativa“, a není tedy spjato, podobně jako jiné administrativní termíny, s běžným životem (je v podstatě „naučené“, nepřirozené, není tak zažité jako slovesa „každodenní“). Ve faktu, že je toto sloveso užit jako nereflexivní, se možná odráží i nereflexivnost jeho ekvivalentů (srov. ukr. *vona вже переїхала* „už se odstěhovala“, rus. *она уже переехала*).

Objevují se také případy právě opačné, tj. převádění nereflexivních sloves k reflexivním, např. *zakončit se*, resp. *zakančit se* „skončit s něčím“ (*zakančila se práce moje* „skončila jsem v práci a šla do důchodu“; ukr. *zakinčitu*, rus. *zakončitь*, ale s přízvukem na slabice *-kon-*), *zústat se* „zústat“ (*voňi se fše:chni zústali tut* „všichni zůstali tady“; podle rus. *остаться* „zústat“)⁵³ nebo *vzít se* „vzít“ (*tři vzalisja holki ukrajinci* „tři holky si vzaly Ukrajince“). V tomto případě mluvčí zřejmě zaměnili české *si za se* (ukrajinština a ruština má jen *-ся*).

52 Reflexivní slovesa ostatně působí, jak známo, dosti velké potíže při učení se češtině jako cizímu jazyku, a to jak u Slovanů, tak Neslovanů.

53 Reflexivní je i ukr. ekvivalent *залишити* „zústat“.

Syntax celé této věty je jistě dobře přijatelná v ruštině (srov. rus. *три взяли себе в мужья украинцев*), ale spolupůsobit zde mohlo také ukr. reflexivní sloveso *одружитися* „oženit se, vdát se“ (srov. např. *вона одружувалась з італійцем* „vdala se za Itala“), stejně jako ukr. nářeční vazby typu *взяти собі (за чоловіка)* „vzít si (za manžela)“.⁵⁴ V označování faktu „vstup do manželství“ projevují uživatelé volyňské češtiny nejistotu poměrně pravidelně, např. *žeňila vdala jsem se* (srov. ukr. *оженитися*, nespisovně *віддатися* „vdát se“).⁵⁵ Příčinou jsou tu terminologické rozdíly v označení „vstupu do manželství“ mezi různými jazyky, které se účastní jazykové situace volyňských Čechů.

Přejímky spadající do dalších slovnědruhových kategorií reprezentuje např. poměrně časté adverbium *bistro* „rychle“ (*воїни так бистро фшеcko млуви* – z rus. *быстро*, v ukr. je *швидко*), *skosa* „úkošem“ (*жоднеї се на тебе такчле skosa нехлідне*; ukr. *скоса*, rus. *искоса*), *точне* „přesně“ (např. *ja nemůžu tak точне říct* – ukr. i rus. *точно*), *zatim* „potom“ (*a zatim ja pracovala:la v jedalni*; zřejmě podle rus. *затем*, protože v ukr. je *номим*), dále *zrazu* „náhle, najednou“ (asi z rus. *сразу*, v ukr. je častější *відразу*, byť okrajově existuje i *зразу*). Mezi výsledky interference patří i modální predikativum *неможна* (*неможна било млувиť če:šinu* „nebylo možné mluvit česky“; ukr. *не можна*, třeba právě *розмовляти чеською* „mluvit česky“)⁵⁶ a též predikativum *об'язателно* „povinně“ (*слепичка об'язателно tenkrád bila* „povinně nosili slepici“ tj. jako dárek na svatbu; podle rus. *обязательно*, v ukr. je *обов'язково*) nebo částice *vot* „vždyť, přece“ (*vot nerozumím co to je* – rus. *вот*).

3.1.2 Modifikace, rozšiřování nebo zužování sémantiky českých lexémů pod vlivem ukrajinštiny a ruštiny

Také v této podkapitole jsme většinou odkázáni na to, pozorovat volyňskou češtinu z pozice češtiny staré vlasti a porovnávat sémantiku formálně

obdobných lexémů s předpokladem, že např. sémantika slovesa *bránit* „zakazovat“ (viz níže) ve volyňské češtině má nějakou vazbu k sémantice téže formy v češtině užívané v České republice („hájit, ochraňovat, nedovolit“). Není totiž jisté, že výrazy typu *bránit* nejsou jednoduše adaptované lexikální výpůjčky (např. z ruštiny, v níž je *бранити* „nadávat“) nezávislé na existenci podobně znějících slov v češtině staré vlasti. K tomu, aby bylo možno sémantiku konkrétních slov ve volyňské češtině studovat jemněji, bychom potřebovali mít mnohem rozsáhlejší materiál, a též širší možnost „doptávat se“ respondentů.

Sémantické rozdíly u lexémů, které si v češtině a ukrajinštině (příp. též ruštině) formálně odpovídají, lze dokumentovat případy jako *čeština* „Čechy“ (ukr. substandardně *Чешчина*),⁵⁷ *девка* „dívka“ (*bo devki voїni mñeli tilecti* „dívky“; ukr. *дівка*, rus. substandardně *девка*, pl. *девки* „děvčata“), *malički* „dítě“ (*ima:ji svoji ma:lički* „mají svoje děti“; z ukr. *маличкий* „dítě“, příp. i asociací k ukr. *малеца* „houf dětí“), *poddanstvo* „státní příslušnost“ (např. s atributem *ruskoje*; ukr. *нідданство*, rus. *подданство*), *vjek* „celý život“ (*mi vjek tadi žijete jak sme narodili tak tadi fšechni žijete*; ukr. *вік*, rus. *век*), *vojna* „válka“ (*dědeček b'il na vojne* „ve válce“; z ukr. *війна* nebo rus. *война* „válka“)⁵⁸ nebo *zem* „pozemek“ (*tadi dávali zem, pracovali na na ti zemi* či *asvojili zem*; z ukr. *земля* nebo rus. *земля* „pozemek“).

Podobné posuny nastaly i u některých adjektiv, např. *přemíchaní* „promíchaný“ (*f tej vesnici je moc mnoho přemíchaní* „promíchané“; ukr. *перемішаний*, rus. *перемешанный*), *připsaní* „zapsaný“ (*už byl připsaní* „zapsaný do armády“; ukr. *приписаний*, rus. *приписанный*), *zachovaní* „pochovaný“ (*tam sou zachovaní po'laki čechi* „tam jsou pochovaní Poláci, Češi“; ve spisovně

57 Srov. obvyklá ukr. toponyma *Вінничина* „území kolem města Vinnice“, *Житомирщина* „kolem Žitomiru“, *Івано-Франківщина* „kolem Ivano-Frankovsku“.

58 Význam „válka“ je však u slova *vojna* dobře dokumentován i ve staré a střední češtině (např. už v Alexandreidě z přelomu 13. a 14. století: *pro niž* (Helenu – pozn. O. B.) *sě jest stala vojna Řěkóm s Trojí nepokojna*. Podobná situace nastává u celé řady lexémů, které se ze synchronního hlediska jeví jako výsledek interference češtiny s ukrajinštinou a ruštinou.

59 V ukr. je sice *освоїти*, ale ve výslovnosti tohoto konkrétního mluvčího z Ukrajiny se projevuje redukce vokálu v nepřízvučné slabice, která je v rus. *освоить*.

54 Sloveso *взяти* se však v ukr. pravidelně (v kontextu „svatby“) spojuje s mužským subjektem („on si vzal Marii za ženu“). České věty typu *Vzala si za muže spolužáka ze střední školy* (tj. žena si vzala muže) nemívají v ukr. pravidelný ekvivalent se slovesem *взяти*.

55 Pokud se referuje o celém páru, je běžné *побратися*. Fakt, že volyňská žena sama o sobě referuje, že se *žeňila* „vdávala“, může být důsledkem respondentčiny volné asociace s myšlenkou „měla jsem ženicha“ (ukr. *жених*).

56 V ruštině by bylo spíše *нельзя*, např. *нельзя было говорить по-чешски*.

ukr. *похований*, ale nář. připadá v úvahu i *захований*)⁶⁰ nebo *žaví* „horký“ (*žavou vodou* „horkou vodou“; asi kontaminací s rus. *жгучий*).⁶¹

Spíše vzácné jsou sémantické posuny u zájmen, typicky např. u zájmena *jaký* ve smyslu „který“ (*nu jedeme jakího tam sedmáctého nebo vosmáctého* – ukr. *який* „který“). Na pomezí lexika a syntaxe leží možný kalk, pokud ovšem nejde o pouhý slovosledný rys mluveného jazyka, a sice *jedenást fšech* (v kontextu *z detma štiři přijeli a sedum tadi ešte narodilo jedenást fšech i fšechni tadi žili* „všech jedenást tady žilo“).⁶²

Časté je rozšiřování nebo zužování sémantiky sloves, která mluví češtiny na Ukrajině užívají, v porovnání s češtinou ve staré vlasti. To je případ sloves jako *bráňit* „zakazovat“ (*a to se bráňilo z ukrajinceta abysme se brali*; spíš z ukr. *боронити* „omezovat, překážet“ s odstraněním plnohlaší než z rus. *бранить* „nadávat, zakazovat“), *hovořit* (*no doma sme hovorili po česki*, podobně: *ale mi k ňemu stejne hovoříte po ukrajins'ki*; z ukr. *говорити* nebo rus. *говорить* či *разговаривать* „mluvit“).⁶³ Různé výrazné posuny v sémantice, způsobené interferencí češtiny, ukrajinštiny a ruštiny, jsou patrné i v užitích sloves jako *chráňit* (*jag zme ji chráňili tu češtinu ve vesnici*; z rus. *хранить* „uchovávat, zachovávat“ nebo z ukr. zastaralého *хранити* ve stejném významu), *líbit* „milovat“ (*libim česki jazik* „miluju“ – ukr. *любити*, rus. *любить*), *mluvit* (*taki mluví rája rája* „tak mi říkají: Rája“; podle ukr. *мовити*

60 Ukr. *захований* „schovaný“. Ale v dialektech není vyloučené např. ani slovní spojení *місто заховання* „místo, kde je někdo pohřben“.

61 Adjektivum *жгучий* není v ruštině spojitelné s „vodou“, podobně ukr. *жагучий*. V češtině je rovněž neobvyklé, ale výjimečně je, zdá se, možné. Viz např. publicistické formulace jako *Středočeští hasiči ve čtvrtek večer zasahovali v Jesenicích v části obce Zdiměřice, kde v domě stříkala žhavá voda z přetlakového ventilu přetopeného bojleru*. Srov. též výklady sub 1.5.3.

62 Srov. též rus. *нас всего одиннадцать* „je nás všehovšudy jedenást“ a *всего нас одиннадцать* „je nás jen jedenást“, ukr. *нас всього одинадцять* apod.

63 Tato slovesa mají v ukrajinštině i v ruštině širší význam než v češtině, kde sloveso *hovořit* navíc není stylově neutrální. Jistě také proto, že sloveso *hovořit* bylo do češtiny adaptováno za národního obrození nejspíš z rus. *говорить*, není tedy v češtině původní (Bláha et al. 2016, s. 44, s odkazem na údaj ze *Slovníku spisovného jazyka českého*). Různou pozicí mají slovesa s kořenem *говор-* též v různých regionech Ukrajiny (srov.: *говорить Київ, але ми розмовляємо* „hovoří Kyjev, ale my rozmlouváme“) i Ruska (v jižních oblastech rovněž *не говорят, а разговаривают*).

„mluvit, říkat“, srov. též *uslišela co voni mluvíli*)⁶⁴ a dále *narichtovat* „připravít“ (ukr. *нарихтувати*),⁶⁵ *nazívat* „nazývat, pojmenovávat, vyjmenovávat“ (*menata českými nazivali sve*; z ukr. *називати* nebo rus. *называть*), *po'-do:bat se* „líbit se“ (*mňe se po' do:ba to jag bi:lo* „mně se líbilo, jak to bylo“; ukr. *подобатися*), *pojet* „jet, odjet“ (*chci pojet f čechiju*; ukr. *поїхати*, rus. *поехать*),⁶⁶ *posadit* „zasadit“ (*posajte si ho* „zasadte si ho“, tj. smrk; ukr. *посадити*, rus. *посадить*), *pozdravovat* „přát, mít slavnostní projev“ (*až bude prezident pozdravovat*; ukr. *поздоровляти* je varianta k častějšímu *вітати* „mít pozdravný projev“, v úvahu připadá jistě i rus. *поздравлять*), *propadnout* „zmizet beze stopy“ (*on propat na vojne ve štiricettřetím roku*; ukr. *пропасти*, rus. *пропасть* „už se nevrátit“), *přiviknout* „zvyknout si“ (*mi sme už přivikli* „zvykli si“ – ukr. *привикнути* vedle častějšího *звикнути*, rus. *привыкнуть*), *rodit se* „narodit se“ (*já sem se potom rodila* – ukr. *родитися*, rus. *родиться*), *rozvalit se* „rozpadnout se“ (*dokul se nerozvalil sovjetskij svaz* – ukr. *розвалитися*, rus. *развалиться*), *stratit* „zapomenout, přestat umět“ (*mi bisme už stratili češtinu* – ukr. *стратити*).⁶⁷ Spíše subtilní je sémantický posun u frekventovaného slovesa *učit se*, např. *tam sme se učili oba* „tam (tj. v Kyjevě) jsme chodili do školy“ (z ukr. *вчитися*, srov. *tadi ja už uč'i:lasja* „chodila jsem tu do školy“), *ustrojiti se* „sehnat si, zaříditi si“ (*nemožna se bilo ustrojiti na práci*; rus. *устроиться*),⁶⁸ *víjiti* „vyhrknout (o slzách)“ (*aš mňe slze višli*; ukr. *виїти*, rus. *выйти*), ale také „odejít do důchodu“ (*višla na pensi*), *viučiti* „naučit někoho něco“ i „naučit se něco“ (*ja musim jeho viučiti* „musím se ho naučit“, tj. český jazyk; ukr. *вивчити*, rus.

64 Také zde připadá v úvahu prostá chyba bez účasti cizího jazyka (nerozlišování sloves „říkat“ a „mluvit“). V ukr. není totiž obvyklé užívat *мовити* ve frázích typu českého *říkají mi atd.*

65 Existuje jistě i v češtině staré vlasti, např. *Hlavně to nějak naplánovat dopředu, aby se na to člověk narichtoval*. Viz též výše sub 1.2.

66 České *pojet* je méně výrazným synonymem slovesa *popojet*, význam by byl odpovídající.

67 Poněkud připomíná české spojení *ztratit schopnost* (např. *Tady je zjevné, že buďto pan premiér ztratil schopnost vnímat realitu, anebo zcela vědomě klame veřejnost*), ale *ztratit češtinu* „ztratit schopnost mluvit a rozumět česky“ neexistuje.

68 Viz poznámku v úvodu této podkapitoly: v češtině je *ustrojiti se* „obléct se, upravit“, ale volyňská čeština zde má (možná) nezávislou přejímku z ruštiny (*устроиться*), dokonale adaptovanou.

вучити), *zajimat* „zaujímat“ (*počítaš ten takovej co zajimal plochu nevím jako tří tech pokoji*; spíš z ukr. *займати* než rus. *занимать*), *zatahovat* „protahovat (např. vokály)“ (spíš z ukr. *затягувати* než z rus. *затягивать*, které je dosti neobvyklé).

Nápadným jevem je v jazyce volyňských Čechů interference mezi ukrajinštinou, ruštinou a češtinou v sémantice některých dalších prefigovaných sloves, např. *procházet* „jít dál (po přivítání u dveří domu)“ (*procházejte* „pojdte dál“ – ukr. *проходити*, rus. *проходить*), *propracovat* „delší dobu pracovat“ (*a zatím ja propracovala:la v jedalni* „delší dobu pracovala“ – podle ukr. *пропрацювати*, srov. i rus. *поработать*), *přejet* „přijet, přestěhovat se“ (*že přejeli sem moje pra:rodiče*; z ukr. *переїхати*, rus. *переехать*), *přiznávat* „uznávat“ (*mi sme si to priznávali ten svátek* „my jsme ten svátek uznávali“, příp. „světli“ – ukr. *признавати*, rus. *признавать*), *ubít* „zabit někoho (např. ve válce)“ (*tam ubi:li jeho*; ukr. *убити*, rus. *убить*), *vijet* „odjet, odejít“ (*tak vi:jeli s tej černobilskej zóni* „odjeli, odešli“; z ukr. *виїхати* „odejít“ nebo z rus. *выехать*), *vijíždět* „odjíždět, odcházet“ (*načaly vijíždět sam na naši malinočku* „začali sem odcházet“; z ukr. *виїжджати* „odcházet“ – užití fázové sloveso zde odpovídá rus. *начали выезжать*, zatímco v ukr. by bylo spíš *почали виїжджати*) nebo *vizvat* „předvolat (např. do nějaké instituce), zavolat“ (*vizvali mňa v ten komitet*; z ukr. *визвати* nebo rus. *вызвать*).⁶⁹

3.2 Užívání členů vidových dvojic

Na pomezí interferencí v lexiku a v gramatice jsou některá méně obvyklá užití členů vidových dvojic, která se objevují ve volyňské češtině. Vedle výše zmíněného užití slovesa *prisloužit* (s imperfektivním významem) pozorujeme např. užití jako *i uš budem tadi umírat* „a tady už umřeme“ (paralela k rus.

⁶⁹ V promluvhách volyňských Čechů se dále objevují i některé neběžné, i když každému Čechovi srozumitelné slovesné frazeologismy jako *bít z domu* „být rozená“ (*z domu sem letákova* „jsem rozená Letáková“) nebo *uš je vosmdesát prvni rok*. První fráze je kalkem z polštiny (typ *Maria Osiecka, z domu Sztechman* „rozená Sztechmanová“), druhá fráze je jasným kalkem rus. *eŭ uže 81-ŭ zod* a má přesný význam „táhne jí na osmdesát jedna (tj. osmdesát let jí už bylo)“.

тут уж и умирать будем, srov. též ukr. *будемо вмирати* vedle *будемо помирати*) nebo *že sem se žeňil na ukrajince* „že jsem se oženil s Ukrajinkou“ (z rus. *я женился на украинке* s obouvidovým slovesem *женить*, též v ukr. je *женитися*). V obou případech nevystupuje jasně perfektivní sloveso, jež by v takovém kontextu bylo obvyklé v češtině. Zdá se, že se ve volyňské češtině občas vyskytují stopy celkově vyšší míry funkční diferencovanosti slovesného vidu v ukrajinštině a ruštině (Kopečný, 1962, s. 74), resp. výraznější sémantiky perfektiv v severovýchodoslovanských i jihovýchodoslovanských jazycích (Dickey, 2000). Kde není důvod pro užití příznakového perfektiva, jež má na slovanském Východě nejen význam „celosti“, jako je tomu v češtině, ale také „časové určenosti“, tam se v ukrajinštině a ruština nezřídka užívá nepříznakové formy, imperfektiva. Též s ohledem na opakovanost, zákonitost, pravidelnost popisovaného jevu, příp. i v důsledku zaměřenosti na jeho průběh, srov. např. ukr. *разом воювали, разом умирати будемо* s jeho českým ekvivalentem *společně jsme bojovali, společně zemřeme*. Distribuce vidu (a také času) ve volyňské češtině velmi často odráží zvyklosti ukrajinské či ruské, srov. např. formulaci *a tak diš se:stra a máma pšide* (perfektivum v prézentu) *to mlu:vili* (imperfektivum v préteritu) *po česku* s jejím přesným ruským ekvivalentem: *когда сестра и мама придут, они всегда говорили* atd. Podobně, tj. jako interferenční jev, hodnotíme i užití perfektiv ve výrocích typu *jak to žeknu* „jak říkám“, „řekl bych“ (srov. ukr. *я так скажу*). I zde ovšem nelze vyloučit prostou chybu nebo odchylku vyplývající z obecných rysů mluvenosti, tj. danou jednak kolísavým charakterem mluveného jazyka, jednak nejistotou na straně mluvčího, pokud jde o náležitost konkrétních užití vidových a časových forem v češtině. Chybu můžeme připustit tím spíš, vezmeme-li v potaz komplikovanost morfologické stránky vidu ve všech interferujících jazycích.

3.3 Syntax

V syntaxi volyňské češtiny se vedle jevů typických obecně pro mluvený jazyk vyskytuje, podobně jako v jiných jazykových rovinách, též značné množství ukrajinsko-českých a rusko-českých interferenčních jevů. Je zde např. nápadná vyšší frekvence spojky *i* ve významu českého *a*, např. *mi sme uš tadi*

virostli i už budem tadi umírat (srov. ukr. *він приїшов і скоро розбагатів* „přišel a brzy zbohatl“) nebo *i voňi utekli votuť*. Vzácněji se vyskytují některé spojky, které v češtině neexistují, např. původem ukrajinská spojka *abo* „nebo“ (*selo malinovka abo my sme v horodě tag horod* „vesnice Malinovka, nebo vlastně my jsme ve městě, tak město“ – z ukr. *або*), podobně *bo* „protože“ (*bo dėyki voňi mňeli tilecti* „dívky“ – z ukr. *бо*),⁷⁰ a dále *či* „jestli, zda“ (*ja se ptám či ho znáte* – ukr. *чи*, např. právě *Чи ви його знаєте*, kterému by v ruštině odpovídalo *ли*) nebo *choť* „ačkoli“ (*uš voba dvje děti nej-sou choť sou mlatší jak já* – spíš z rus. *хоть* než z ukr. *хоча*).⁷¹ Protože mají analyzované texty typicky mluvené rysy i v tom, že neobsahují nijak složitá souvětí a obecně se v nich projevuje tendence k paratactickému, často i asyndetickému přiřazování vět, soustředíme se v tomto oddílu na několik výrazných syntaktických jevů, které se projevují na úrovni věty – na slovosled (sub 3.3.1), na odchylky od míry formalizovanosti větné struktury, jak je obvyklá v češtině (3.3.2), dále na jevy z oblasti valence predikátu a na rozdíly v předložkových vazbách (3.3.4).

3.3.1 Slovosled

Mezi výsledky syntaktické interference volyňské češtiny s ukrajinštinou a ruštinou by bylo možné řadit i některé slovosledné odchylky od stavu očekávaného v češtině – není však snadné rozhodnout, které odchylky mají pozadí v systémových odlišnostech srovnávaných jazyků a které vznikly jednoduše jako „mluvenostní“ jevy, tj. změnou vypravěčské perspektivy, v důsledku vyšší míry emocionálnosti apod. Např. věta *sfi ma ro:ďiče s ro:ž-mitalu pot třemšinem* „jeho rodiče jsou z Rožmitálu pod Třemšínem“ (jde o slovosled *sfi ma ro:d'iče*) může připomínat emocionálně zabarvené ukr. věty jako *він своїх має батьків, йому не потрібні інші!* „má přece svoje rodiče, nepotřebuje žádné jiné“ (neutrální vyjádření posesivity by bylo y

⁷⁰ Ani příčinná spojka *bo* však není češtině cizí – jednak se vyskytuje v současných slezských dialektech, odkud dokonce expanduje i na střední Moravu, jednak žila (ve významu „neboť“) i ve staré češtině, např. v kronice tak řečeného Dalimila z počátku 14. století: *Král chtieše Lipského Jindřicha jieti, bo jeho svú hanbú vinieše*.

⁷¹ Srov. např. podobné interferenční jevy na úrovni syntaxe ve studii o češtině v Banátu (Utěšený, 1970, s. 143).

нього є батьки „má rodiče“). Věty jako *ja boju se mluvit to špa:tňe* „bojím se to říct špatně“ slovosledně odpovídají majoritním jazykům, např. rus. větám typu *я боюсь сказать это неправильно* (srov. též ukr. *боюся сказати це тобі прямо*).

3.3.2 Míra formalizovanosti větné struktury

Často mají interferenční jevy ve volyňské češtině povahu vybočení z české a šířeji středoevropské tendence věty k formalizovanosti struktury, tj. k vyjádření všech základních větných členů formou, která má zpravidla určitou konkrétní, téměř bez výjimky vyžadovanou gramatickou charakteristiku (v precizní zkratce tento jev popsal N. Savický, 2005). Pozice predikátu je v češtině typicky a téměř vždy (na rozdíl od ukrajinštiny, ruštiny aj.) obsazována slovesem ve finitním tvaru, subjekt bývá většinou alespoň implicitně přítomen (v ukrajinštině a ruštině mají vyšší frekvenci než v češtině bezsubjektové věty) a objekt je v češtině vyjadřován velmi pravidelně jménem ve tvaru akuzativu (v ukrajinštině i ruštině se jako pády objektu uplatňují ve větší míře i další pády, zejm. genitiv).

Velmi hojně se v jazyce volyňských Čechů vyskytuje v přítomnosti nulová spona, která je znakem východoslovanských jazyků a částečně i polštiny (Dalewska, 2002, s. 472), zatímco v češtině je pozice predikátu, včetně jmenného predikátu se sponou, téměř bez výjimky obsazována slovesem ve finitním tvaru. Nedostatek formálního vyjádření predikátu (spony) se ve volyňské češtině běžně projevuje ve větách typu *ja s fortělkovich i huško:vich* „jsem/pocházím z rodiny Fortelkových a Huškových“ (srov. ukr. *я з України* „jsem z Ukrajiny“), *papa ukra:jinec mama če:ška* „tatínek je Ukrajinec, maminka je Češka“, dále např. *v nas tadi teško* „máme to tu těžké“ (srov. ukr. *ycim тут тяжко*, rus. *всем тут трудно*) nebo *to takovi članek* „to je takový článek“ (srov. s ukr. *це така стаття*). Pokud se spona vyskytuje, mívá podobu kopírující ukrajinský vzor, např. *moj' i ro:ďiče je ukr'a:jinci* (srov. ukr. *де вони є?* „kde jsou?“). Ve volyňské češtině je navíc preferován predikativní instrumentál i tam, kde se v češtině užívá v České republice běžně vyskytuje fakultativně nebo i obligatorně nominativ predikativní, srov. *ja sem po'lákom po mamince* „jsem Polák“. V tomto případě může ovšem jít i o interferenci s polštinou (*jestem Polakiem ze strony matki*).

Nižší míra formalizovanosti věty v ukrajinštině a ruštině se odráží rovněž ve faktu, že se v těchto jazycích vyskytují infinitivní věty často i v takových kontextech, ve kterých čeština dává jednoznačně přednost větě s predikátem ve tvaru verba finita. Jazyk Čechů na Ukrajině naproti tomu pravidelně interferuje s ukrajinštinou nebo ruštinou, typicky ve větách účelových se spojovacím výrazem *щоб*, např. *mi sme se báli abi nedostat přez hubu* „abychom nedostali“, dále *mi musíme pul pensije vodati abi ji koupiti* „abychom ji koupili“ nebo (chtěla jsem) *na nějakou lehcčí práci abi nestát počít na nohách* „abych pořád nestála“ (srov. ukr. *я сміялась, щоб не плакати* „smála jsem se, abych neplakala“, rus. *кто думает, что он стоит, берегись, чтобы не упасть* „kdo si myslí, že stojí, ať si dá pozor, aby nepadl“). Spojovací výraz *abi* zůstává v takových případech neflektovatelný, stejně jako jeho předobraz, tj. ukr. *щоб* nebo rus. *чтобы* (ve všech osobách a v obou číslech – srov. s českým *abych, abys, abychom* atd.).

Snížená míra formalizace věty se projevuje zřejmě i ve vynechávání formálního subjektu *to*⁷² ve větách jako *bila taka skupina s kterou já sem chodila* „to byla taková skupina, se kterou jsem chodila“ (srov. např. německé *es ist schwierig zu verstehen* „je tomu těžké porozumět“ s formálním subjektem *es*, alternativně *das* „to“). A především se snížená tendence k formalizaci věty projevuje v relativně vysoké míře užívání obecného (nevyjádřeného) subjektu, jak je to obvyklé ve východoslovanských jazycích, např. *tak psa:li česka kro:šna* „tak se to psalo: Česká Krošna“ nebo *musel sloužit kam pošlou* „musel sloužit tam, kam byl poslán“, srov. typicky ukr. věty s obecným subjektem jako *принаймні так і в газетах писали* „přinejmenším se to tak psalo v novinách“ nebo *як кажуть: яблучко від яблуньки недалеко падає* „jak se říká: jablko neпадá daleko od stromu“, jimž v češtině velmi často odpovídá reflexivní pasivum (často s formálně vyjádřeným objektem *to*). Neosobní, resp. deagentní věty jsou ve volyňské češtině někdy také důsledkem interference ukrajinských reflexivních sloves s jejich českými nereflexivními

72 Je otázkou, zda je důsledkem nižší míry formalizovanosti volyňské češtiny také vynechávání příslovečného určení místa ve větách typu *já nexám svi dítě* „nechám tady své dítě“, v nichž by zdrojem interference mohl také být ukr. ekvivalent *залишити*, který na rozdíl od českého slovesa *nechat* nevyžaduje bližší určení („tady“, „tam“ apod.).

protějšky, srov. např. možné přizpůsobení českého *koupiti* ukrajinskému *купитися* ve větách jako *a sinoj se tadi koupila chata*.⁷³

Mezi interferenční jevy, které jsou v rozporu s obvyklou mírou formalizovanosti české věty, lze zařadit i vyjadřování posesivity ve volyňské češtině, v němž se často odráží východoslovanský (především ruský) vzor. To se projevuje ve formulacích jako *u mne otec če:ch* „můj otec je/byl Čech“ (srov. např. ukr. *у мене цілий стос газет* „mám celou hromadu novin“) a dále např. *protože u ni bil ma:nžel ukrajiñec* „měla za manžela Ukrajince“, *já už vam povídala že u mne b'ol o'tedz dost'ojnik* „už jsem vám povídala, že můj otec byl důstojník“. Také existenční věty vykazují ve volyňské češtině nižší míru formalizovanosti, než je tomu v češtině staré vlasti, viz např. věty typu *tam f če:chach nebilo zemi* (srov. např. s ukr. *в голові не було жодних ідей* „v hlavě nebyly žádné nápady“). Věty tohoto typu jsou v současné češtině již mimo normu, zatímco věty jako *lidu mno:ho tam bilo* jsou ještě na pomezí noremnosti (snad jako stylisticky využitelné archaismy).

3.3.3 Valence predikátu

Ukrajinština a ruština interferují s češtinou, jak se ukazuje v analyzovaném materiálu, také ve valenci vybraných frekventovaných sloves. Např. sloveso *rozumět* se ve volyňské češtině neuzívá nutně s vazbou dativní, která je obvyklá v češtině, ale objevují se i vazby jako *rozumíme češi fšechno* „rozumíme Čechům všechno“, *fše:chno ro:zumim* „všemu rozumím“ (srov. ukr. *ом не розумію вас, хоч і дуже поважаю* „i když vám nerozumím, velmi si vás vážím“). Valence ukr. slovesa *знати* proniká i k jeho českému ekvivalentu *vědět*, např. *jak sem ja vjedela česki* nebo *vjedela češčinu* „znala češtinu“ (srov. ukr. *вони знали українську мову* „znali ukrajinštinu“), ale v tomto případě jde o jev, který má své obdoby i ve vlastní češtině, např. v jejím středomoravském interdialektu (*už viž rozvrh na příští rok?* „znáš rozvrh na příští rok?“). Archaičtější, tedy např. opět moravské dialekty češtiny připomíná také valence sloves ve větách jako *já jich něco učila* „něco jsem je učila“ (srov.

73 Nejde však o kalk celé syntaktické konstrukce z ukrajinštiny (věty jako **сину купилася хата* jsou stěží představitelné), ale o běžnou deagentní větu odpovídající stavu v mluvené češtině, srov. např.: *Vystěhoval se veškerý nábytek, byt se vymaloval, natřely se záručně, vyměnili se svítidla, koupily se nové bílé interiérové dveře*.

ukr. *я навчив їх математики* „naučil jsem je matematiku“) nebo *tak sem ich počítala* „tak jsem je spočítala“ (srov. ukr. *я їх порахувала* „spočítala jsem je“), zatímco jen jako interferenční jev se stimulem v ruštině vyznívá valence s akuz. ve větě *нігдо нас tadi neubližoval* (srov. rus. *никто нас тут не обижал* „nikdo nám neubližoval“).

Nebvykle působí ve volyňské češtině vazba slovesa *mluvit*, např. *ten čas še nemožna bilo mluvit če:šinu* „mluvit česky“ nebo *nemluv češčinu* (srov. ukr. *я розмовляв українською* „mluvil jsem ukrajinsky“), stejně jako např. vazba slovesa (*ne*)*stydět*, která je odrazem vazby ruského ekvivalentu tohoto slovesa, tj. *стыдиться: ja sem toho нігде nestiděla* (srov. rus. *я этого не стыдилась* „nestyděla jsem se za to“).

Odchylky se vyskytují i v užití pádů mimo valenční pole predikátu – v češtině staré vlasti není obvyklé užití instrumentálu v příslovečných určeních jako *pracovala sem powarem* „pracovala jsem jako kuchařka“ (srov. ukr. *я працювала поваром*,⁷⁴ spisovně však *кухарем – повар* „kuchař“ je rusismus) nebo *pracovala sem prodavačkou* (srov. ukr. *я працювала продавщицею*). Nezvykle působí také věta *pra:babička přijela sem maličkou dī-fčinkou* „když byla malá holka“ (podle ukr. *вона приїхала сюди маленькою дівчинкою*).

3.3.4 Předložkové vazby

K velmi nápadným interferenčním rysům volyňské češtiny patří předložkové vazby, které odpovídají ekvivalentním vazbám ukrajinským a ruským, např. *ja teď ča:sto jezďim do ta:kov'ich na:šich katarádu* (srov. ukr. *я їжджу до наших друзів*), *hrál na harmonice na akordeoňe* (srov. ukr. *грав на гармошці*, rus. *играл на аккордеоне*), *na svim vjeku* „ve svém životě“ (podle rus. *на своем веку*), *všechny se na svejh že:ňili* „všichni se ženili se svými“, rozumějme „s Češkami“ (podle rus. *все на своих женились*, srov. též ukr. *женилися на кому*), *je:zdili vod nete:cka do kamča:tki* (srov. ukr. *від Німеччини до Камчатки* nebo rus. *от Германии до Камчатки*), *po ukrajins'ki* „(mluvit) ukrajinsky“ (srov. rus. *по-українски*, v ukr. suržyku

74 V češtině je instrumentál závazný jen v dynamickém smyslu „stát se něčím“ (typ *vyučil se zátečníkem*).

по-українски „ukrajinsky“, spisovně též *українською*), *pod konec naz bilo vis jak třicet* „nakonec“ (z ukr. *нід кінець* nebo rus. *под конец*), *posle války „po válce“* s východoslovanskou předložkou (srov. ukr. *після війни* a rus. *после войны*), *přijeli f česku krošnu* „přijeli do České Krošny“ (srov. ukr. *я поїхав в Україну* „odjel jsem na Ukrajinu“) nebo *vodje:la u pra:hu* „odjela do Prahy“ (srov. rus. *поехала в Прагу*), *vona bila starši za mñe na dvaced dva roki* „ona byla o dvacet dva let starší než já“ (ukr. *вона була старшою за мене на двадцять два роки*, srov. však též stav v ruštině, kde se předložka *na* v těchto kontextech vyskytuje pravidelně: *он на два года моложе меня* „je o dva roky mladší než já“), *v ukrajijne* (podle ukr. *в Україні*)⁷⁵ a *slīšeli po rozhlasu* „v rozhlase“ (ukr. *вони почули по радіо*, rus. *они слышали по радио*). Místy se objevují spojení bez předložky, která v češtině nejsou vyloučena, ale zároveň nejsou ani obvyklá, např. *ona teť patří rovenskemu kraji* (tj. vesnice Farkovščina) „k rovenskému kraji“.

Také zde nalzáme některé případy, kdy má odchylka ve volbě předložky příčinu jinde než v interferenci s jiným jazykem, např. *nechala mñe na tom* „už mě dále nepřemlouvala“ (srov. ukr. *вона залишила мене при своєму*). Jde buď o vazbu vytvořenou prostě „ad hoc“, jak je v mluveném jazyce obvyklé, nebo o kontaminaci s frazeologizovanými spojeními typu *nechat někoho na pokoji* „už ho k ničemu nenutit“.

3.4 Morfologie

Vzhledem ke značné strukturní blízkosti češtiny, ukrajinštiny a ruštiny – též pokud jde o inventár a fungování morfologických prostředků – jistě nepřekvapuje množství dokladů interference ve flexi slovesa i jmen mezi volyňskou češtinou a majoritními jazyky. I když ani soubor dokladů interferenčních jevů z oblasti flexe slovesa (viz níže sub 3.4.1) není rozsahem zanedbatelný, nejvíce odchylek od mluvené češtiny z území České republiky najdeme v oblasti flexe substantiv (sub 3.4.2).

75 V současném ruském prostředí je silná tendence prosazovat spojení *на Украине* jako „jediné správné“.

Právě flexe substantiv nabízí asi nejvíce příležitosti k tomu, aby se projevily odlišnosti dané rozdílným vývojem fonologické roviny slovanských jazyků – významným faktorem, který vzdálil flexi jmen v češtině od stavu v ukrajinštině a ruštině, byly staročeské přehlásky *'a > e* a *'u > i*, jejichž důsledkem je často vyšší míra vnitroparadigmatické homonymie v češtině. Mezi češtinou, ukrajinštinou a ruštinou jsou také značné rozdíly ve výsledcích ekonomizace flektivních paradigmat – patrná je např. vyšší míra mezi-paradigmatické homonymie v ukrajinštině a ruštině ve srovnání s češtinou (Běličová, 1998, s. 14, 18 i jinde).⁷⁶

Také flexe zájmen a číslovek ve volyňské češtině (sub 3.4.4 a 3.4.5) vykazuje poměrně vysoký výskyt interferenčních jevů – příčinou interferencí je zde zejm. poměrně vysoká nepravidelnost flexe těchto slovních druhů a zároveň jejich vysoká frekvence v textech. Vysoká frekvence zájmen a číslovek je příčinou toho, že má uživatel flexi těchto slov hluboce vštípenou v mysli a spontánně ji přenáší i do příbuzného jazyka.

3.4.1 Slovesa

V analyzovaných textech se poměrně běžně objevují slovesné tvary, jejichž formanty jsou převzaty, někdy v upravené podobě, zejm. z ukrajinštiny, např. *maj' u: češke: koř'zeni* „mají české kořeny“ (srov. ukr. *мають чеське коріння*) nebo *no tak i mluvíte dal* „mluvte“, které však může být opět i prostou chybou, nenáležitým zaváděním analogie mezi podobou imperativu v singuláru a plurálu (a vůbec setřením rozdílů mezi různými flektivními typy sloves) v důsledku nedokonalé znalosti češtiny.

Nejnápadnějším jevem v oblasti užívání sloves ve volyňské češtině je však poměrně vysoká frekvence pronominálního subjektu, která je odrazem jeho obligátnosti v ukrajinštině a ruštině, a naopak nedostatek volného morfému slovesa v préteritu, např. *ja pracova:la v restavra:ciji* (srov. ukr. *зрозумів це, коли ми працювали разом* „uvědomil jsem si to, když jsme pracovali společně“) nebo *tenkrát my sme tak se nu moc nehlásili že sme češi*. Vědomí, že v češtině nese informaci o osobě a čísle volný morfém préterita, vede

⁷⁶ Odlišnosti jsou přirozené i v tom, jak vypadá tvarotvorná báze skloňovaných slov, srov. *pul pensije* (ukr. *половина пенсії*) s českým *půl penze*.

někdy volyňské Čechy k hyperkorektnímu užívání tohoto morfému i ve 3. os. sg. a pl., např. *tam je nas mnoho bilo čechiu* „tam nás Čechů bylo mnoho“.

3.4.2 Substantiva

Ve flexi substantiv spíše vzácně interferuje jmenný rod, např. *taťineg bil s sib'ira* „ze Sibiře“ (podle ukr. *Сибір*, které je maskulinum, srov. rus. *Сибирь*, femininum), *tam je takoví ve:snice mykolajivka* (neutrum asi podle ukr. i rus. *село*). Některé případy lze však těžko oddělovat od rodových variací vyvolaných změnou vypravěčské intence nebo neznalostí jazyka, srov. např. *to bil mládeš s každé o:blasti* (rus. *молодежь* i ukr. *молодіж* jsou též feminina: mást může konsonant jako finála tvarotvorného základu, obvyklejší u maskulin), *do te restor'aca* „do té restaurace“ (koncovka převzata od maskulin: v ukr. by bylo *до ресторану*). Občas se ve volyňské češtině vyskytuje nominativ jmenovací v podobě, která je v jazyku staré vlasti neobvyklá, např. *moje ma:tka mňela naro:dnost če:ch če:ška* (srov. ukr. *національність українець* „ukrajinská národnost“; interference je tu podpořena tématem, jímž je typicky administrativní kategorizace obyvatel).

Naopak obvyklá je v češtině na Volyni nerealizace staročeských přehlásek v koncovce, která tak odpovídá stavu v ukrajinštině nebo ruštině, např. *jedna sestř'nica* (v ukr. dialektch je *сестрениця*, spisovně pak *двоюрідна сестра* „sestřenice“), *ta ve:snica*, gen. sg. *bra:tranca* (ukr. *братанець* „syn od bratra“, *двоюрідний брат* „bratranec“), akuz. sg. *za ňe:mca* „za Němce“ (podle ukr. *за німця*, např. *вона вийшла заміж за одного балтійського німця* „vdala se za jednoho pobaltského Němce“), *na mikuláša* (jako *на Петра*).

I zcela běžné europeismy se skloňují podle ukrajinského či ruského vzoru, např. v gen. sg. *do armiji moc te:ško* „do armády se člověk dostal těžko“ (kontext: „když mluvil česky“, srov. ukr. *до армії*) nebo *ješše do revoluciji* (srov. ukr. *до революції*).

Přejímání ukrajinských či ruských koncovek je obvyklé u substantiv domácího původu, např. *do ško:le sme chod'ili* (zde je *e* zřejmě reflexem široce vyslovovaného ukr. *и*, srov. *до школи*), dat. sg. *sv'itmu manželu já sem ňegdi řikala* (preferována koncovka *-u*, snad podle ukr. *чоловіку* „manželovi“, které se střídá s dat. *чоловікові*, nebo podle rus. *мужу* „manželovi“), lok. sg. *na kamča:tki konči:li* (asi podle rus. *на Камчатке*, ale s koncovkou, v níž se

projevuje ruská redukce vokálu; příp. podle ukr. *na Kamčatci*, kde je však navíc alternace), *pracovat na zemi* „na pozemcích“ (rus. *работать на земле*, ukr. *працювати на землі*), *já spívám v kosteli* (rus. *в костеле* „v římskokatolickém chrámě“ s redukováným vokálem v koncovce nebo podle ukr. *в костьолі*; jinak též *в церкві* „v pravoslavném chrámě“), *fčervence* „v červenci“ (vyslovované *e* tu vzniklo buď podle rus. *в конце* apod., nebo jako důsledek široké výslovnosti *u* v ukr., která má protějšek v užší výslovnosti ukr. *i*) nebo *f jedňij školi* „v jedné škole“ (podle ukr. *в одній школі*).

Ukrajinská koncovka se vlivem nedostatečné znalosti češtiny objevuje i např. v nom. pl. *všichni ména příjmena s těch če:chuf (příjmena* podle koncovky předcházejícího výrazu *ména* nebo také podle podle ukr. *всі прізвища з прізвище* „příjmení“; v rus. je *фамилия* „příjmení“) nebo *bili dobrí hospodáře* (s *e* snad podle široké výslovnosti *u* v ukr. *добри поміщики* „dobří hospodáři“),⁷⁷ gen. pl. *to bilo čechoů* (podle ukr. *чехів* nebo rus. *чехов*), *sto človjek* „sto lidí“ (ukr. *сто чоловік* nebo rus. *сто человек*).⁷⁸ Akuz. pl. *ten bil na práce* je tvarem singulárovým, vytvořeným podle rus. *на работе*, srov. též *на улице* – ukr. ekvivalent je *був на заробітках* „byl na práci v zahraničí, na brigádě“, příp. též *був на роботі* (ale to je kalk z rus. *был на работе*).

Jasným výsledkem interference je též akuz. pl. *f ti časi* „v těch časech“ (podle ukr. *в ті часи*), lok. pl. *v nížanách* „ve vesnici Nížany“ (typ ukr. *в Бережанях* „v Břežanech“, měste na západní Ukrajině), *f kostelach* „v kostelích“ (jako ukr. *в костьолах*) nebo instr. pl. *s timi čechami* „s těmi Čechy“ (podle ukr. *з тими чехами*, podobně v rus.). Obecněčeská koncovka instr. pl. *-ata*, *-eta* a *-ta* je ve volyňské češtině přirozeně velmi frekventovaná, snad i proto, že její živost podpírá i výskyt podobných koncovek (s *-m-*) v ukrajinštině a ruštině, srov. např. *menata českými nazivali vse* „českými jmény nazývali všechno“ s ukr. *чеськими іменами* a rus. *чешскими именами*.

Volyňská čeština nese stopy interference s ukrajinštinou a ruštinou také v oslabené realizaci morfonémů, např. morfonému *ú/o* ve spojení *u toho domu* „u toho domu“ (v ukr. *дiм*, gen. *дому* „dům“; *біля того дому*), dále *k/c*

77 Nelze však zdaleka vyloučit ani české nářeční splývání nominativu a akuzativu plurálu (typ *moje prarodiče, moje přátele, mi tři krále* apod.).

78 Interferenčním jevem je tu samozřejmě i užití tvaru *človjek* místo plurálového tvaru s kořenem *lid-*, jak je obvyklé v češtině.

ve tvarech *to jsou přetki* „to jsou předci/předkové“ (podle ukr. *це предки*, podobně i v ruštině), *vnuki chođili sem* „vnukové sem chodili“ (srov. *сюди приїхали мої онуки*, podobně v ruštině) nebo *v malinofke* „v Malinovce“ (podle rus. *в Малиновке*, v ukr. je *в Малинівці* s morfonologickou alternací). Efektem nerealizace morfonémů ve tvarech nom. pl. *přetki*, *vnuki* je nevyjadřování rysu životnosti (viz výše výklady sub 1.3.8 a 1.4.2).

3.4.3 Adjektiva

Ve flexi adjektiv je obvyklé stírání rozdílů mezi tvrdým a měkkým skloňováním, je tu např. *postná večere* „postní“ (srov. rus. *постный ужин*, ukr. *пісна вечеря*), *mňela sva'de:bňu su:kňi bílu* „bílé svatební šaty“ (ukr. *мала весільну сукню*).⁷⁹ Dále se vyskytuje pronikání ukrajinských či ruských adjektivních formantů, např. *v černachovskom rajone* „v černachovském okrese“ (spíš podle rus. *в черняховском районе* než podle ukr. *в черняхівському районі*). Nedostatek posesivních adjektiv v ukrajinštině a ruštině, kterým odpovídá většinou genitiv adnominální (srov. např. *taminčino přání* – ukr. *побажання матері*, rus. *пожелания матери*), vede k odchylkám při flexi tohoto adjektivního typu. Např. ve formulaci *z taminkeni strani* „z maminky strany“ je odstraněna morfonologická alternace a slovtvorný formant nese stopy ukrajinské výslovnosti „neměkkého“ *i* (intepretovaného jako ukr. *u*) v sufixu *-in-*.

3.4.4 Zájmena

Odchylky ve flexi zájmen plynou jednak z neprovedených staročeských přehlásek *'a > e* a *'u > i* (*naša učitelka* jako ukr. *наша учителька*, rus. *наша учительница*), jednak z vytrácení rozdílů mezi životnými a neživotnými tvary zájmen (*naše češi* „naši Češi“ – ukr. *наші чехи*, rus. *наши чехи*) a vůbec i z připodobňování českých zájmen ukrajinským a ruským protějškům.

79 Adjektivní tvar *sva'de:bňu* může sloužit jako ilustrace toho, jak složité je ve volyňské češtině oddělování a vymezení důsledků interferencí s ukrajinštinou na jedné straně a s ruštinou na straně druhé (včetně jejich různých variet a suržyku) – tvarotvorná báze tvaru *sva'de:bňu* nese formální stopy ruského adjektiva *свадебный* „svatební“, ale finála tvarotvorné báze (*-ň-*) je změkčená jako v češtině, zatímco formant (*-u*) je ukrajinský.

Tvar nom. pl. zájmena *všechen* má ve volyňské češtině nealternující, tedy tvrdou finálu tvarotvorné báze, která odráží nerozlišování mezi životnými a neživotnými tvary. V souvislosti s tím mizí i hláska *i* v první části zájmeného tvaru, např. *fšexni*⁸⁰ *se mezi sebou ženíli* „všichni se mezi sebou ženili“, *i fšexni ta:di ži:li* „všichni tady žili“, *to bilo všexni jeden pro:hram volinski če:ši* „všichni volyňští Češi přijeli v rámci téhož přesídlovacího programu“, srov. např. ukr. *вони всі жили тут*, ale i *вони тут всі жили* „oni tady žili“. Posesivní zájmeno *jejich* je ve volyňské češtině flektovatelné, jak je obvyklé v ukrajinštině (ne však ve spisovné češtině), srov. např. *i jejichni děti* „a jejich děti“ s ukr. *та їхні діти*.

Zpravidelněná, tedy bez morfonému *t/f* je plurálová flexe zájmena *ten*, např. *s timi ženskimi* „s těmi ženskými“ (srov. ukr. *з тими жінками*). Také posesivní zájmeno *svůj* pravidelněji interferuje se svým ukrajinským ekvivalentem, srov. *s mámou svojeju brat* a ukr. *зі своєю мамою*, i když někdy může být tvar zájmena spíš odchylkou bez přímého vlivu cizího jazyka (*ima:ji svoji ma:lički* „mají své malé/děti“, v ukr. by byl preferován genitiv-akuzativ, např. *своїх дітей*).⁸¹

Častá je také interference českých a ukrajinských tvarů zájmen osobních, např. *nebila škola po válce jej zakrili* „po válce ji zavřeli“ (srov. ukr. *закрили її*).

Místy vzniká odchylka od očekávaného užití zájmena v češtině také prostou chybou a někdy současně i kontaminací se syntaktickou konstrukcí ukrajinskou nebo ruskou, která je po stránce slovosledu i vztahů mezi větnými členy jinak uspořádaná – např. věta *jak sme šlišeli voňi mluvit tak i mi mu:vime* „jak jsme je slyšeli mluvit, tak i my mluvíme“ nese stopy kontaminace s větami typu ukr. *як ми чули, як вони розмовляють* atd.

3.4.5 Číslovky

Obecná rozmanitost a nepravidelnost flexe číslovek se pochopitelně odráží v kolísání – snížená znalost češtiny a tlak ukrajinštiny a ruštiny vede ve

volyňské češtině jednak k přejímání celých číslovkových výrazů (resp. jejich slovotvorných variant), např. *patnacet l'et ma* (spíše podle ukr. *п'ятнадцять літ має* než podle rus. *ей пятнадцать лет*) nebo *tjela ot miho bratra dvoje děti* „dvě děti“ (podle ukr. *двоє дітей*), jednak k napodobování jejich flexe v ukrajinštině a ruštině.

Při flexi složených číslovkových výrazů se pravidelně skloňuje jen číslovka v řádu jednotek, např. *v štiricet osmém* „v roce 1948“ (ukr. *у сорок восьмому*), *on propat na vojne ve štiricettřech roku* „je nezvěstný od roku 1943“ (ukr. *у сорок третьому році*) nebo *já jsem se tadi narodila tisíc devjet set třicet sedmim roku* (podle ukr. *у тисяча дев'ятсот тридцять сьомому році*). Odchytky jsou také patrné při udávání dne a měsíce v roce pomocí číslovky, např. *osmnáctého sedmého* „osmnáctého sedmý, tj. 18. července“, kde je převzat i ukrajinský tvarotvorný formant (*вісімнадцятого*, podobně v ruštině).

Přejímání tvarotvorných formantů z ukrajinštiny nebo ruštiny je při skloňování číslovek ve volyňské češtině vůbec velmi časté, např. *no tám dva děti* nebo *voba dvje děti* (interference spíš s rus. *два ребенка* než s ukr. *двоє дітей*) a dále z *dvuma dětma* (spíš podle rus. *с двумя детьми* než ukr. *з двома дітьми*), které má však zároveň i přesné paralely v češtině staré vlasti (*s dvouma dětma*).

3.5 Závěr

V této kapitole jsme se pokusili zachytit a popsat nejnápadnější výsledky lexikálních, syntaktických a morfologických interferencí ukrajinštiny a ruštiny (jako majoritních jazyků na Volyni a v přilehlých oblastech Ukrajiny) s češtinou tamních starousedlíků. Vzhledem k celkově složité jazykové situaci na Ukrajině, pro kterou je charakteristický kontakt, konflikt a především vzájemné prostupování ukrajinštiny, ruštiny a jejich spisovných i nespisovných variet, včetně různých stupňů tzv. suržyku (smíšené rusko-ukrajinské jazykové variety),⁸² není lehké u konkrétních jevů ve volyňské češtině rozhodnout, zda jde spíše o ukrajinismus nebo rusismus, příp. o kontaktní

80 O zájmenu *fšexni* viz výše výklad sub 1.4.5.

81 V českých dialektech na Ukrajině splývá, jak už jsme uvedli dříve, nom. a akuz. pl. Častý je tvar *svoje* v nom. pl. a analogicky se může vyskytnout i tvar *svoji* v akuz. pl.

82 Suržyku jsme zde věnovali jen málo pozornosti (z hlediska českého pozorovatele jazykové situaci na Ukrajině jde o jev zcela nepřehledný).

jev z jiného jazyka (např. z polštiny). Východiskem našeho uvažování v této kapitole byla tedy prostá identifikace odchylek od těch podob češtiny, které jsou obvyklé v českých zemích. Tyto odchylky konfrontujeme se stavem v českých dialektech (popsaným v kapitolách 1 a 2), včetně předpokládaného stavu v češtině v době, kdy volyňští Češi opouštěli svou starou vlast. Následně hledáme k jednotlivým jevům paralely v ukrajinštině a ruštině, ale jen málokdy můžeme s jistotou konstatovat, že konkrétní odchylka je výsledkem interference s jedním z obou zmíněných jazyků.

Naopak poměrně zřejmé je, že nejvíce interferencí, ať už s ukrajinštinou, ruštinou nebo s jiným jazykem či jeho varietou, která vstupuje do jazykové situace volyňských Čechů, je v rovině lexika – velmi často dochází k modifikacím, rozšiřování či zužování sémantiky a ke slovo tvornému kalkování, obojí zejm. u substantiv a sloves. Kalkování je obvyklé i v rovině syntaxe, v níž jsou nejnápadnější „ústupky“ od značně formalizované (či stereotypizované) podoby větné struktury, jak ji pozorujeme v češtině ve staré vlasti. Často se, pod jasným vlivem ukrajinštiny a ruštiny, vyskytují analytické tvary préterita bez pomocné složky a kalkují se ruské posesivní konstrukce bez slovesa *mít*. Interferenční jevy se celkem bohatě vyskytují také ve vazbách sloves i předložek. V morfologické rovině se volyňská čeština vyznačuje jistými unifikacími tendencemi (např. ve flexi substantiv se pod vlivem ukrajinštiny a ruštiny stírá rozdíl mezi tvrdými a měkkými flektivními typy) a výrazné interferenční jevy se objevují ve flexi číslovek a zájmen.

Na závěr by nemělo zůstat neuvvedeno, že jsme si také v této kapitole vědomi dalších možností, jak pohled na interference mezi češtinou na jedné straně a jazyky slovanského Východu na straně druhé uvést do kompletnější podoby. Především jsou zde možnosti „kompletace“, pokud jde o prostor, kterému je věnována pozornost – v naší publikaci používáme geografický termín *Volyně*, jak bylo formulováno v úvodu, v dosti širokém, věcně nepřesném smyslu, který omlouváme praktickými ohledy na českého čtenáře (představa o *volyňských* Češích je u Čechů ve staré vlasti daleko určitější než představa např. o *ukrajinských* Češích). Zabýváme se tu promluvami osob, které jen „mají vztah“ k původnímu českému osídlení na různě vymezované Volyni, ale jejich život se nezřídka odvíjel desítky, ne-li stovky kilometrů od původních českých sídel na historické Volyni.

Tento fakt by v zásadě opravňoval k tomu, zahrnout do našeho pohledu i jiné zbytky jazykově českých komunit na Ukrajině, které rovněž mají k někdejší Volyni vztah, nebo třeba jen vznikly v důsledku stejných dějinných okolností – tj. např. českojazyčné komunity v Oděské či v Zápороžské oblasti na Ukrajině (v posledně zmíněné oblasti ležel např. Čechohrad, dnes Novhorodkivka; o něm Mykhaylova, 2006). Obtížná oddělitelnost ukrajinštiny a ruštiny jako významných faktorů vstupujících do bilingvismu českých komunit na slovanském Východě pak otevírá možnost, snad i nutnost, systematicky konfrontovat materiál získaný na Ukrajině r. 2018 se stavem „jazyka předků“ ve zbytcích českojazyčných komunit v dnešním Rusku, který ve svých nejen materiálově objevných studiích analyzuje S. Skorvid.⁸³ Jde o zbytky češtiny, někdy s nářečními rysy jihozápadočeskými a severovýchodočeskými, které autor zkoumal na Kubáni, na severním Kavkaze a na západní Sibiři (v Krasnodarské⁸⁴ a Omské oblasti). Půdorys této „kompletace“ tématu českých kolonistů na Východě v „prostorovém“ smyslu poskytuje také mimořádně cenná publikace J. Auerhana (1920), který s odstupem asi jen padesáti let od počátku české kolonizace oblastí někdejšího Ruska⁸⁵ referuje (podle všeho dosti věrohodně) např. o ryze české osadě Bohemka v dnešní Mikolajevské oblasti na jižní Ukrajině a o smíšených česko-německých komunitách v Alexandrovce, Komrátu a Lidžimetu, na Kavkaze pak o osadách Metodějovka, Kyrilovka, Vladimírovka, Chlebovka aj. Bylo by velmi zajímavé zhodnotit z lingvistického hlediska texty, které se po obyvatelích těchto českých kolonií – jistě jen ve zlomcích – zachovaly.

83 Skorvid (2013a-b, 2014a-c, 2016, 2017, 2018–19), též ve spolupráci s N. E. Ananjevovou (Skorvid – Ananjeva, 2018). Řada studií S. Skorvida je k dispozici také online: <<https://inslav.ru/people/skorvid-sergey-sergeevich>>. Cit. 12. 2. 2020.

84 Popis zbytků češtiny v obci Anastasijevka v Krasnodarském kraji podal R. Andrejs (2016).

85 Velmi mnoho zajímavého nabízí excerpce českých novin z dob, kdy kolonizace probíhala. Např. v článku *Stran stěhování se na Kavkaz (Národní listy, roč. 8, č. 66 ze 7. 3. 1868, s. 2)* je citován jistý Ivanickij, který v Petrohradě na pravidelné hostině osob *slouživších v jakékoli vlastnosti na Kavkaze* (viz i tyto rusismy), prohlásil: *Lidé tito* (tj. kolonisté na Kavkaze), *zvláště Čechové, přinesou s sebou vyšší, ale nám příbuznou kulturu, snadno slejí se s příbuznou slovanskou ruskou rodinou a nebudou na mapě Evropy činit těch pestrých skvrn, jimiž strakatí se dolina řeky Volgy a stepi nového Ruska.*

Tím také přecházíme ke skutečnosti, že se nabízí „kompletace“ našeho tématu i ve smyslu časového záběru,⁸⁶ tedy – aby vynikla dynamika interferencí mezi češtinou a východoslovanskými jazyky v průběhu více než jednoho století. Existuje totiž velké množství různorodých psaných i tištěných textů, které zachycují postupné pronikání ukrajinštiny, ruštiny a dalších jazyků do češtiny kolonistů (korespondence, vzpomínky, krajanská periodika apod.).⁸⁷ Jejich charakter symbolicky předznamenává už jeden z prvních informativních textů o možnostech kolonizace na Volyni vůbec, totiž článek *Ku stěhování se do Ruska* otištěný r. 1868 v *Národních listech*.⁸⁸ Takto by bylo možné celistvěji uchopit jak téma interferencí jazyka českých kolonistů s ukrajinštinou a ruštinou, tak i téma vlivu zejm. ruštiny jako dobově imponujícího jazyka na češtinu ve staré vlasti.⁸⁹

86 Včetně bližšího zhodnocení některých starších referátů o Čechách na Ukrajině a v Rusku od východoslovanských autorů (Kryžanovskij, 1887; Puškarevič, 1942 aj.) a vůbec i rozboru úplných počátků aktivního zájmu o Rusko, pokud mají vztah k problematice českých vystěhovalců (*Pouť Slovanův*, 1867; Frič, 1867).

87 Některé texty (zajímavé i z hlediska jazykového) jsou k dispozici v internetové knihovně *Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel* [online]. Cit. 4. 10. 2019. <<http://www.scvp.eu/literature.html>>.

88 *Národní listy* (roč. 8, č. 97, s. 2) ze dne 7. 4. 1868. Stojí za to ocitovat alespoň část souvislého textu, který obsahuje řadu odchylek i od tehdy užívané češtiny (jež lze vysvětlit interferencí s ruštinou, příp. ukrajinštinou): *V Moskvě zřídila se při „císařské moskevské jednotě selského hospodářství“ zvláštní komise pro stěhování se Čechů do Ruska a oznamuje nyní svou ochotnost býti prostředníkem oněm statkářům, kteří chtějí do služby přijmout české hospodářské úředníky, aneb chtějí prodati pozemky českým osadníkům. Komise se své strany nabyla přesvědčení, že by nejménějším bylo, kdyby Čechové v menších neb větších skupeních usazovali se v místnostech, majících k takovému osídlení dostatečné prostranstvo pustých gruntů, jež potřebují pravidelné vzdělávání. Kdo by vstoupiti chtěli s komisí o vyjednávání o věci té, mají podati potřebné zprávy o pozemcích ustanovených pro české osídlení. Komise si přeje, aby v ohledu tom jí zodpovídáno bylo následujících dvanáct otázek: 1. V které gubernii a v kterém ujezdě nalezají se pozemky přistěhovalcům ustanovené? 2. Která jest nejbližší železnice neb splavná řeka? Co stojí cesta k stanici železné dráhy neb parníku, jak je blízko nejbližší obilní tržiště? 3. Po čem prodávala se v posledním čase erární desjatina (desjatina = 2 400 čtverečních sažní; sazeň = ruský sáh) gruntu na ozim a na jař? 4. Jaká byla nejnižší cena obilí v posledním třiletí? 5. Jaká průměrná cena koně, krávy, vola a ovce? 6. Mnoho-li platí se z desjatiny všeho druhů daní a dávek, pozemních i jiných? 7. Jakého topiva užívá se v popsané místnosti a jaká cena jeho? Atd.*

89 Viz naše výklady (Bláha et al., 2016, s. 19–23) a analýzy M. Gigera (2013 a 2018).

4. Písňové sbírky volyňských Čechů jako prostředek zachování národní identity

Alla Arkhanhelska

Radana Merzová

Tato kapitola se věnuje písňovým sbírkám české menšiny na Volyni. Důraz je kladen na roli písňe jako prostředku zachování etnické příslušnosti, národní identity a vlastenectví českých emigrantů ve Volyňské gubernii na Ukrajině. Dílčí pozornost je věnována stručné historii emigrace Čechů na Volyň, jejich kulturnímu a občanskému životu na území Volyňské gubernie, jež byla součástí tehdejšího carského Ruska, a následné reemigraci v roce 1947 a další v 90. letech 20. století. Byla analyzována obrazová a jazyková poetika písní zpívaných volyňskými Čechy, role vybraných písní při uchování mateřského jazyka, kultury, tradic a národního sebeuvědomění představitelů české menšiny na Volyni. Určitá pozornost je zaměřena vlivům ukrajinštině a ukrajinštině a kulturních tradic na transformaci některých textů. Zvláštní zřetel pak věnujeme autorské písňové tvorbě představitelů české reemigrace.

4.1 Historické, geografické a kulturní souvislosti

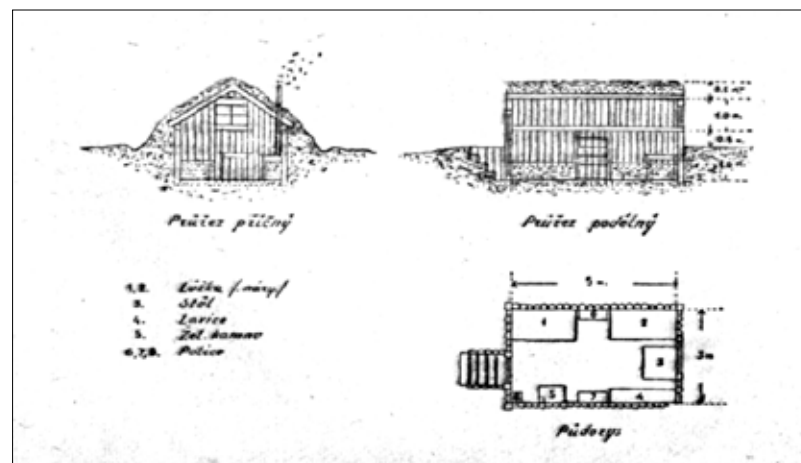
Volyň (Volyňská gubernie) je starý název ukrajinského území na severozápadě dnešní Ukrajiny, jež bylo na konci 18. století součástí území carského Ruska. Náležely sem tyto okresy:⁹⁰ Vladimírsko-Volyňský, Kovel'ský, Lucký, Dubenský, Rovenský, Kremenecký, Ostrožský, Zaslavl'ský, Starokostantinov'ský, Novohradsko-Volyňský, Žitomir'ský a Ovručský. Všechny tyto okresy zaujímají dohromady větší plochu než dnešní Česká republika. Výše zmíněná území jsou neoddelitelně spjata s národnostní menšinou etnických Čechů, kteří emigrovali do Volyně od roku 1868 a kteří jsou dnes označováni jako

90 V dobové terminologii *újezdy* (sg. *yezd*). Od r. 1927 se tato správní jednotka nazývá *rajon* (*район*).

volyňští Češi. Aktivní emigrace Čechů do Ameriky v 18. století vedla k myšlence přeměrovat emigraci spíše do slovanských zemí, kde by mohli Češi udržovat a posilovat své slovanství a při tom neztráceli svoji národní identitu pod tlakem německých či anglosaských etnických skupin.

Mocenské kruhy tehdejšího Ruska se zajímaly o kolonizaci rozsáhlých území na Dálném východě a na Kavkaze v souvislosti s polským povstáním roku 1863, které se dotýkalo také Volyně. Po potlačení polského povstání carskou vládou v roce 1864 byli jeho účastníci, hlavně šlechtici, vystěhováni a jejich majetek zabaven. Podle příkazu Alexandra II. nesměli Poláci kupovat pozemky na Volyni, a to i přesto, že tam byl dostatek půdy. Ceny těchto pozemků (hektar lesa měl stejnou cenu jako zhruba tolik pytlů pšenice, kolik se vešlo na jeden selský vůz) zaujaly právě Čechy, kteří byli zdatnými a zkušenými hospodáři a v té době již disponovali vyspělými evropskými technologiemi. Česká zemědělská kultura byla na vysoké úrovni. Zatímco ekonomické podmínky v tehdejších Čechách byly složité, carské úřady v Rusku měly zájem na získání nové pracovní síly. Podle dohody podepsané roku 1867 v Moskvě u příležitosti Slovanského kongresu carská vláda podporovala přesídlování obyvatel různými daňovými a finančními výhodami. Přistěhovalci byli vyňati z vojenské povinnosti a byla jim přislíbena svoboda náboženského vyznání. Češi byli v Rusku vítáni i vzhledem k tomu, že byli ekonomicky agilní – byla naděje, že rozvinou také další podnikatelské aktivity, ze kterých bude mít Ruské impérium prospěch. Carská vláda počítala s kompetentním vedením zemědělství a zvyšovala jeho ziskovost, která byla po odstranění nevolnictví v roce 1861 na velmi nízké úrovni. Nejvhodnější podmínky pro osadníky byly ve Volyni, kde byla zejm. cena pozemků v očích českých kolonistů relativně přijatelná.

A tak se na Volyň v roce 1863 přestěhovala první skupina rolníků z Čech – šlo o 17 rodin, které založily první českou osadu Luthardovku v Dubenském újezdě, resp. okrese (nyní obec Zelene). Masový odchod Čechů na Volyň začíná v roce 1869, kdy do této oblasti dorazilo již 135 rodin. V letech 1868 až 1880 žilo na Volyni asi 16 000 Čechů a koncem 19. století jich bylo více než 40 000. Emigranti pocházeli hlavně ze střední a západní (resp. severozápadní) a severní (severovýchodní) oblasti Čech a ze západní Moravy. Z českých zemí odcházeli na Volyň téměř výhradně zemědělci, chudí chalupníci, bohatí sedláci

Obr. 5: Zemljanka, která sloužila českým kolonistům jako obydlí v prvních letech jejich pobytu na Volyni (z časopisu Věrná stráž, roč. 5, č. 19 z 28. dubna 1950, s. 6).

i bezzemci. Dále se stěhovali drobní řemeslníci a vzácně i dělníci z textilních továren v Podkrkonoší. Celkem 97 % českých rodin se usadilo ve vesnicích, které osadníci také sami založili – příkladem může být Hlinsk, Mirohošť, Semiduby, Moldava nebo Kněhynin.

V případě, že se Češi usídlili v blízkosti nebo na okraji ukrajinské vesnice, začala se příslušná vesnická část rozrůstat. Proto také některé názvy osad jasně poukazyvaly na etnickou příslušnost nově příchozích, tedy volyňských Čechů: České Noviny, Český Malín, Český Boratín, Český Straklov aj. Na území Volyně Češi mýtili staleté lesy, obdělávali úhory, zakládali orná pole na úrodných černozemích, stavěli další a další vesnice, které se svou architekturou výrazně odlišovaly od ukrajinských. Zpočátku Ukrajinci viděli v dobrých hospodářských výsledcích Čechů jakási kouzla a čáry. Postupně se ale, ze začátku sice váhavě a pomalu, inspirovali českým vzorem a postupně reformovali svá vlastní hospodářství i způsob života. Češi a Ukrajinci si vzájemně vypomáhali osivem a sadbou, křížením dobytka z dobrých chovů a postupně se mezi nimi vytvořily dobré sousedské vztahy. Ukrajinci

se naučili řádně obdělávat půdu, pěstovat ušlechtilé ovocné stromy a zvýšila se efektivita jejich živočišné produkce (Vaculík, 1997, s. 17). Během prvních deseti let Češi vystavěli téměř stovku vesnic a do dalších desítek již existujících se nastěhovali. Kromě rolníků a živnostníků přicházeli na Volyň, tak jako i do jiných oblastí carského Ruska, příslušníci české inteligence, zvláště hudebníci a učitelé. Ti se na Volyni usazovali zejména ve větších městech, např. v Žitomiru, Rovně a Lucku.

Místní komunita se rozvíjela, přijížděly nové skupiny osadníků a nové rodiny z české části Rakouska-Uherska. Následovalo otevření prvního českého pravoslavného kostela v Kvasilově.⁹¹ I když Češi ve Volyni tvořili jen něco málo přes jedno procento z celkového počtu obyvatelstva, zanechali zde výraznou stopu v podobě progresivního zemědělství, pěstovali zde dosud neznámé plodiny, přispěli ke zlepšení chovu hospodářských zvířat, zahradnictví, včelařství a k obecnému zvyšování kulturní úrovně obyvatelstva. Češi zbudovali na Volyni pivovary, mlékárenské továrny, mechanizované manufaktury, parní mlýny a výrazně přispěli k rozvoji cukrovarnictví. Svým chováním a vlastnostmi se ukázali jako praví Slované – srdečně a přátelsky se chovali ke svým sousedům, projevíli se jako pohostinní, otevření a tolerantní lidé, naučili se žít ve zvláštních podmínkách mezinárodního společenství, pomáhali si navzájem. Češi si udržovali svou národní identitu a předávali dalším generacím kulturní tradice svých předků. Důležitým faktorem, který je sjednotil a přispěl k tomu, že se v odlišném etnickém prostředí neodcizili, bylo jasné povědomí o příslušnosti k české komunitě, která zachovávala a dále pěstovala dědictví otců a dědů. Národní dědictví – jazyk, zvyky, kulturní a rodinné tradice – se pečlivě střežily a předávaly dál z pokolení na pokolení. Vztah ke staré vlasti byl pro volyňské Čechy stálým a nevyčerpatelným zdrojem životní síly. V množství každodenních činností volyňští Češi nezapomínali na důležité aspekty života, probíhající v duchu starých zvyků a tradic. Hlavní snahou bylo vzdělávání mládeže. Již od prvních dnů po příchodu Čechů na Volyň bylo vzdělání ústředním zájmem všech přistěhovalců – „aby se děti čísti a psáti naučily a tak se národu našemu zachovaly“ (Vaculík, 1997, s. 66). Celkem existovalo na Volyni v polovině 80. let

19. století dvacet osm českých škol, v roce 1890 pak celkem dvacet tři školy, které navštěvovaly výlučně české děti (1 162 žáků). Osm škol bylo smíšených česko-ruských. Z celkového počtu třiceti jedna škol fungovalo v roce 1890 dvacet jedna škol výlučně z finančních prostředků Čechů, šest škol dostávalo podporu od státu, ostatní byly pak vydržovány ze společných prostředků Čechů a ukrajinských rolníků. (Vaculík, 1997, s. 58, 63).

Zachování národní identity bylo pro české osadníky hlavním úkolem, kterému byl podřízen veškerý kulturní a společenský život. Kulturní život se opíral o kulturní dědictví, které Češi přivezli ze své vlasti a které do jisté míry „zakonzervovali“. V zájmu uchování národní identity se zakládaly náboženské spolky, české školy a knihovny, krajanské, čtenářské, divadelní, pěvecké a tělocvičné organizace a instrumentální kapely a po první ruské revoluci (1905–1907) začaly také vycházet české krajanské noviny a časopisy (Drbal – Muchina, 2012). „Potomci českých emigrantů a exulantů na Ukrajině si přese všechny historické větry, které vály nad Ukrajinou v průběhu posledních 270 let, a násilné i přirozené asimilační procesy, zachovali svou mateřštinu i podstatnou část národnostních a náboženských tradic, ale hlavně lásku ke staré vlasti a hrdost na svůj národ. Dnes se tomu říká, že si zachovali historické vědomí.“ (Drbal – Muchina, 2012)

V sokolských a hasičských sborech, kapelách, divadelních, pěveckých i recitačních spolcích se aktivně angažovala i mládež. Organizátory kulturního života byli starší, zkušenější spoluobčané, především učitelé. Zpěv zněl nejen během náboženských svátků, bohoslužeb či pohřbů, ale také v běžném životě. Ženy zpívaly během vykonávání běžných domácích prací, mládež zpívala v zimě na svých večerních besedách, v létě při práci v zemědělství.

Během hledání lepšího života v cizích zemích získávali Češi ještě vědomí národní identity. Do nové vlasti si s sebou přinesli i historické povědomí o českém národě, jeho kultuře, náboženství a folklóru, které pak předávali dětem a vnukům, a ti zas svým dětem a vnukům atd. Jako důkaz mohou sloužit zpěvníky sepsané ženami, které se ve škole nikdy neučily psát latinkou a ani od učitele neslyšely jediné české slovo. To byla generace matek a babiček, jež se zasloužily o zachování jazyka a tradic české kultury na Volyni. Celých dvanáct pokolení jim v tomto úsilí pomáhaly české knihy, lidové báje

91 K náboženským dějinám volyňských Čechů viz blíže v pozn. 96 v podkapitole 5.2.3.

Obr. 6: Draní peří v Kupučově v okrese Vladimír-Volyňský, 30. léta 20. století (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 12–13 z 30. března 1951, s. 11).

a příběhy, pověsti a pohádky a lidové písně. Pokračují v tom i české babičky a dědečkové na současné Ukrajině.

Zvláštní pozornost je třeba věnovat lidovým písním, které historické vědomí volyňských Čechů jasně dokládají. Potomek volyňských Čechů Alexandr Drbal vzpomíná, že „ještě v 60. letech 20. století se zpívaly *Píseň o Rytíři z Blaníku*, *Já jsem v Čechách narozený*, *Tam za těma Krkonoši* (*Tam pod těmi Krkonoši*), *U Jičina*, *u Podolí*, *Kolíne*, *Kolíne*, *Krásná je ta řeka Vltava*, *V naši české zemi leží Husinec*, *Hranice vzplála* aj. Na Ukrajině se zpívala také sokolská píseň *Čtvrtého července*, kterou pravděpodobně přivezli na konci 19. století učitelé tělocviku z českého Sokola, a píseň Karla Hašlera *Ta naše písnička česká* (1932), která se objevila po roce 1945 s návratem vojáků Svobodovy armády z války k rodinám. (Drbal – Muchina, 2012)

Česká menšina žila na Volyni od roku 1868 do roku 1947. Během osmdesáti let prošly volyňské země celkem třináctkrát změnami vlády či režimu. Mezi lety 1917 a 1921 se vlády měnily neustále (ruská, několikrát ukrajinská, polská), v letech 1921 až 1939 bylo území Volyně rozděleno mezi

Polsko a Sovětský svaz. Všem jsou známy tragické události, které prožilo české obyvatelstvo žijící na tomto území v letech 1945 a 1946. Na základě smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem z roku 1946 velká část Čechů reemigrovala do své vlasti. Přesto zůstaly i po první vlně reemigrace na Ukrajině desítky českých rodin nebo Čechů žijících ve smíšených rodinách. Druhá vlna reemigrace začíná na konci 80. let 20. století v souvislosti s černobylskou katastrofou a pokračuje i v 90. letech – tentokrát v důsledku změn na geopolitické mapě po rozpadu Sovětského svazu a návratu relativně svobodné politické atmosféry v zemích někdejšího Východního bloku.

Obr. 7: Pováleční reemigranti z Volyně zdůrazňovali svou upřímnou věnost Československé republice (i když po r. 1948 ani toto ujišťování straně a vládě nezabránilo v represích). Obrázek je převzat z časopisu *Věrná stráž*, který vycházel v letech 1946 až 1951 v Žatci (vydavatelem byl Svaz Čechů z Volyně) a který je též cenným zdrojem poznání starší historie volyňských Čechů.

4.2 Sběratelská činnost J. Pospíšila a V. Lohvinové

Na konci 90. let 20. století spatřila světlo světa unikátní publikace dvou etnických volyňských Čechů Jana Pospíšila a Vjačeslavy Lohvinové – sbírka *České písně z ukrajinské Volyně* (Pospíšil – Lohvinová, 1997), vytvořená díky spolupráci s Ústavem pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky. Tato publikace vznikla jako spojení dvou na sobě nezávislých rukopisů, neboť až do počátku 90. let oba sběratelé písňového folklóru nebyli veřejně známí a ani jeden z nich nevěděl o činnosti toho druhého. Bylo by vhodné krátce se zmínit o životě a osudech autorů sbírky (viz detailněji Pospíšil – Lohvinová, 1997, s. 484–487).

Jan Pospíšil se narodil roku 1921 v Hlinsku (Zdolbunovský újezd, tj. okres, tehdejší Volyňské gubernie). Po dokončení sedmi tříd polské obecné školy žil na zemědělském statku svých rodičů, kde zůstal do roku 1943, následně byl dva roky nasazen na nucené práce v Německu. Po válce reemigroval do Československa a usadil se na Horšovskotýnsku. Při zaměstnání (jako člen JZD) vystudoval střední zemědělskou technickou školu – obor ekonomie zemědělství. Od roku 1963 pracoval jako ekonom státního podniku a poté na Okresní zemědělské správě v Domažlicích. Měl talentované a činnorodé rodinné předky, kteří se uplatnili jako zemědělci, profesori, hudební skladatelé a interpreti nebo kulturní pracovníci. Po nich zdědil touhu po poznání a vzdělání, lásku k hudbě i poezii. Toužil po získání středoškolského i vysokoškolského vzdělání. Jeho otec si však přál, aby syn pokračoval v péči o dobře vedený statek a celé rodinné zemědělské hospodářství, aby se postaral o jeho prosperitu a zabezpečil svou rodinu pro další existenci. A tak syna na školy neposlal a své rozhodnutí vysvětlil obavou, že se z něj stane „pán“, který zanevře na hospodaření na své půdě. Syn však nelenil a od svého děda, někdejšího profesora na lvovské konzervatoři, získal znalosti z oblasti hudební teorie a naučil se hrát na housle. V osmnácti letech řídil ve vesnici osmnáctičlenný smyčcový orchestr, sám pro něj psal taneční hudbu a také skládal hudbu pro amatérský divadelní kroužek. Už od dětství inklinoval k poezii. Jeho básně především na volyňskou tematiku vycházely v letech 1947 až 1963 pravidelně v časopise Svazu Čechů z Volyně *Věrná stráž* a těšily se pozitivním ohlasům. V roce 1993 vydalo Sdružení volyňských Čechů jako první publikaci ve svém vydavatelství Volyň Pospíšilovu

sbírku básní nazvanou *Setkání a loučení*. O vysoké kvalitě a oblíbě Pospíšilových veršů svědčí fakt, že dodnes nikdy nechybí v kulturní části snad žádného významnějšího krajaňského setkání volyňských Čechů. Jan Pospíšil byl velmi talentovaným a všestranným člověkem, účastnil se tří přehlídek lidového umění a tvorby organizovaných Svazem Čechů z Volyně v letech 1948, 1949 a 1950, na jedné z nich se stal vítězem v kategorii „poezie“ a „hra na housle“ a se souborem Šumavan, který sám založil a po mnoho let řídil, získal druhé místo ve sborovém zpěvu. Hudba, hudební kultura a sběratelská činnost se staly smyslem jeho života. Po mnoho let pečlivě sbíral a nahrával písně, které přiváželi jeho spoluobčané z Volyně – ti, kteří se vrátili do své vlasti v důsledku první vlny reemigrace z roku 1947. Svůj rukopis nazval *Kytice z volyňských zahrad*.

Jinou část písňového dědictví volyňských Čechů, kteří zůstali na Volyni do začátku 90. let minulého století, sesbírala Vjačeslava Lohvinová. Tato sběratelka se narodila v roce 1948 poblíž městečka Senkevičovky na Volyni, kde od počátku české emigrace žili i všichni její předkové. Její otec pocházel z jižní části tehdejšího Ruska, z pobřeží Azovského moře, a po válce se usadil na Volyni v Lucku. Matka a celá její rodina reemigrovala v roce 1947 do Československa. Vjačeslava, kterou vychovával otec, vyrůstala v ukrajinské a ukrajinsky mluvící rodině, chodila do ukrajinské školy a mluvila ukrajinsky. Otec byl učitelem matematiky a fyziky, ale ze všech sil podporoval dceru v zájmu o hudbu a hudební tvorbu. Chtěl, aby se stala nezávislou hudebnicí – ne takovým typem umělce, jako byli podle otcova mínění všichni ostatní. Šťastnou náhodou získal cimbál, na nějž se naučil sám hrát a pak naučil hrát i dceru. Zajímavostí je, že cimbál nebyl na Volyni tradičním nástrojem, prakticky nikde se nepoužíval při koncertech, byl typičtější pro západní regiony Ukrajiny. Když Vjačeslava ve svých šesti letech vstoupila na scénu v Lucku jako cimbalistka spolu se svým otcem, jenž ji doprovázel na banduru, vzbudilo to nejdříve překvapení – následovaly však bouřlivé ovace. Tak se stala populární šířitelkou národních písní a tanečních melodií, které sbíral její otec. Brzy pochopil, že domácí výuka dceři stačit nebude, a tak přesvědčil lucké kulturní představitele o nutnosti otevřít v umělecké škole třídu hry na cimbál. Dcera pokračovala v hudebním vzdělávání nejprve v umělecké škole v Lucku, později na Hudební akademii

ve Lvově. V roce 1972 začala pracovat jako učitelka hudby v Rovenském státním institutu kultury. V zemi panovalo tou dobou období všeobecné kulturní stagnace, což se projevovalo sklonem k tzv. masovým formám národní kultury, existencí obrovských hudebních těles, orchestrů, tanečních ansámbhlů, které měly typický, předem daný, „seshora“ schválený repertoár, jehož úkolem bylo sblížovat tzv. národní hudební kulturu s kulturou profesionální či akademickou. Na pozadí toho neměly tradiční hudební formy, především takové, které byly těsně spjaty s dávnými lidovými tradicemi, zvyky a obřady, právo na existenci – odsouvaly se, upadaly a hrozilo jim nebezpečí zániku. Vjačeslava Lohvinová společně se svými kolegy cítila, že nemůže jen nečinně přihlížet, jak vznikají nenapravitelné kulturní škody – že je třeba něco zásadního vykonat. Vyučující v Rovenském státním institutu kultury pochopili, že jim nezbývá moc času na to, aby se pokusili zachránit před úpadkem a zapomenutím to, co ještě není zničeno. Písňový folklór Volyně byl nadmíru bohatý a ke svým milovníkům štědrý, melodie a texty působily svojí archaičností a zvláštní atmosférou. Cenný písňový folklór se sbíral neustále, bylo třeba jej systematizovat a zpracovat. V roce 1985 se Vjačeslava Lohvinová rozhodla svěřit se svými obavami o osud národního volyňského folklóru a také s tím, že hodlá zpracovat nashromážděný folklórní materiál, profesorovi I. Macijevskému z Leningradského institutu divadla, hudby a kinematografie, který pracoval na úseku folkloristiky. Když profesora seznámila se svým záměrem, povyprávěla mu o svém kraji a o svém záměru, začal ji profesor seznamovat se svým pohledem na celou záležitost. Pak se na chvíli odmlčel a řekl:

„Už vím, čím byste se měla zabývat, a to hned. Za rok nebo za dva už bude pozdě.“

„?“

„Volyňskými Čechy.“ („V srdci mi něco poskočilo a ztichlo,“ vzpomínala později Lohvinová.)

„Vždyť o nich nic nevím.“

„Přečtěte si o nich.“

„Vždyť ani neumím česky.“

„Naučte se to. Kdo by to měl udělat, když ne vy?!“

Následovala práce v archivech a knihovnách v Rovně, Lucku, Žitomiru, Kyjevě, Moskvě, Leningradu a Lohvinová se začala nesměle pokoušet o sbírání písní Volyňanů. První z lokalit, kde se o to pokusila, byla obec Huleč (dříve Česká). Tam se objevila velmi tenká nitka jejího spojení s jazykem a kulturou její matky a ta nitka se pak rozšířila po celé bývalé Volyně, od Kupičova na západě po Malinovku na východě. Největším problémem se stala čeština, kterou Vjačeslava Lohvinová neovládala a kterou studovala až během své práce na sbírání lidových písní svých krajanů, volyňských Čechů – do češtiny se okamžitě zamilovala. Vzpomínala, že poté, co se vrátila z první cesty a poslouchala své nahrávky písní, měla dojem, že se „do otevřeného okna line vůně kvetoucí zahrady“ (Pospíšil – Lohvinová, 1997, s. 536). Fascinovala ji čistota a krása českých písní. Sběratelka díky české písni zvládla vlastně svůj mateřský jazyk, dozvěděla se mnoho o volyňských Češích, jejich životě a kultuře a celým srdcem si je zamilovala. Skrže písně volyňských Čechů se vrátila ke svému původu. Během pěti let nasbírala 400 písní a hudebních děl. Jejich sbírku představovala Vjačeslava Lohvinová po nástupu do postgraduálního studia na četných vědeckých konferencích a fórech. Teprve na počátku 90. let se objevila možnost pracovat s volyňskými fondy v českých archivech. V té době již docentka katedry folkloristiky a národního zpěvu Rovenského státního institutu kultury začala spolupracovat s Ústavem pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky v Praze a v Brně. Společně s kolegy z těchto pracovišť a s Janem Pospíšilem připravovala k vydání sbírku českých písní z ukrajinské Volyně.

Autoři sbírky si dali za cíl pokusit se uchovat alespoň část toho, co zůstalo v paměti dřívějších i současných Volyňanů – jejich písně. Věděli, že toto cenné dědictví nesmí být promarněno, neboť pokud budou písně zpívané Čechy na Volyni zapomenuty, odejde i něco hluboce lidského, vloženého do jejich textů i motivů. Něco nenahraditelného, co tam vložili jak autoři písní, tak i jejich zpěváci. Zapsané texty a melodie připomínají nejstarším z volyňských Čechů jejich mládí. Dobu, kdy se hodně zpívalo při práci, při odpočinku, na poli, na náměstí po večerech, u kolébky i nad hrobem. Kromě toho se sbírka J. Pospíšila a V. Lohvinové stala neobyčejně cennou pro lidi, kteří dodnes na Volyni žijí, neboť jejich nynější izolovanost, zřejmě v porovnání s českou menšinou, která zde žila do roku 1947, a jejich trvalý pobyt v jinonárodním

prostředí vyžaduje, aby zachování své národní identity věnovali ještě větší pozornost a ještě více úsilí. Kniha shrnuje písňový folklór volyňských Čechů jak ve smyslu prostorovém (je v ní zpracován i materiál z vesnic Malá Zubovština a Malinovka, které se nacházejí za severozápadní hranicí Volyně a které tedy nespádaly do reemigrační akce ve 40. letech), tak ve smyslu časovém – shromážděné písně totiž pokrývají období od počátku stěhování Čechů na Volyň v 60. letech 19. století až do konce 20. století.

Sbírka představuje organické spojení písňové tvorby volyňských Čechů – jak tvorbu první vlny reemigrantů do vlasti (roku 1947), tak i písně zapsané mezi Čechy, kteří Ukrajinu neopustili a zůstali na Volyni do 90. let minulého století.

4.3 Charakteristika sbírky *České písně z ukrajinské Volyně*

Kniha nabízí nejen pohled na českou píseň z Volyně jako na organický celek z různých časových perspektiv, ale zároveň je prvním pokusem probudit zájem o tento unikátní jev – jednak mezi hudebními vědci a badateli v hudební kultuře, jednak mezi zájemci z řad široké veřejnosti. Doposud se písňovým folklórem volyňských Čechů nikdo nezabýval. Ve sbírce se nachází 511 písní, z nichž 317 spadalo do repertoáru Čechů v západní části Volyně (z období od počátku emigrace na Volyň v 19. století až do roku 1947 – tyto písně sesbíral Jan Pospíšil) a dalších necelé dvě stovky písní zapsala na Volyni na konci 80. let Vjačeslava Lohvinová). Když byli autoři sbírky tázáni, co jsou to vlastně „písně volyňských Čechů“, zda to jsou i písně zpívané v Čechách, odpověděli autoři, že ano – sebrané písně se zpívaly jak v Čechách, tak na Volyni. „Ale tam v cizině zněly českým obyvatelům trochu jinak, jako pozdrav z vlasti, ale také jako výzva: nezapomeňte svoji rodnou řeč, nezapomínejte na svůj český původ. Možná, že i dnes ti mladí uslyší v písních ozvěnu té dávné výzvy.“ (Pospíšil – Lohvinová, 1997, XXVI)

Jazyková povaha písní se různí: od písní s texty ve spisovné češtině pocházejících rukopisných zpěvníků (i v podání samotných zpěváků, kteří reprezentovali různé nářeční oblasti českých zemí) přes písně v češtině s nářečními rysy, díky níž zpěváci dávali písním autenticky lidovou podobu, až k písním ve více či méně ukrajinizované češtině, kterou můžeme

dodnes na Volyni slyšet. Podle původu jsou písně ve sbírce rozděleny na dvě skupiny – písně přivezené lidmi ze staré vlasti a písně, které se dostaly na Volyň později, či tam přímo vznikly. Naprostá většina písní patří do první skupiny. Právě tyto písně důstojně posloužily k zachování čistoty jazyka českých osadníků a dlouho zůstaly v nezměněné textové podobě. Další část se objevila v českém prostředí na Volyni v meziválečném období a v průběhu druhé světové války. Jsou to písně, které si zpívali na frontě čeští vojáci 1. československého armádního sboru v SSSR. V publikaci jsou představeny i slovenské a moravsko-slovenské písně. Druhá skupina písní pochází od volyňských lidových autorů, jejichž jména jsou často neznámá. Většinou jsou to melodie a texty, jejichž autory jsou vojáci z období první světové války. Patří mezi ně skladby některých volyňských písničkářů, například básníka Jiřího Rébla nebo hudebníka Václava Martinovského. V poslední kapitole sbírky se nacházejí písně volyňských autorů, ale až z období po reemigraci. Jedná se o zpěvy sloužící jako vzpomínky na rodný kraj. Zvláštní skupinku tvoří čtyři ukrajinské koledy volně přeložené do češtiny. Ty byly populární v českých vesnicích a také později, po reemigraci Čechů z Volyně do staré vlasti, se staly součástí repertoáru pravoslavného církevního sboru v Šumperku na Moravě. Obzvláště zajímavé jsou kramářské písně. Česko-volyňský písňový fond představuje epické, lyrické a obřadní písně. Poslední z nich má hluboce symbolický název *Pozdrav Ukrajině*.

Vjačeslava Lohvinová při vzpomínkách na cesty po volyňských vesničkách při hledání písňového folklóru píše: „Nezbývá než se divit, jak se lidem po tak dlouhou dobu v neuvěřitelně komplikovaných podmínkách podařilo uchovat písně téměř v nezměněném stavu.“ Asi nejpřesnější vysvětlení jsme obdrželi od Olhy Pecy-Dmytruk z usedlosti Petrikovština v okrese Zdolbunov: „Kdybych nezpívala, dávno bych umřela.“ (Pospíšil – Lohvinová, 1997, XXVII). Láska Volyňanů k písni, k mateřské řeči je hodna hlubokého respektu, stejně jako jejich nadšení, s nímž písňové bohatství předávají mladším generacím. Sbírání písňového folklóru volyňských Čechů bylo pro obě strany mnohdy zajímavé a přinášelo místy velká překvapení: sběratelé byli ohromeni bohatstvím, hloubkou, poetikou i melodikou písňového folklóru. Volyňští Češi se divili: „Vám se skutečně tolik líbí naše písně?“ Proces sbírání nezřídka doprovázely projevy náhlého

emočního vzrušení či nevyslovitelné radosti. Zpěváci českých písní si hned poté, co dozpívali, většinou připomínali národní zvyky, obřady, vánoční koledování, velikonoční a novoroční přání, oslavy posvícení, vlastně vše, co se zachovalo, a též způsoby, jak se to zachovalo v jejich vesnici, usedlosti, nebo i jen v jejich ulici. Tito lidé vracejí do života nejen starodávné písně, ale také tradiční národní obyčeje. Často téměř zapomenuté nebo, zdálo by se, úplně ztracené melodie ožívají v jejich ústech a linou se na Volyni směrem k lidem, jejichž srdci jsou blízké.

Výzkum písňového folklóru volyňských Čechů je neobyčejně zajímavý v tom, že se jedná o písně přinesené na Volyň na konci 60. let 19. století a zachované v původní podobě až dodnes. Písně této etnické skupiny, vyjmuté z jejich přirozeného jazykového a kulturního prostředí, neabsorbovaly víceméně žádné patrnější změny a vlivy, jak by tomu jistě bylo, pokud by žily na území Čech. Přítomnost v cizím kulturním a etnickém prostředí je zakonzervovala v té původní podobě, jakou měly v 19. století, a tak se i předávaly z pokolení na pokolení po čtyři generace. Proto vědci považují písňovou tvorbu volyňských Čechů za doklad národního folklóru obyvatelstva Čech v poslední třetině 19. století (jen s minimem novějších prvků).

Volynští Češi se snažili, jak jim to dovolovaly podmínky v různých obdobích historie, udržovat co nejtěsnější vztah se svojí starou vlastí – proto se do jejich repertoáru dostaly i novější písně, především notové zápisy pro sborový zpěv. A tak se v soupisu písní sebraných Janem Pospíšilem a Vjačeslavou Lohvinovou objevily i české písně z konce 19. století, přinesené na Volyň rakouskými válečnými zajatci. Ve sbírce jsou představeny příklady různých kategorií písňové tvorby: písně lidové, jarmareční, zlidovělé, pololidové, společenské, útržky autorských písní vytvořených na základě písní lidových a znázorňujících městský folklór. Jejich obsah je bezprostředně spojený s různými životními situacemi, opěvují některé aspekty občanského života, chrabrost vojáků, tematizují vojenskou povinnost, rozjímají nad životem, stěžují si na těžký život a sociální nerovnost. Svě místo mezi nimi mají i baladické syžety s fantastickými, dramatickými a tragickými událostmi, příběhy o šťastné i nešťastné lásce, humorné i ironické písně. Zvláštní kategorií tvoří písně související se zvyky a obřady národní kultury a též písně s funkcí svátečních blahopřání, pozvání k tanci apod.

4.4 Poetika písní

Český písňový folklór přinesený emigranty z rodné země na Volyň byl bezesporu jedním z nejvýraznějších způsobů uchování jazyka, kultury a národní identity. Zastavme se nad poetikou, která sehrála významnou roli v tomto procesu. Ne náhodou se mottem celé sbírky stala *Ta naše písnička česká*:

*Až se ta písnička ztratí, jestli nám zahyne
Všechno s ní pomine, potom už nebudeme žít.*

Nemůžeme přehlédnout ještě jeden písňový text, který zapsal Jan Pospíšil od své babičky (píseň se nachází v kapitole Tři z nejoblíbenějších písní naší babičky, VII/1-3⁹²). Text má zcela výmluvný název *Písně, dcery ducha mého*:

*Písně, dcery ducha mého, plody srdce slovanského,
vás posílám do světa;
jděte, jděte, milé dítky, sbírejte si citu kytky, jimiž vlast je poseta.
Zaklepte u všech dveří, někdo vám snad v duchu svěří,
vždyť jste v české otčině;
poslechne vás kmet i dítě, jinoch lásku v srdci cítě,
dívka v sladké hodině.
Jděte k hájům, jděte k sadům, jděte k chýškám, jděte k hradům,
zapějte tam v pokoře;
a kde se vám pyšní zdají a před vámi zavírají,
zapějte jim na dvoře.*

Píseň se stala nejen „dcerou českého ducha“, ale i plodem slovanského srdce. České písně, to jsou milá dítka, která nás posílají do všech koutů nekonečného světa, *Přes ty háje, přes ty hory písně naše ať hlaholí* (VII/2), sbírat květiny – pocity a vzpomínky lidí na rodnou zemi. Stojí za to zpívat je někomu, kdo před písní hrdě zavírá dveře, ale přesto možná

92 Zde a dále v textu odkazujeme na texty písní českých přistěhovalců na Volyň římskou číslicí (žánrová kapitola) a arabskou číslicí (číslo písně v kapitole) – tak, jak jsou označeny ve sborníku písní Jana Pospíšila a Vjačeslavy Lohvinové (Pospíšil – Lohvinová, 1997).

poslouchá, neboť v písni můžeme slyšet něco důležitého i tehdy, kdy se jen line krajinou.

Zvláštní místo při uchovávání národní identity volyňských Čechů náleží patriotickým a sokolským písním. Ne náhodou se do téže kapitoly dostala píseň *Kde domov můj*, s poznámkou autorů, že na Volyni byla zpívána ještě před tím, než se stala českou národní hymnou. Od její pozdější podoby se liší prvními řádky textu *Kde domov můj, kde vlast je má* a také melodikou několika posledních taktů.

Poetiku písní této kapitoly tvoří výrazná vrstva oslovení, která v obrazné formě vyjadřují postoj k rodné vlasti a k rodné krajině, kterou Bůh stvořil jako *vlasti krás a anděla vám z nebe dal, váš by národ k zpěvu vzal, země, kde hory jsou zasnoubeny s oblohou: Krásné Čechy mé* (Krásné Čechy, Čechy moje, I/2); *Moravo, Moravo, Moravičko drahá* (Moravo, Moravo, I/3); *Vltavo, Vltavo, vodičko hluboká* (Vltavo, Vltavo, vodičko hluboká, IX/3), *Vltavo ty modrooká* (Vltavo ty modrooká, V/49).

V duši i paměti volyňských Čechů je stále uchován obraz rodné země, kterou opustili a kterou již možná nikdy nespátří. Rodná země, stará vlast figuruje v písních volyňských Čechů jako rodná matka: *Oře tam Čechie, máti naše drahá* (Čtvrtého července, I/13), jako chrám lidských duší: *Vlasti chrám září nám* (Prapor vlá, I/28), jako obraz lípy, jež symbolizuje českou zemi a českou státnost: *A ta lípa naše bude zelená, z větví mocných listí nám na věnec dá* (Přijde jaro, přijde, V/50), jako slavná a hrdá země, z níž přijeli: *přijeli sem z vlasti, ze slavné Čechie* (Na ruské Volyni, 1/20), pro kterou stále bolí srdce: *Volyňského Čecha pro vlast srdce bolí* (Na ruské Volyni, 1/20), na kterou stále vzpomínají: *a přec na své vzpomínáme v častém toužení* (Na ruské Volyni, 1/20) a za kterou jsou v okamžiku a bez váhání kdykoli položit život: *Kdybych ale v kruté seči měl snad zajíti, pak netruchli, milá matko, pomni, že je Čechu sladko pro vlast zemřítí, pro vlast zemřítí* (Jede mladík na svém koni, 1/5). Proto slovy v písních prosí anděla strážného, aby ochránil tuto zemi od všeho zlého: *by ten anděl chránil Čech do skonání věků všech* (Čechy krásné, Čechy moje, 1/2).

Vazba na rodnou zemi je realizována četnými obraznými výzvami a zvoláními adresovanými nebeským silám, ale také silám přírodním i pozemským. Vzkazy a pozdravy jsou směřovány k mrakům, které letí na západ do rodných hor.

*Odlette, oblaka, na západ k horám těm,
pozdravte národ můj, pozdravte rodnou zem.
Pozdravte nastokrát Labe a Sázavu,
pozdravte Prahu mou a její Vltavu* (Pozdrav otčině, I/9).

Člověk, který pozoruje, jak lehko si mraky plují po nebi, jim nejednou závidí, neboť mraky neznají hranic, jsou svobodné, mohou si letět, kam se jim zachce: *Jak smutno v dáli žít bez matky-otčiny* (Pozdrav otčině, I/9).

Rodná země, kterou možná navždy opustili, zůstává v písních různých žánrů malebná, plná modrých pomněnek v luční trávě, osvětlená zářícím měsícem či rozezvučená slavičím zpěvem:

*Bublavý potůček vlní se hravě,
tisíce pomněnek modrá se v trávě...
Měsíček na nebi sladce se směje...
slaviček vesele tůká a mlaská* (Sluničko zachází, III/2).

Objevuje se v obrazech maličké vesnice obklopené hájkem, s kapličkou na návsi pod vonícími lípami:

*V té víšce tichounké, hájíčkem roubené,
s kapličkou na návsi pod lípami
v nizounké chaloupce uběhlo dětství mé...
Kde potok lučinou pospíchá do lesa* (Jak těžko u srdce, III/72).

Sledujeme obrazy studánky s křišťálovou vodou, hustý neprostupný les porostlý kapradinami, kvetoucí vřes tiše spící v záři měsíce, nebe či studánky, v níž se koupají zlaté hvězdy, lesy a hory, kde ve dne létají ptáci a v noci chodí potichu laně:

*Znám křišťálovou studánku, kde nejhustší les,
tam roste tmavé kapradí a vůkol rudý vřes.
Když usnou lesy hluboké a kolem ticho jest,
i nebesa, i studánka, jsou plné zlatých hvězd.*

*Tam ptáci, laně chodí pít pod javorový kmen,
ti ptáci za dne bílého, ty laně v noci jen* (Znám křišťálovou studánku, V/1).

V písni je veden vnitřní dialog, rozhovor se sebou samým ve formě rétorických otázek, které odkrývají popis rodné vesnice mezi orosenými travami:

Kde je má rodná vesnička?

Roste kolem ní travička.

Napadla na ní rosička

jako maková zrníčka (Kde je má rodná vesnička, V/120),

kde mraky nad hlavou plují jako bílé labutě, kde člověk zná každý kamínek – to je popis rodné vlasti, po které touží a bolí duše i srdce:

Nade mnou oblaky jak bílé labutě,

velebně vznášejí své bílé perutí...

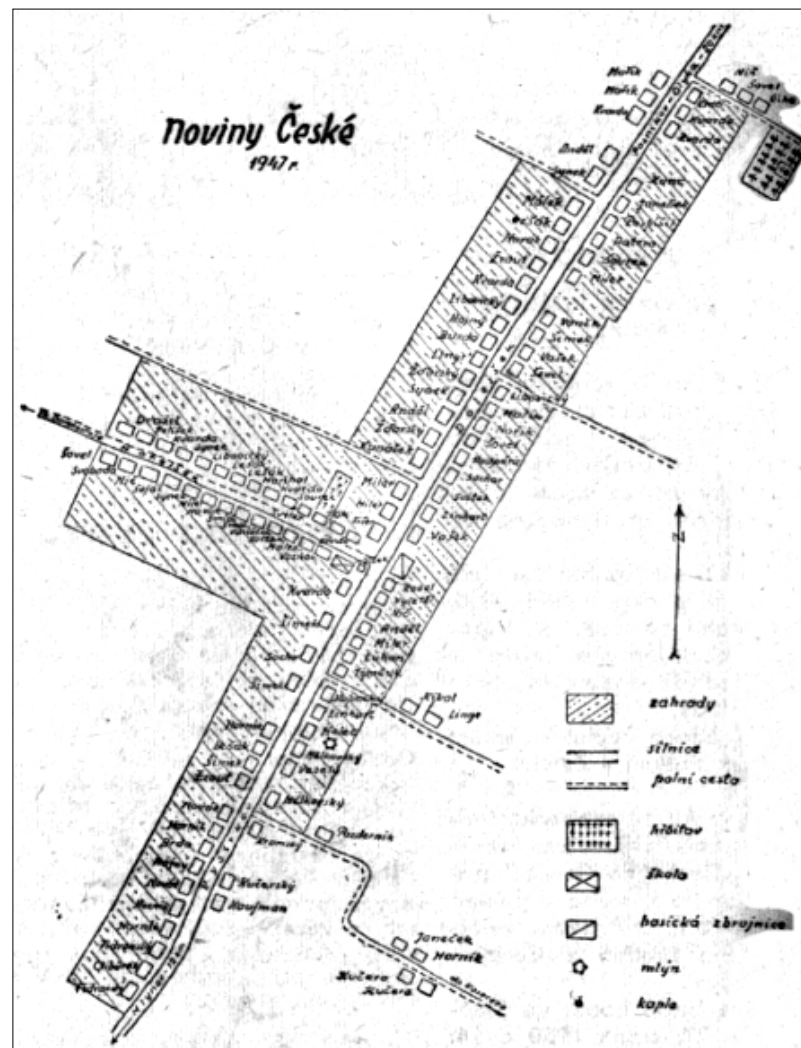
Ach, smutno, smutno jest, o, moře vzpomínek!

Tam znal jsem každý strom a každý kamínek (Překrásný letní den, I/27).

Ve svých písních Češi vzpomínají na loučení s rodnou zemí, která byla *domovinou, zaslíbenou zemí, vždycky byla první mezi všemi* (Návrat domů, X/9). A znovu, skrze obrazná zvolání, dominuje prosba ke slunci, ať prozáří poslední pohled na rodnou zemi – a ať se prosebníkovi dostane požehnání na těžkou a neznámou cestu, na niž není možné vzít si s sebou všechny své blízké a příbuzné, ale je možné vzít s sebou alespoň jazyk a píseň (*libý hláhol, milé zpěvy*):

*Zasvit mi, slunko zlaté
na poslední z vlasti krok,
zahřej v prsou city svaté,
osuš v očích slzí tok.*

*Nezazlí mi, drahá máti,
požehnání své mi dej,
ať ti musím sbohem dáti,
za syna mě vždycky měj.*

Obr. 8: Orientační plán vesnice České Noviny v Dubenském okrese (zachycuje stav z r. 1947). Jsou zde uvedena také jména rodin, které bydlely v jednotlivých usedlostech (z časopisu Věrná stráž, roč. 5, č. 33 z 18. srpna 1950, s. 6).

*Libý hlahol, milé zpěvy
nebudu víc v duši sát,
toužit budu bez úlevy,
v cizině pro vlast svou lkát.
Květné luhy, hvězdy černé,
nikdy víc už nespátřím,
nikdy víc své bratry věrné,
věrné druhy neuzřím (Zasvit mi, slunko zlaté, I/16).*

Při odjezdu do neznámých krajin si čeští obyvatelé Volyně uvědomují, že svoji rodnou zemi již možná nikdy nespátří, *svou drahou otčinu* (Z krásných dob mé mladosti, III/68), ze srdce doufají a věří, že se k ní vrátí: *srdce touží nazpět ku své matce, jsme věrné děti české otčiny; my s klidným srdcem, myslí utišenou své odloučení nesem od vlasti* (Píseň českých emigrantů, I/17). Věřící, že je vždy ráda přijme zpět, že je obejmě: *Věříme, až vrátíme se jednou znavení, vlast nás lepě, vřele sevře svými rameny* (Píseň českých emigrantů, I/17). Na cestu si s sebou vezmou píseň:

*Vraťte mi otcovské nivy,
vraťte mi mou rodnou zem,
odkryjte mi její divy
jejím starým obrazem.
A mé srdce hned své tísně
jakou kouzlem pozbude,
a já budu zpívat písně,
jimž to rovných nebude.
Až mne zase, vlasti moje,
ve své přijmeš náručí.
Až ty písně, žalmy tvoje
vůkol mne se rozzvučí,
ó, v té rajske šťastné chvíli,
v té nadzemské útěše
vyzpívám vše ducha síly,
a pak umřu v rozkoše (Jak těžko zpívat, I/22).*

V mnoha písních zní touha být pohřben v rodné vlasti:

*O, milá vlast, přijmi mne zas, kleče tebe odprosím,
v tobě chci své kosti složit... (Chodíval jsem při měsíčku, VII/3).*

Tentýž motiv se později objevuje v písních českých reemigrantů, kteří se po roce 1947 vrací se stejnou touhou po rodné zemi:

*Přes hranice, lesy, bory
vracím se dnes navždy k vám.
Budou mi zde šumět bory,
až zde budu pochován.
Až mi růže nad mou hlavou
rozkvetne a zavoní,
ozdobí svou krásou pravou
též den mého vzkříšení (Daleko od české země zvald mého mladé květ, X/5).*

A pokud se stane, že zemřou v cizině, synové a dcery českého národa prosí, aby jejich duše i srdce našlo pokoje v rodné vlasti:

*A jestli cizí kraj mé kosti pochová,
pak aspoň srdce mé tam přijmi, vlasti má (Pozdrav otčině, I/19).*

4.5 Jazyk písní

Jedním z nejdůležitějších způsobů, jak si zachovat identitu, byla pro volyňské Čechy péče o mateřský jazyk. Mateřská vlast jakoby skrze slova písně dávala svým dětem příkaz chránit především mateřštinu: *Odjíždíš za moře, víc se nevrátíš, pamatuj, ať jazyk mateřský neztratíš* (Šedesát let ušlo, IV/1).

Každá z podobných myšlenek obsahovala následující moudré poučení: jazyk je živý do té doby, *dokud naše věrné srdce pro náš národ bije* (Hej, Slované, I/6). Mateřský jazyk byl hluboko ve vědomí volyňských Čechů neoddělitelně spjat se zemí, s vlastní a lidé byli připraveni jej bránit do poslední kapky krve: *silou hrdinnou svou hajme vlast a řeč, to chloubou buď nám*

Šedesát let ušlo

*Píseň z roku 1932 od volyňských autorů. Text napsal J. Rébl z Malované, hudbu složil V. Marti-
novský z Volkova.*

1. Še - de - sát let u - šlo, še - de - sát let to - mu,
co se hrst-ka Če-chů vy-pra - vi - la z do - mů.

2. Do daleké Rusi z české domoviny
jela hrstka Čechů hledat kouska hlíny.

Obr. 9: Píseň „Šedesát let ušlo“ z r. 1932 (pokračuje ještě dalšími osmi slokami) plnila funkci neoficiální hymny volyňských Čechů.⁹³

jedinou a pro ni spějme v seč (Lví sílou, vzletem sokolím, I/10). Mateřský jazyk si v cizí zemi, byť je přijala vřele, lidé předávali z generace na generaci jako nejcennější dědictví: nejmenší děti jej sály jako mateřské mléko, větší jej slyšely od sousedů i babiček, od svých učitelů: *Zde český učitel učil nás Boha znát, národ svůj, českou řeč, horoucně milovat* (Píseň volyňské mládeže, I/21).

V písních přivezených volyňskými Čechy z původní domoviny zní motiv neoddelitelné jednoty země i jazyka, země, kterou je třeba bránit se zbraní v rukou:

*V srdci zpěv, v pěsti zbraň,
vlast svoji od vrahů braň, jazyk svůj mateřský,
svatá práva otců chraň* (Prapor vlá, I/28).

Jazyk svého národa, jazyk předků je vnímán českými osadníky na Volyni jako dar boží, který se nesmí ztratit či promrhat za žádných okolností:

*Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládny,
nesmí nám jej vyrvat na tom světě žádný* (Hej, Slované, I/6).

Mateřský jazyk se v písňových textech těsně spojoval s mamčinou písní, zpívanou již na Volyni: *Zde českou písničku nám máti zpívala* (Píseň volyňské mládeže, I/21). A také s dědečky a babičkami – nositeli českých tradic: *Zde česká babička hýčkala mazlíčka, a děda dělal pro něho konička* (Píseň volyňské mládeže, I/21), s kulturním životem české menšiny: *Zde česká kapela hrává nám zvesela a křepčí bujaře tu mládež veselá* (Píseň volyňské mládeže, I/21).

Nedílnou součástí českého písňového folklóru zůstává motiv boje českého národa za svobodu, ale také motiv vojenské statečnosti a vítězství, kterých národ dosáhl v různých těžkých obdobích své historie. V nejtěžších chvílích krvavých bitev měli Češi při ruce nejen ostrou šavli, ale i píseň:

*Bývali Čechové statní jonáci, bývali Čechové muži co květ,
bývali, bývali, válčili, zpívali, tak je znal svět, tak je znal svět* (Bývali Čechové, I/5);

*Šablenka brušená, to je moje žena...
Neumrem na sláme, umreme na poli,
a keď s koňa spadnem, šablenka zazvoní* (Slovan jsem, I/7).

V boji byli Češi statečnými vojáky, vždy stáli tváří tvář smrti tak nehnutě jako pevnostní zdi, byli silní. Věřili, že toho, kdo zradí svoji vlast, potrestá Perun – pohanský bůh hromu:

*I nechať se těž nad námi hrozná bouře snese,
skála puká, dub se láme, země ať se třese –
my stojíme stále pevně, jako stěny hradné.
Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně...
Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Perun smete!* (Hej, Slované, I/6).

Vlastenecké a občanské motivy v českých písních zpívaných na Volyni mají vztah také k sokolskému hnutí, jehož myšlenkovým základem byla antická

⁹³ Píseň je publikována na webových stránkách *Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel* [online]. Cit. 4. 10. 2019. <<http://www.scvp.eu>>.

myšlenka *kalokagathia* – přesvědčení o tom, že člověk by měl být krásný a dokonale jak fyzicky, tak duchovně. A přestože sokolské hnutí, jehož založení se datuje rokem 1862, nikdy nebylo otevřeně politické, hrálo v dějinách Čech důležitou roli: přispělo mj. k šíření myšlenek panslavismu a posilování českého národního sebeuvědomění. V obrazech, které se objevují v textech českých sokolských písní, jsou jasně patrné myšlenky vlastenectví a symboly sokolského hnutí, zejména vlajka a hesla opěvující fyzickou sílu a odhodlání:⁹⁴

*Sokol jsem a Sokol budu, šat sokolský nosit budu,
šat sokolský hezký sluší, žádný mi ho neporuší.
Červená košile sluší roztomile, starému, mladému, Sokolu švarnému*
(Sokol jsem, 1/8)

*Prapore náš rudobílý, znaku jaré české síly,
vlaj a duj, doneseme svorně k cíli prapor svůj...* (Jdou sokolské šiky, I/9)

*Hoj vzhůru, český Sokole, až v bouřných mraků lem,
ať s vichrem vidí v zápole tě celá česká zem!
Jen dál, jen dál, jen výš a výš a střež nám prapor nás!* (Již vzhůru, pestrý sokole, I/11)

*Silou lví každý z nás v boji obrněný stůj,
věrnou stráž vlasti máš, Sokol třímá prapor tvůj.*

*Paže tuž, vlasti služ, zní na v cestu řadu let...
V pěsti zbraň, v oku zář, v žilách otců vřelou krev,
nad námi prapor vlá: v rudém poli bílý lev* (Spějme dál, I/12).

I v českých písních zpívaných na Volyni zní sjednocující slogan sokolského hnutí:

*Tož blahá bude naše slast za obět svůj i život klást,
za svaté heslo Sokola: Za národ, drahou vlast* (Lví silou, vzletem sokolím, 1/10)

4.6 Motivy „staré vlasti“, její historie a kultury

Volyňští Češi a jejich potomci si pamatují, že jejich předkové jako slavní potomci mistra Jana Husa vždy *hájili pravdu silným hlasem svým* (V naší české vlasti leží Husinec, I/24), že český národ v bitvách za svobodu vždy doprovázela slova národní hymny: *prapor vlá a vlnky hravě pranou, v dáli píseň zní Kde domov můj* (Vzhůru, plavci, I/18). Vědí, že Čechy mohou být pyšné na své děti, ať žijí od své vlasti jakkoli daleko: *Hrdá buď, Čechie, chrabré ještě děti máš* (Prapor vlá, I/28). V česko-volyňském prostředí tedy kolovaly písně, které svým občanským obsahem pohnuly lidmi, probouzely v lidech vlastenecké smýšlení. V rámci častých zmínek o rodné zemi v českých písních z ukrajinské Volyně hrála důležitou roli především toponyma, typicky pak hydronyma, oronyma apod.: *Praha – pomník slávy Čech* (Prapor vlá, I/28), *Nad Beroukou pod Tetínem*, III/70; *ty stromečky okolo Břežanky*, III/101; *Na Pankráci, na malém vršíčku*, III/100; *Kolíne, Kolíne*, V/25; *Okolo Frýdku cestička*, V/45; *Vltavo ty modrooká*, V/49; *U starej Breclavy*, V/76; *Namluvil jsem sobě pannu z města Jičina* (Okolo našeho dvora jedou vojáci, II/32); *Vltavo, Vltavo, vodičko hluboká*, IX/3; *Tam na Slovensku v horách Karpatech* (Tam na Slovensku, II/39).

České osadníky ve Volyni sblížují s jejich mateřským jazykovým prostředím také četná typicky česká hypokoristika, s nimiž se setkáváme v písňových textech i v názvech písní: *Jeníčku, Jeníčku, co si to udělal*, II/21; *Mařenko drahá* (Měsíček jasně svítil, III/20); *Když jsem já šel od Aničky*, III/62;

94 Označení *Sokol* se oficiálně začalo používat až v roce 1864 na návrh Emanuela Tonnera, který se nechal inspirovat u Jihoslovanů, kteří „sokoly“ nazývali své hrdiny. Tito dravci pro ně představovali symbol síly, rychlosti, cti a čestného boje. První sokolský prapor navrhl a namaloval Josef Mánes. Prapor je vyroben z hedvábí. Na jeho bílé straně, lemované slovanskými motivy, je umístěn velký nápis Sokol, na opačné červené straně pak najdeme bílého sokola v letu a nad ním heslo *Tužme se*. Při slavnostním svěcení praporu, které se odehrálo 1. června 1862 v sále Apolla (který pro Sokol pronajal sám Fügner za 1 800 zlatých ročně), se nechala spisovatelka Karolína Světlá inspirovat starořeckým učním *kalokagathie* a pronesla památná slova: „Ve zdravém těle, zdravý duch!“ Součástí kroje se stala červená košile, režné kalhoty, kazajka a kulatý klobouk zdobený kokardou s pérem. Původní návrhy Josefa Mánesa byly schváleny v dubnu 1862, pozdější úpravy kroje navrhoval František Ženíšek a František Kožíšek.

Zdenička, III/71; *Sedával Jeníček*, IV/8; *Šla Nanyňka do zeli*, V/35; *Koupala se Fridolínka*, V/106; *Naše Káča pláče*, VIII/4; *Má roztomilá Baruško*, VIII/12; *Andulko, Andulko, ty jsi trucovitá* (III/9) a další.

České písně z ukrajinské Volyně připomínají krajanům okamžiky z národních dějin a též významné události, které s nimi souvisejí: *Rolnická – po bitvě u Hradce Králové* (IV/2); *Tam na Bílé hoře* (IV/4). Důležité místo v textech zaujímají známé osobnosti českých dějin – Jan Hus, Jan Amos Komenský, Miroslav Tyrš: *Národ jeho duchem oživený jest, proto budiž Mistru Janu Husu čest!* (V naší české vlasti leží Husinec, I/24); *Ten český syn je každému dobře znám, muž bez slzí, Ámos Komenský sám; O vlasti, zři, on již klesá v hrobu stín, Miroslav Tyrš, tvůj věrný český syn* (Hle, viz tu stát stařenku ubohou, I/25).

Podobně typickou a neoddelitelnou součástí poetiky českých písňových textů jsou četná ustálená oslovení: *ach má drahá matičko; kamaráde můj milej* (Ach má drahá matičko, II/24), *ach, bože, rozbože* (Ach bože, rozbože, cos to udál, II/25), *měsíčku jasný* (Svíť, měsíčku jasný na vojenský dvůr, II/26), *černé oči* (Černé oči, proč pláčete, III/11); *Zafoukej, větríčku* (III/77); *Panímámo, hezkou dceru máte* (III/84); *Jenom ty mně, má panenka, pověz* (V/85) a další.

Lexikální bohatství české písně a její zvláštní kolorit dokresluje množství deminutiv, typických pro mluvený jazyk i folklórní žánry ústní lidové tvorivosti: *na nebi plály hvězdičky, když jsem ti dával hubičky* (Písnička o měsíčku, III/21), *Za stodoličkou háječek* (III/36); *Napij se, bratříčku* (III/39); *Cestička k lesíčku* (III/108); *Přišel tam Pepíček – měl na stranu klobouček* (Kolíně, Kolíně, V/25) *Chmeličku, chmeli* (V/38); *Za tou naší stodoličkou* (V/84); *Jeteříčku v lese* (V/88); *Hájku, háječku* (V/104); *Co ten ptáček jarabáček* (V/112); *Košilenka tenká* (V/128); *Převez, převozníčku* (VII/27); *Letěla bělounká holubička* (VII/35); *Pij, synečku, pomaličku* (VIII/8); *Kořalička, teta moje* (VIII/9); *Žezuličko, kde jsi byla* (VIII/14); *Každá česká matička má na vojně synáčka* (IX/5); *Každíčkou sobotu...* (Andulko, Andulko, ty jsi trucovitá, III/9); *Zašel jsem v háječek, kde zpíval slaviček* (Kde potok lučinou, III/60).

Dále se v písňových textech pravidelně objevují epiteta s lidovým podtextem, typicky lidové metafory: *od bílého dvora po zelené louce jede mladý panic, pero má v klobouce* (Okolo hřbitova je cesta vozová, IV/13), *Holka*

modrooká, VII/10; *holka rozmilá, koníček černovraný* (Dostal jsem koníčka černovraného, II/27); *Lesy černé a skály vysoké jsou naši přátelé* (Slunko jasné za černými mraky, II/6). Objevují se také obrazná porovnání, ustálená v lidové řeči: *hoši jak jedle jsou, dívky jak růžičky* (Píseň volyňské mládeže, I/21), *hezká děvčátka, růžová poupátka* (U černé hory jedou dragouni, II/9); *švarná dívčina, jako malina* (Včera jsem se nechal zapsat do české legie, II/41); *ruměná dívčina, štíhlá jak jedle* (Sluníčko zachází, III/2); *Já jsem děvče jako lusk*, III/26; *ústa jako z máku kvítí* (Sil jsem proso na souvratí, III/37); *dívka jako z růže květ* (A já více přes hranice, III/106); *Jak anděl spanilá dívka*, V/4; *stará bába jako žába* (Povídali, že jsem umřel, VIII/5).

V textech písní zpívaných volyňskými Čechy na ukrajinské půdě se setkáváme s dalším druhem odkazů k lidové tvořivosti – objevují se tu ukázky lidových přísloví, pořekadel a úsloví: *Na jazyku má med, pod jazykem má led* (Okolo Teremna vlašovička lítá, III/85); *Kdo nesázel, ať nesklízí* (Vedle lesíka roste osika, V/74); *Láska kupovaná nikdy není stálá* (Láska kupovaná, V/108); *Vdávalo se motovidlo, bralo sobě dlouhé bidlo* (Vdávalo se motovidlo, VII/18); *Žena muže bít nemůže* (Jako by to hanba byla, VII/20).

Poté, co se Češi usadili v etnický jiném kulturním a jazykovém prostředí, se mu postupně přizpůsobili a začali se orientovat i v jeho realitách. Postupně se do českých písní dostala ukrajinská i jiná toponyma, která se organicky spojila s dávnými původními texty, zakořenila v nich a předávala se z jednoho rukopisného zpěvníku do dalšího. V některých případech se místní toponymické názvy užívaly v textech volyňsko-českých písní jako varianty: *Nad Krošnou měsíček spanile vychází / Nad Prahou měsíček spanile vychází* (Nad Prahou měsíček, V/129); *Dubenské hodiny bijou / Rožnovské hodiny bijou* (V/102). V písních milostných, tanečních nebo v baladách nacházíme místní toponyma *Teremno, Dubno, Olšanka: Okolo Teremna* (III/78); *Okolo Teremna vlašovička lítá* (III/85); *Balada o tom, co se stalo blízko Dubna* (IV/17); *Ta Olšanka je dlouhá ves* (IV/22). V jedné z balad se stejnojmenným názvem jako jedna z milostných písní (název zní *Okolo Teremna*; IV/78) nacházíme ukrajinské hydronymum – název řeky *Styr: Pusťte mě, matičko, ke Styru na trávu*. V jedné ze svatebních písní se setkáváme s místním volyňským názvem osady, kterou založili čeští osadníci: *V Zubovštině stojí doubek* (V/56), a s názvem mostu odvozeným od etnonyma,

resp. toponyma: *Moldavský mosteček prohýbá se*, VI/123. Na ukrajinském území vytvářeli čeští obyvatelé nové texty národního písňového folklóru, do nichž se vkořenily místní názvy, jako je tomu například v názvu koledy *Olšanská koleda* (VI/20) datované rokem 1880, v níž nalézáme nejen název česko-ukrajinské vesnice Olšanka, ale také jména obyvatel té části, které se říkalo *Šamrov* (Pospíšil – Lohvinová, 1997, s. 370): *Václav Vejr ponese svíce... Josef Hoch, ten bude rozsvěcovat, a Šrámek bude knot utírat... Doležel ponese hodiny, a Hampl, ten bude pozor dávat, Skřivánek je bude natahovat... Bělohubková ponese podušku, Kořátko ponese loktušku... Zeman dá kobylu, Rubeš vola, povezou ty dary do Betléma.*

V jedné vojenské písni z roku 1915, z období první světové války, se můžeme často setkat s toponymy, která označují místa spjatá s českým osídlením Volyně – *Curkov, Zálesí, Hlinsk* a *Špakov*: *Dva písaři, Šarša, Vajc z Curkova, ze Zálesí je zase Matěj, Niče, Valenta pochází z Hlinska a Olejník zas ze Špakova* (Slyšte, lidi, tuto píseň moji, II/14). Během první světové války se cesty českých vojáků proplétaly mnoha ukrajinskými vesnicemi a městy, především Kyjevem: *Tam u Kyjeva* (II/38). A čerství branci procházeli *hlinskou* bránou, a ne *pražskou* bránou (Bude vojna, bude, II/18).

I když vědci zkoumající volyňský písňový folklór potvrzují, že si čeština v písních jako ustálených textech zachovala svoji dávnou, mnohdy archaickou podobu, je nutné připustit také jisté vlivy ukrajinského jazyka jako jazyka etnického okolí volyňských Čechů. Fragmenty částečně ukrajinizované češtiny nacházíme například v textu písně *Nebyl jsem při milej* (V/95) z vesnice Moldava. V textu se objevuje velké množství ukrajinských slov a konstrukcí, např. pro vyjádření přibližného času s předložkou *z/zo* a druhovou číslovkou v nespisovné formě *obydvoje*: *Nebyl jsem při milej ze čtyři neděle a pak jsme si obydoje hořce zaplakali*; ukrajinské lexémy: *Proč pláčeš, moje milá, daremný⁹⁵ je tvůj pláč*, typicky ukrajinské slovesné formy s částicí *ne* a rekcí podstatného jména v druhém pádě (i když je obojí použito podle norem spisovné češtiny), dále konstrukce s dvojitým spojovacím

95 Adjektivum *daremný* nebo *daremní*, mj. s významem „zbytečný“ je doloženo už ve staré češtině, uvádí je také *Příruční slovník jazyka českého*. Protože však ve 2. polovině 19. století nebylo zřejmě už zcela neutrálním jazykovým prostředkem, pokládáme je ve volyňských písních za ukrajinizmus.

výrazem *či – či*: *Že já budu voják, mně ženy netřeba*; *možná si vzpomenu, jak jsme se scházeli, či v sobotu, či v neděli, pod lipkou zelenou*. Ukrajinské lexikální vlivy nacházíme i v názvu písně *Posadil jsem čerešeňku v humně*, V/72. Neposledním příkladem částečné ukrajinizace textů českých písní zpívaných na Volyni je text koledy *Běh, pastýřové, vstávejte* (VI/19), kde můžeme sledovat ukrajinské vsunuté slovo: *Běh, pastýřové, vstávejte, krásné zpívy poslouchajte*.

O koledách, které zpívali čeští osadníci na ukrajinském území, je třeba pojednat zvlášť, neboť v důsledku dlouhodobých kontaktů a pozitivních mezikulturních kontaktů začali volyňští Češi zpívat ukrajinské koledy, byť ve volném překladu do češtiny od Václava Šimka. Sbírká českých písní z ukrajinské Volyně obsahuje čtyři příklady takovýchto koled: *Добрий вечір тобі, пане господарю! По всьому світу (По всьому світу стала новина); Ой, видить Бог а На небі зірка*. Je zřejmé, že v překladech do češtiny zůstaly ukrajinské kulturní dominanty Vánoc v původní podobě (*три празники, празник святе Рождество, празник святого Василя, святе Водохреще*). Například při překladu tradičního ukrajinského svátečního pozdravu *Христос родився, славіте!* do češtiny nacházíme ekvivalent bližší Čechům. Tyto koledy byly mezi Čechy na Volyni velmi populární a po reemigraci Čechů do staré vlasti zůstaly součástí repertoáru pravoslavného církevního sboru v Šumperku na Moravě. Navzdory tomu, že mateřský jazyk etnických Čechů, kteří dodnes žijí na území někdejší Volyňské gubernie, doznal řady dost zásadních změn pod interferenčním tlakem ukrajinštiny, jazyk českých písní zůstal téměř nezměněný – můžeme jej považovat za příklad stálosti a neměnnosti folklórního písňového textu.

Zvláštní skupinu písňového dědictví volyňských Čechů tvoří kapitola *Vzpomínky na rodný kraj v písních volyňských autorů*. Sem byly zařazeny písně složené česko-volyňskými lidovými autory. Část těchto písní napsali čeští vojáci během první světové války, ale konkrétní jména autorů zůstala neznámá. Další skupinu tvoří písně volyňských autorů, které byly složeny až po reemigraci jako vzpomínka na kraj, jenž byl nyní pro někdejší české osadníky a jejich potomky novým rodným, ale nyní již opět opuštěným krajem. Autory těchto písní jsou Jan Pospíšil, Evžen Volný, Václav Šimek, Jiří Rébl, autorem hudebního doprovodu pak Jan Pospíšil – nezřídka se však tyto

písně zpívaly na motivy jiných známých českých písní. Opěvované území se stalo domovem: *A to náš domov jest – volyňská česká ves, v níž žije, pracuje náš národ český dnes; Jsme mládež z Volyně – menšiny české květ* (Píseň volyňské mládeže, 1/21). Vzpomínky na domov jsou nejteplejší, nejsrdečnější, nejpříjemnější, mateřské.

*Na slovanské Volyni
stával domov milný,
v němž jsi spatřil boží svět,
v sadě jara skvíti květ.
Láska, láska vládla domem tvým,
oku skýtal radost jas,
v slunném létě zralý klas.
Když vlas děti z ciziny
zvala pod krov rodinný, uposlechl jsi její hlas,
v boji, v práci plynul čas.
Nový, nový domov dopřán ti
zázračným snad osudem
mezi rodným národem (Na slovanské Volyni, X/6)*

*Tam v jedné chaloupce kolébka má stála,
tam mně má matička život dala.
Tys byla vesnička krásná, jak kytička
a přitom tak milá, jako má matička (Náš osud, X/2)*

Malá vesnice na Volyni se stala domovem i kolébkou pro čtyři pokolení lidí, kteří *na Volyni pracovali, příklad potomkům svým dali, statečné vždy srdce mít, žítí v práci, vlast svou ctít* (Pouta lásky a utrpení, IV/57). O tomto domovu pojednává i píseň *Vesničko moje na Volyni*, složená na slova i hudbu Jana Pospíšila:

*Vesničko moje na Volyni.
Tak tichá, skromná ve své kráse,
když sady tvoje stříbří jíní,*

*i máj když z květu usmívá se.
Vzpomínka útěchou mně byla,
když sám jsem zůstal v cizí zemi,
na tebe, vesničko má milá,
nejhezčí visko mezi všemi.
Zda ještě bílé domky
svítí skrz zeleň zahrad nad potokem,
zda rozkvétá na lukách kvítí
s příchodem vesny každým rokem?
Zda zlatý lán pšeničných polí
objímá jako kdysi tebe?
Zda stejně krásné nad topoly
se klene ukrajinské nebe?
Zda ještě bílé domky
svítí skrz zeleň zahrad nad potokem,
zda rozkvétá na lukách kvítí
s příchodem vesny každým rokem?
Dnes v nový domov, ve vlast starou
když vracíme se, tvoje děti,
poslední pozdrav nadělavou,
vesničko moje, k tobě letí.
Vlas česká domovem nám bude,
za širé lány Ukrajiny,
mně vzpomínka však navždy zbude
na tebe, visko na Volyni.*

Poslední *Sbohem!* zemi, která byla kdysi rodnou, dávají osadníci v písni o malé české ukrajinské vesnici:

*Olšanko, perlo má, na shledanou.
V tobě, lásko má, dětská léta prožil,
tobě jsem, Olšanko, píseň složil.
Tou mou písničku k památce budeš mít,
ta cestou poslední mi bude znít (Náš osud, X/2).*

Volyňští autoři, reemigranti, nemohli nevzpomenout na hlubokou a nehojící se ránu, kterou nechala nejen v jejich srdcích tragédie Českého Malína. Dvě písně *Malínským mučedníkům* (X/3), *Popřej pokoj, Bože milý* (X/4), jejichž autorem byl Václav Šimek, mají v refrénu slova o tom, že tragédie se nesmí opakovat: *Nechceme válku, nové oběti. Ať není více život dětí, žen ničen výstřely, pálen plamenem*. V paměti potomků mají zůstat dvě místa takových událostí: Český Malín na Ukrajině a česká vesnice Lidice, ty mají varovat lidstvo do budoucna: *Malín a Lidice, ať varují lidstvo dnes* (*Popřej pokoj, Bože milý* (X/4)).

Sbírku ukončuje píseň, napsaná volyňským básníkem Václavem Šimkem a hudebním skladatelem Janem Pospíšilem *Pozdrav Ukrajině*, publikovaná ve dvou jazykových variantách – české a ukrajinské. Jak v českém, tak v ukrajinském textu dominují ukrajinské kulturní symboly: slavík a kalina jakožto symboly ukrajinské země a státnosti. Volyňští Češi vyjadřují úctu ukrajinskému národu, na jehož území žili a pracovali více než jedno století (a na jehož území žijí někteří dodnes).

*Leť už, leť už, můj slavíčku,
leť na Ukrajinu,
kde jsem zanechal maličkou
chaloupečku ve stínu.
Leť už, leť už, můj slavíčku,
sedni na kalině,
předej pozdravů kytičku
Milé Ukrajině....
A až vyjde jasný měsíc,
houf děvčat se sejde,
řekni jim: **na Ukrajinu**
zapomenout nejde (Pozdrav Ukrajině, X/10).*

4.7 Závěr

Lidová píseň a mateřský jazyk se staly pro volyňské Čechy důležitým prostředkem umožňujícím uchránit a zachovávat jejich osobitou kulturu, tradice

Obr. 10: Masopust v Kupičově v okrese Vladimír-Volyňský, 30. léta 20. století (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 12–13 z 30. března 1951, s. 11).

a národní identitu. Jako Ariadnina nit jim písně a jejich jazyk nedovolily zabloudit v cizích zemích, ztratit se nebo se nechat pohltit jinou kulturou. Písňový folklór volyňských Čechů je sjednocoval, dodával jim sílu a stále jim připomínal pokrevní pouto k českému národu, ke slavným českým dějinám a vybojovaným vítězstvím. Duše českého národa žila v písni a píseň přežila, přešla z generace na generaci a nezanikla díky rodinným tradicím, smyslu pro kolektiv, soudržnosti a společenskému duchu, který zároveň s písni dokázal přežít století radosti i trápení.

5. Etnografický a historický výzkum volyňských Čechů

Olena Berezjuk

V každé době či epoše, u všech národů světa jsou existence společnosti a její duchovní vývoj závislé na tradicích a historii daného národa. Při výzkumu tradic a zkušeností národa hodnotíme se zřetelem k historii národa také jeho sociální a kulturní úroveň. Tisíciletá historie, tradice, která se předává z generace na generaci, zvyky a obyčejy uchovávané v komplikovaných podmínkách formování státu, to všechno má trvalý vztah k národní sebeidentifikaci, na uvědomění si toho, že konkrétní národ a konkrétní stát zaujímají určitou pozici v celosvětovém kontextu. Ukrajina je mnohonárodnostní stát. Na území dnešní Volyně a Polesí žilo pohromadě více národností, z nichž každá vyvíjela značné úsilí o zachování svého mateřského jazyka, kultury, obyčejů a tradic.

Vzájemné prolínání kultur, jejich interakce a adaptace představují při výzkumu vývoje lidské společnosti jedno z nejzajímavějších témat. Poznatky o národnostních menšinách, které žijí na území dnešní Ukrajiny, potvrzují, že každá kultura je svým způsobem jedinečná, duchovně vyspělá a zároveň i vnitřně rozmanitá. Lze snad dokonce tvrdit, že čím bohatší jsou v určité zemi řemeslné, ekonomické, kulturní a duchovní vazby na jiný národ, tím vyspělejší se tato země obecně stává.

Proto může interakce ukrajinského národa s jiným sloužit jako indikátor jeho reálné sebeidentifikace a ukazatel jeho vyspělosti. Znalost a studium takových interakcí se stává nezbytnou součástí studia historie a kulturního vývoje ukrajinské společnosti, která je dnes na cestě k evropským demokratickým hodnotám.

Vztahy Čechů a Ukrajinců, jejich kultur, které vedle sebe existují více než jedno století, byly vždy poměrně těsné. K tomu přispěla v neposlední řadě i česká menšina žijící na Ukrajině.

Politická a kulturní situace v současné Ukrajině, stejně jako její dosavadní vývoj, do značné míry závisela na adekvátní míře schopnosti integrovat,

v rámci vlastní kulturní historie, i kultury jiných národů žijících na území Ukrajiny. Proto je nutné znát jak současné tendence v uvnitř národnostních menšin, tak i jejich minulost, včetně momentů, kdy se kultury setkávaly.

Národnostně kulturní složení historické Volyně se vyznačuje složitým a mnohdy i dramatickým propojením historických osudů ukrajinského a českého národa. V 60. letech 19. století začali území někdejší Volyňské gubernie, včetně území současné Žitomirské oblasti, osidlovat Češi. Jejich aktivita se postupně rozšířila na oblast sociálně politickou, vědeckou, ekonomickou, řemeslnou i dobročinnou.

Můžeme jmenovat množství Ukrajinců českého původu, kteří se narodili, žili či tvořili na Ukrajině – kteří přispěli k rozvoji kultury tohoto regionu a někdy získali i celosvětové uznání. Mezi ně patřil např. etnograf František Řehoř (1857–1899), archeolog Čeněk Chvojka (1850–1914), pedagog Evžen Rychlík (1888–1937), spisovatel Vasyľ Zemljak (1923–1977) a mnoho dalších.

Vyhlášení nezávislosti Ukrajiny v r. 1991 přispělo k revitalizaci české komunity na Ukrajině, k aktivizaci veřejného života Čechů v Žitomirské oblasti i jinde. Vznikl Žitomirský spolek volyňských Čechů, v jehož čele dlouhou dobu stála Emma Snidevyčová – nyní ho vede Ljudmyla Čyževská. Vědečtí pracovníci žitomirských vysokých škol a univerzit významně přispěli k harmonizaci vzájemných kulturních i etnických vztahů. Na Žitomirské státní univerzitě Ivana Franka bylo otevřeno Centrum bohemistiky, v jehož čele stojí docentka Larysa Ševcová. Zájem o českou tematiku je patrný ve vědeckých pracích odborníků v oblasti dějin, jazyka, literatury, pedagogiky, ekonomiky, hudby, etnografie aj. Objevily se habilitační práce s bohemistickými tématy (např. práce Halyny Špytalenkové ze Žitomirské technologické univerzity) a výzkumné práce studentů Žitomirské státní univerzity Ivana Franka, nad nimiž má odborný dohled doc. Olha Vlasenková. Patří sem jistě i vědecké projekty docentky Žitomirské státní univerzity Ivana Franka Maji Lutajové a profesora téže univerzity Stanislava Pultera a dalších.

Ale mnohem cennějším, protože nenahraditelným základem pro pěstování vztahů mezi národy zůstává samozřejmě lidská paměť – ta paměť, která také pomáhá zachovávat rodinné tradice a zvyky a udržovat kulturu živou. Osudy českých rodin, informace o jejich životě a mnohdy i vzpomínky na pronásledování zachycují texty, které nám po sobě zanechali vděční potomci

těchto přistěhovalců. Biografické údaje rodin poskytnuté rodinnými příslušníky, zejména L. Šestakem, L. Čyževskou či A. Lytvyncem, nám pomáhají získat představu, jak probíhala asimilace volyňských Čechů v ukrajinském prostředí. Tyto texty jsou určeny všem lidem, kteří mají zájem o zachování a šíření tradic vlastního národa.

Současné 21. století je novou érou sociálního a vědeckého pokroku, kdy se fenomén globalizace stal živou realitou. Zároveň je nutné připustit, že mohutná vlna globalizace příliš nepřeje ani spiritualitě, ani humanismu, které svými kořeny sahají až k národním zdrojům. Generace mladých lidí by se proto neměly spoléhat pouze na úspěchy v oblasti hospodářského a politického života, ale především by měly přemýšlet, v čem je možné se poučit z bohaté minulosti, aby svět za padesát nebo sto let, v němž budou žít jejich vnoučata, mohl být v co největší míře naplněn opravdovými a hlubokými mezilidskými vztahy.

Duchovno, tj. spiritualita, je kvalitativní charakteristika vědomí, která určuje jednání lidí, jejich skutky a život. Jsou to atributy člověka jako subjektu, který při nedostatku duchovna ztrácí subjektivní kvality a přetváří se na pouhý objekt. Proto je duchovno chápáno jako postupný růst osobnosti i jejich subjektivních kvalit (Černilev'skyj – Hišeničnjuk – Sidjačeva, 2009, s. 35).

V axiologických pojmech jsou tradičními složkami spirituality pravda, dobro a krása. To jsou zároveň i hlavní cíle, ke kterým člověk během svého života směřuje.

Během dlouhotrvajícího složitého historického vývoje ukrajinského i českého národa, kdy se formovaly jejich kultury, národ se vzdělával a bylo pěstováno umění, se oba národní státy několikrát restrukturalizovaly, společenské vztahy se měnily a to mělo vliv i na vývoj vzájemných vztahů obou národů.

Kulturní a historické faktory, které jsou na sobě závislé a vzájemně se ovlivňují, určují charakter života národů. To, jak se odrážejí v rozvoji jednotlivce, závisí na etnokulturním prostředí, lidovém umění a kultuře obecně. Etnopsychologická charakteristika jedince je rozpoznatelná na základě komponentů materiální a duchovní kultury každého národa, kam patří i vzdělání v oblasti národních tradic. Člověk se rodí a vstupuje do společnosti s jistou konkrétní národní identitou, jako vědomá či nevědomá část národního kolektivu – a ne jen jako oddělená, „totálně individuální“ osobnost.

Každý člověk v sobě nese jisté specifické národnostní rysy, proto nemá smysl snažit se vytvářet kulturu a vychovávat potomky na jakémisi abstraktním, „obecně lidském“ základě.

Ani ve snaze po sjednocení či lépe harmonii národů si nelze přát, aby z povrchu zemského zmizela specifika jednotlivých kultur.

5.1 Jedinečnost národních kultur

Jedinečné rysy kultury se projevují:

- a) v tradičních zvycích a chování,
- b) v emočním vnímání okolí,
- c) v hodnotové orientaci,
- d) v potřebách a vkusu, který odráží zvláštnosti kultury každého národa.

Odlišnosti, které by charakterizovaly třeba i jen jeden národ, není možné vymezit zcela přesně. Jeden a týž rys může být typický pro více národů najednou: například trpělivost charakterizuje jak Ukrajince, tak Čechy, emoční zdrženlivost spíše Čechy, pracovitost Ukrajince, vlídnost Ukrajince, srdečnost a добрta zase Čechy, ale všechny tyto charakterové rysy jsou v nějaké míře přítomny u představitelů obou národů.

Proto by měl být mezi kulturami veden dialog: pokud by byl každý národ naprosto izolován, nepoznal by kulturu toho druhého, nemohl by se s ní seznámit a porovnat zvyky druhého národa se svými vlastními, nemělo by smysl, aby se potkávaly.

České písně se od písní ukrajinských liší – ale my, Ukrajinci, jim rozumíme, mají slovanskou zpěvnost, která se v unikátním historickém a společenském kontextu písním jiného národa nepodobá.

Můžeme konstatovat, že v každé kultuře jsou zřejmé obecné lidské vlastnosti známé u všech národů světa, ale i charakteristiky unikátní a neopakovatelné, typické pro jednu národní kulturu. Není možné je oddělit, stejně jako není možné oddělit akci a reakci, nebo je ztotožnit, neboť by se při tom ztratily reálné aspekty kultur – jejich dialogu a lidské komunikace.

Produktem duchovní činnosti jsou duchovní hodnoty, jejichž význam se nezmenšuje ani nezaniká v důsledku jejich spotřeby (Čerepanova, 2008). Můžeme také jmenovat základní funkce duchovních hodnot, jež je možné nalézt v historii každého národa: funkci konsolidační, integrační, komunikativní, estetickou, morálně-etickou a symbolickou.

Konsolidační funkce duchovních hodnot se zaměřuje na etnickou komunitu jako na duchovní společenství, na rozvoj historické paměti národa (historické legendy, vyprávění, národní epos, písně atd.). Pro ně je typické chápání horizontální (existence v konkrétní historické době) i vertikální (spojení času a generací).

Integrační funkce se projevuje ve schopnosti konkrétního etnika konsolidovat – zachránit a znovu obnovit to, co je konkrétnímu národu svaté, předat to budoucím pokolením. Etnikum tedy vede svůj život jako subjekt samostatné kultury.

Komunikativní funkce je interpretovatelná jako jedna z nejdůležitějších funkcí duchovních hodnot – ta má význam zvláště pro Ukrajinu, kde se obyvatelstvo skládá z více národností.

Estetická funkce duchovních hodnot se projevuje v utváření ideálu krásy, harmonie, dokonalosti vlastní každému národu a projevuje se v každodenním životě, v oblékání, v ornamentalistice, v umění apod.

Morální a etická funkce je spojena s komplexem morálních a etických norem, které jsou založeny na vrstvách tradičních prvků národní kultury – odkrývají poznání historických kořenů rodů a národa.

Symbolická funkce představuje podobu národních symbolů a jejich význam (vlajka, hymna a další). Výše zmíněné funkce tvoří jedinečný základ pro národní duchovní svět (Šyljar, 2002).

5.2 Kulturní a společenský život na Volyni před rokem 1917

Nejvýrazněji se národní politika odráží ve sféře vzdělání a školství, které tak či onak ovlivnilo kulturní a vzdělávací proces na Ukrajině. Ve druhé polovině 19. století začínají vznikat občanská sdružení etnických menšin. Jako společenský fenomén vznikly a rozvíjely se v úzkém sepětí se sociálně politickými, sociálně ekonomickými, kulturními a vzdělávacími proměnami,

kteří probíhaly na Ukrajině ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. I mezi místními Čechy se rozvíjely rozmanité kulturní aktivity.

5.2.1 Aktivity hasičských sdružení

V českých koloniích se rozvíjel společenský život. Významné zásluhy na tom mají čeští učitelé, hudebníci, a dokonce i hasiči. Zajímavostí kulturního vývoje české komunity bylo, že první sdružení zakládali právě členové hasičských sborů, kteří ve volném čase připravovali divadelní představení, zábavy a nejrůznější oslavy. Jejich kapely jako první reprezentovaly českou kulturu na Ukrajině, a to i na divadelních večerech, tanečních zábavách, koncertech, kterých se rádi a často, též aktivní účinkující, účastnili i jejich ukrajinští, ruští a polští spoluobčané.

Vedle základního úkolu likvidovat požáry měly hasičské spolky důležitou roli také organizátoři vzdělávání a kulturní osvěty. Takové spolky vznikaly prakticky v každé obci. Zvláštní pozornost věnovali hasiči hudbě

Obr. 11: Sbor dobrovolných hasičů v obci Moskovština v Dubenském okrese (z časopisu Věrná stráž, roč. 5, č. 29 z 30. června 1950, s. 4).

a jejímu vlivu na kvalitu lidského života. Dodnes si někteří starousedlíci pamatují české kapely a orchestry. Například v obci Ulbárov v Dubenském okrese si starší lidé dodnes pamatují na šikovného kovářského mistra Josefa Neumana, který byl zároveň virtuózním hudebníkem a kapelníkem (Vaculík, 1997–2001).

Hasičská sdružení byla organizována dobrovolně a jejich členové se starali nejen o bezpečnost občanů, ale dbali také o jejich duchovní rozvoj. Mladá generace toužila po pocitu sounáležitosti s evropskou civilizací – nevyrovnávala se s pocitem národnostní druhořadosti. Mladí se ochotně účastnili amatérských divadelních zkoušek, na nichž se nacvičovaly konverzační veselohry i historická dramata. Nezbyvá než se divit, kde brali mladí čas a sílu, aby se podíleli na kulturním životě obcí, zvláště vezmeme-li v potaz, že většina z nich intenzivně pracovala v zemědělství.

5.2.2 Aktivita Sokola

Počátky modernismu na konci 19. století přinesly nový význam pojmu „sportovní kultura“. Na Ukrajině vznikaly sportovní spolky – jedním z prvních byl český Sokol založený emigranty na Volyni. V roce 1870 fungoval Sokol v českých koloniích Mirohošť a Semiduby v Dubenském okrese. Čestným starostou spolku v obci Mirohošť byl dvacetiletý syn kyjevského generála a gubernátora D. Dondukov-Korsakov, ředitelem byl učitel V. Svoboda. Všech 22 členů spolku pilně nacvičovalo stále nové sestavy cviků (Hlavaček – Soldatjuk, 2000). S prostnými, tj. sestavou cviků blízkou akrobacii či baletu, pak vystupovali na všech všesokolských sletech v Praze.

Výše zmíněný spolek navštívil v roce 1907 i Kyjev, kde se mu dostalo velkého ohlasu především mezi tamními Čechy. A tak v letech 1910–1914 vznikly pobočky Sokola ve městech Dubno, Žitomir a Rovno a 27. února 1912 byla s povolením volyňského gubernátora zřízena také další pobočka Sokola, která započala svoji činnost v obci Kvasilov v Rovenském okrese.

V roce 1912 vznikl Svaz slovanského Sokola. Téhož roku se představitelé Volyňského gymnastického sdružení Sokol zúčastnili i Všesokolského sletu v Praze.

Žitomirská organizace, která čítala 70 členů, měla své pobočky v Kvasilově a Zdolbunově, kde se pěstovala gymnastika a šerm. Žitomirský Sokol

odvedl veliký díl práce v oblasti vlasteneckého i tělovýchovného vzdělávání, jeho členové se zúčastnili všeruské soutěže v roce 1913 v Kyjevě. Gymnasté měli i své logo a knihovnu s 18 svazky. Finanční prostředky se skládaly z členských příspěvků a z výnosu koncertů a kulturních večerů. Cvičení se konala čtyřikrát týdně. Spolek měl svého lékaře, který cvičence pravidelně kontroloval (Soldatjuk, 2001).

Sportovní asociace vytvořené na českém národním základě se staly významným faktorem při formování a rozvoji komunitního života kolonistů. Česká sokolská společnost vychovávala prostřednictvím různých forem práce uvědomělé, fyzicky zdravé obyvatelstvo, které přispělo k zachování české národní specifičnosti a kultury v období asimilační politiky ruské vlády.

5.2.3 Další kulturní aktivity

Samostatným směrem, ve kterém se volynští Češi angažovali, byly aktivity kulturního a vzdělávacího charakteru. Už na sklonku 19. století vznikaly v českých osadách čtenářské spolky. Na společných setkáních bylo možné číst noviny, časopisy, poslouchat hudbu, sledovat představení (Soldatjuk, 2001).

Zároveň se zakládáním českých kolonií na Ukrajině se šířila dobrá pověst Čechů jako muzikantů. V mnoha rodinách hrály děti již od útlého dětství na nějaký hudební nástroj. Proto se prvními sociokulturními centry českých vesnic staly amatérské kapely. Mnoho chudých Čechů hrálo na svatbách, též o nedělích a během různých svátků. Tímto způsobem přispívali do rozpočtu své rodiny. V roce 1877 byla založena hudební společnost v Žitomiru, v jejímž čele stál E. Nesvadba, známý hudebník a kritik umění.

Volyňská gubernie čítá větší počet osad českých, v nichž v celku žije asi 25.000 Čechů. Ve většině obcí těch jsou české hasičské spolky neb i čtenářské besedy. Tak v Českém Borjatině (pošta Luck), Dědově Hoře (pošta Krivina), Dubnu, Krošně, Kvasilově (pošta Zdobunovo), Molodavě, Špakově, Volkovyjích (pro tyto pp. Dubno) i hostince většinou jsou v rukách Čechů. Tak v Dubně: hostinec Eliášův, Linhartův, Srbeckého, Trnovcův; v Krošně pivovar Ignáce Albrechta.

Obr. 12: O Češích ve Volyňské gubernii referuje také dobový krajský adresář (Španihel, 1909, s. 46).

Na počátku 20. století se stává významným centrem hospodářského, kulturního a společenského života české komunity město Kyjev. Ještě na konci 19. století neměli kyjevští Češi žádnou vlastní veřejnou organizaci, ale od roku 1900 se organizace tohoto druhu začaly výrazně objevovat. Češi tak získali základnu pro realizaci svých národních, kulturních, vzdělávacích a ekonomických zájmů.

První takovou společností byla československá Beseda. 1. ledna 1891 zaslal ředitel Kyjevsko-pečerského kolegia Vjačeslav Peter generálnímu guvernérovi Kyjeva dopis se žádostí o schválení statutu Besedy jako vzdělávací a osvětové organizace zaměřené nejen na Čechy v Kyjevě, ale na všechny české kolonisty na Ukrajině (Barmak, 1999). Předloženo v něm bylo celkem sedm návrhů, jejichž hlavním cílem bylo podpořit kulturní aktivity českých kolonistů, především těch, kteří žili v jihozápadní části Volyně. Pro tyto účely byla plánována výstavba pravoslavných kostelů⁹⁶ a dále škol, v plánu byla též péče o sirotky a chudé děti i vydávání knih s národní tematikou.

96 Pozn. ed.: náboženské dějiny volyňských Čechů jsou velmi důležitým aspektem jejich pobytu na území dnešní Ukrajiny a nelze je opominout. Už samotná motivace toho, že Čechové byli v nekdějším Ruském impériu vítáni, byla mj. náboženská. Carské úřady očekávaly, že Češi, „národ husitský“, mají stále vlašný vztah ke katolictví, jakkoli bylo i na sklonku 19. století v českých zemích dominující konfesí. Tato vlašnost se měla projevit v brzkém a hladkém přechodu Čechů k pravoslaví, a tedy i k vytvoření účinné protiváhy vůči striktně katolickým Polákům, kteří tehdy na Volyni, jež byla jako celek součástí Ruska, působili jako silný kulturní a politický prvek. Už od 70. let se na Volyni formovala tzv. husitská církev, která měla sbory ve městě Dubně a dále v Hlinsku (Rovenský okres) a Hulči (Ostrožský okres). Mše byly v této církvi slouženy v národním jazyce, nebyl dodržován kněžský celibát a nebyla uznávána papežská svrchovanost. Část tzv. husitské církve na Volyni však inklinovala ke starokatolictví (tehdy nově odštěpené konfesí, vzniklé v německém prostředí), část ke kalvinismu, který má mezi Čechy dlouhou tradici (dnes na ni navazuje zejm. Českobratrská církev evangelická). Brzy tzv. husitská církev na Volyni zanikla a místní Češi buď definitivně konvertovali k pravoslaví (v r. 1897 bylo pravoslavných 66 % volyňských Čechů), nebo setrvali při katolictví (29 % Čechů), příp. se přimkli k nově organizované kalvinistické církvi a k jednotě baptistů (k oběma dohromady náleželo 5 % volyňských Čechů). Už r. 1888 byl v Hulči vysvěcen první český pravoslavný chrám, významné středisko kalvinistické bylo v Boratině (Lucký okres), baptisté, kteří nezdávka pocházeli z českých enkláv v polském Zelově a Kučově, měli své sbory v Michalovce (Rovenský okres), Mírotině a Závídově (oba v Ostrožském okrese). Po r. 1891 zesílil jak tlak na přestup k pravoslaví, tak tlak rusifikací a nemalé množství katolíků, kalvinistů i baptistů z Volyně emigrovalo,

Obr. 13: Pravoslavný chrám v Kvasilově v Rovenském okrese (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 50–52 z 28. prosince 1951, s. 10).

5.2.4 Školská otázka

Češi chápali vzdělání jako nutný předpoklad materiálního blahobytu. Český národ byl národem gramotným. V každé osídlené oblasti byla alespoň jedna spádová škola, ale Češi na Ukrajině nebyli s počtem škol schválených carským ministerstvem školství spokojeni.

Dne 8. října 1887 byl vydán „Zákon o podřízenosti škol pro žáky s jiným (tj. nikoli pravoslavným) vyznáním z jihozápadního území“. Úřad ministerstva národního vzdělávání v něm stanovoval zásady účinné kontroly škol a též zásady pro vytváření vzdělávacích programů v takové podobě, aby vyhovovala ruským požadavkům, včetně zavedení ruštiny jako vyučovacího jazyka (Vaculík, 1997–2001). Problémy se objevily ihned – čeští učitelé neuměli rusky, bylo nutné pro ně pořádat vzdělávací kurzy. Vzrostla potřeba finanční podpory pro české školy a jejich další zakládání a zvelebování. Na tyto problémy reagovaly české organizace v celé Volyňské gubernii. Český spolek ve Volkově (Dubenský okres) investoval do škol 245 rublů ročně a k tomu přidal tři akry půdy (asi 1,2 hektaru), postaral se o vytápění, opravy a pojištění školy. Spolek v obci Kopče (Lucký okres) platil 250 rublů ročně a zajistil 2 akry půdy a též budovu vhodnou k provozování školy (Barmak, 1999).

Kulturní a vzdělávací snahy a jejich šíření byly patrné i v Kyjevské gubernii. 19. září 1907 byla v Kyjevě zaregistrována Česká charitativní a vzdělávací společnost Jana Amose Komenského. Jejím hlavním úkolem bylo šířit vzdělání mezi Čechy a poskytnout jim k tomu materiální pomoc. Tato společnost mohla podle svých vnitřních norem vyvíjet tyto aktivity (za využití svých vlastních finančních prostředků):

- a) zřizovat dětské domovy, nemocnice, koleje, jídelny, školy, učiliště a další vzdělávací instituce;
- a) pořádat hromadné veřejné akce: přednášky, výstavy, hudební a taneční večery, charitativní bazary, exkurze apod.;
- a) tisknout časopisy pro širokou veřejnost (Soldatjuk, 2001).

nejčastěji do USA. Po rozdělení Volyně na polskou a sovětskou část se náboženské poměry vyvíjely přirozeně jen v polské části, kde bylo r. 1921 mezi Čechy celkem 71 % pravoslavných, 22 % katolíků a 7 % kalvinistů a baptistů. V sovětské části Volyně byl náboženský život omezován, někdy i likvidován. Blíže viz např. u O. Nešporové (2005).

Důležitým faktorem tu byla instituce místní školní rady, která se měla zabývat výhradně školskou problematikou a která byla oprávněna delegovat svého zástupce do ústředí zmíněné společnosti (Hlavaček – Soldatjuk, 2000).

5.2.5 Aktivity České charitativní a vzdělávací společnosti

Jana Amose Komenského

Předsedou České charitativní a vzdělávací společnosti Jana Amose Komenského byl český podnikatel Jindřich Jindříšek (1857–1924), člen kyjevské městské dumy a záchranného zdravotního sboru, původním povoláním obchodník. Byl jedním z nejbohatších Čechů ve městě, vlastnil velkou továrnu na hudební nástroje s pobočkou v Tule a Baku. Později ve své prodejně na kyjevském bulváru Kreščatyku (v domě č. 41) zařídil nahrávací studio, které využívali populární kyjevští zpěváci, recitátoři a hudebníci. Ateliér navštívil v roce 1909 i významný ukrajinský skladatel Mykola Lysenko, který jako hudebník doprovázel devatenáctiletou zpěvačku Olenu Petljašovou. V Jindříškově studiu vzniklo jedenáct gramofonových desek, z nichž šest je dodnes uloženo v muzeu skladatele Lysenka. V roce 1911 založil Jindřich Jindříšek jedinou továrnu na výrobu gramofonů a gramofonových desek v tehdejšímu Rusku – jmenovala se Extrafon a pracovali v ní především čeští technici a dělníci. Produkty továrny Extrafon byly brzy velmi populární.

Tímto způsobem Jindříšek, předseda společnosti J. A. Komenského, propagoval a podporoval ukrajinské a české hudební umění. Společnost J. A. Komenského zajistila otevření české školy v Kyjevě, poskytla jí veškerou možnou podporu na nákup studijních materiálů a literatury, pomohla proměnit školu v samostatnou vzdělávací instituci, na níž studovali nejen čeští, ale i ukrajinští studenti. Společnost se podílela na propagaci českého jazyka a kultury mezi venkovskou českou populací, její aktivisté provozovali pojízdnou českojazyčnou knihovnu, která navštěvovala obce na Volyni i na jižní Ukrajině. Od roku 1913 působila česká knihovna v Kyjevě. Členové společnosti připravovali a vedli veřejné přednášky o historii českých zemí, organizovali literární večery a debaty. Díky podpoře společnosti J. A. Komenského se v roce 1916 podařilo v Kyjevě otevřít České divadlo, známé jako Divadlo Stromovka. Divadelní repertoár představovala především česká díla, ale i vlastní divadelní inscenace založené na českém folklóru.

Mezi významné vzdělávací činnosti České charitativní a vzdělávací společnosti Jana Amose Komenského patří též založení a podpora českých časopisů *Ruský Čech* (1906–1908; Kyjev), *Čechoslovan* (1911–1914, 1916–1918; Kyjev) a *Čechoslovák* (1915–1917; Kyjev; 1917–1918; Moskva).

První číslo *Ruského Čecha* bylo vydáno 17. října 1906. Zakladatelem a vydavatelem časopisu byl majitel hotelu Praha Václav Vondrák (1880–1962), jenž se narodil v obci Semiduby v Dubenském okrese na Volyni. Spolupracovníky V. Vondráka se stali J. Wolf, zakladatel první pojízdné knihovny, dále F. Velechovský, F. Koláčik, A. Pospíšil a F. Kovařík.

Na stránkách *Ruského Čecha* byly publikovány materiály soudobých událostech v Čechách, o historii českých zemí, dále články o životě Čechů na ukrajinském území. Vycházely zde též reklamy českých podniků a jejich produktů, zprávy o činnosti společnosti J. A. Komenského a další. Důležitou součástí nakladatelství byla kampaň na organizaci Svazu československých společností v Rusku v roce 1915 a v neposlední řadě též organizace tzv. České družiny v ruské carské armádě.

Časopis *Čechoslovan*, který roku 1916 začal v Kyjevě po jisté odmlce znovu vycházet, se stal tištěným orgánem Svazu československých společností v Rusku. Důkazem popularity tohoto periodika může být široký rozsah území, z něhož pocházeli jeho předplatitelé – *Čechoslovan* byl zaslán do mnoha obcí od Kyjeva až k Bohemce v Chersonské gubernii, též do Lucku, do černomořského přístavu Oděsy a i do Lodže v dnešním Polsku. Nakladatelství vydávalo uměleckou a vzdělávací literaturu v češtině a ruštině, písně a pohlednice pro vojáky, edici Knihovna Čechoslováka, kterou redigovali mj. Jaroslav Hašek nebo Ferdinand Písecký atd.

V prvních letech po založení společnosti J. A. Komenského se hlavní pozornost této společnosti zaměřovala na otevření české školy v Kyjevě. V průběhu září a října 1907 byla zorganizována charitativní sbírka, která shromáždila finanční prostředky potřebné pro založení této české školy. Takto získané finance byly využity pro renovaci pronajatých prostor, v nichž škola později fungovala. Již 19. října vydal správce kyjevského školského okrsku povolení k otevření „chlapeckého soukromého učiliště“ a o několik dní později zde začala výuka. Vzhledem k národnostně-kulturním nárokům krajanů se kromě obecných vzdělávacích disciplín ve škole vyučovala

Obr. 14: Záhloví časopisu Čechoslovan.

také čeština, kterou studenti užívali jak ve vzdělávacím procesu, tak i v mimoškolním čase.

Společnost J. A. Komenského se neustále zabývala záležitostmi českého školství, poskytovala především finanční podporu českým školám, často byly potřebné peníze získány z charitativních akcí. Z podnětu společnosti byla v Kyjevě zřízena Nadace České školy a ustanovena občanská komise, v níž pracovali známí čeští podnikatelé J. Jindříšek, A. Duda a A. Švarc. V letech 1910–1911 bylo na školní potřeby vybráno několik tisíc rublů,⁹⁷ které měly být použity mimo jiné na nákup pozemků pro výstavbu dalších školních budov a dalších vzdělávacích zařízení. Cílevědomá práce pedagogického sboru a podpora školy ze strany české komunity přispěla k její transformaci na samostatnou vzdělávací instituci, kterou ve školním roce 1913–1914 navštěvovalo asi 100 dětí a v níž pracovali 3 učitelé.

Významnou oblastí aktivity české charitativní společnosti bylo šíření českého jazyka a šíření národní kultury mezi českými přistěhovalci na Ukrajině. Také katolické náboženství mělo velký význam pro šíření vzdělání

⁹⁷ Pozn. edit.: v ukrajinském originálu autorka užívá jako název tehdy platné měny termín *karbovanec* (карбованец). Jde o ukrajinský název ruského i sovětského rublu a také měnové jednotky užívané na Ukrajině v letech 1918–1920. Termín *карбованец* figuroval na bankovkách také v sovětské době (na předchozích carských rublech tento termín uveden nebyl). Jako měnová jednotka se *карбованец* na Ukrajině užíval do r. 1996.

v různých vrstvách populace, mezi jiným i v zájmu upevňování znalosti spisovné češtiny. Čeština pronikala do všech sfér veřejného života – Češi se díky činnosti českých charitativních spolků na Ukrajině na konci 19. století stali i zde velice vzdělanou složkou populace.

Za účelem šíření vzdělanosti v roce 1911 členové společnosti opakovaně cestovali do českých obcí na Volyni, též do oblastí kolem Kyjeva, ale také do Podolí a na jižní Ukrajinu. Od roku 1912 seznamovali českou kyjevskou menšinu a ukrajinské obyvatele Kyjeva včetně přilehlých oblastí s nejlepšími díly českých a slovanských spisovatelů, a to formou pojízdné českojazyčné knihovny.

Od roku 1913 fungovala česká knihovna v Kyjevě již nepřetržitě a její fondy mohl využívat kdokoli (Barmak, 1999). Společnost disponovala také českými časopisy. Vydavatelská činnost byla součástí všeobecné vzdělávací praxe.

Obr. 15: Římskokatolický kostel v Kupičově v okrese Vladimir-Volyňský (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 18–19 z 11. května 1951, s. 14).

5.3 Kulturní a společenský život na Volyni v letech 1917 až 1939

Po nastolení bolševické vlády na Ukrajině a po odchodu Československých legií ze země v roce 1918 ukončilo svou činnost v Rusku vydavatelství V. Švihovského a přestala existovat i další česká veřejná sdružení a spolky – a postupně zanikly i soukromé firmy, které byly v rukou Čechů. Významnou součástí české komunity na Ukrajině byly v té době českoslovenští legionáři. Československé legie zde po několik měsíců, až do svého odchodu na Sibiř a do Vladivostoku, tiskly velké množství periodik (přibližně sedmnáct), které se mj. staly důležitým sjednocujícím a profilujícím prvkem v životě legionářů.

Po roce 1921 se část obyvatel Volyně, kde žila většina Čechů, ocitla na území Polska. V nově ustaveném Volyňském vojvodství žilo v roce 1921 celkem 25 405 Čechů, což představovalo 1,8 % z celkového počtu obyvatel tohoto území, v roce 1931 jich bylo již 30 977 (Hlavaček – Soldatjuk, 2000). Česká populace se koncentrovala hlavně ve středních a jihovýchodních částech vojvodství – kolem měst Luck, Volodymyr-Volyňskij, Dubynskij a Rovno. Nejpočetnější byly na Volyni české ostrůvky kolem Dubna, Rovna a Lucku. Česká populace žila v 51 koloniích a v největších městech Volyně: vedle zmíněného Lucku, Dubna a Rovna to byly též Zdolbunov a Kovel. Menší počet Čechů žil na území Kovelského a Horochovského okresu. Vzdělávací aktivity v českých osadách se staly v té době mimořádně živými a rozmanitými.

V meziválečném období se proměnilo nejen kvantitativní složení české menšiny, ale i kvalitativní, změnilo se politické a sociálně ekonomické podmínky života. Na ukrajinském území vyrostla generace Čechů, která již samozřejmě neznala původní vlast svých předků, ale snažila se v každém ohledu zachovat svou etnickou specifičnost. Češi si tu vytvořili řadu společensko-kulturních a sportovních spolků (Česká beseda, Sokol, Česká matice školská), zakládali časopisy, učili se svůj rodný jazyk a podporovali lidové tradice, mj. i na veřejných a soukromých školách. České osady se vyznačovaly vysokou úrovní agrární kultury, průmyslové výroby a obchodu.

Kulturní a vzdělávací aktivity byly v meziválečném období nejpestřejší v oblasti sportu: organizace gymnastických soutěží a účast na mezinárodních sportovních kláních, zřizování a údržba škol a knihoven, amatérských divadel, sborů, dechových kapel, vydávání periodik. Vzdělávací aktivity se soustředily

do škol. Česká škola ve Volyni měla dva typy vzdělávání – veřejné i soukromé. Podle archiválií fungovaly ve vojvodství ve 20. letech minulého století pouze základní školy s českým jazykem. V r. 1921 jich bylo celkem 17.

V sovětské části Volyně se největší počet státních českých škol se nacházel ve městě Luck a jeho okolí. Zde v té době žilo 5 271 Čechů, zejména v obcích Bakovce, Český Boratín, Nové Teremno, Staré Teremno, Šklín, České Ozerany, Kněhyninky, Stromovka, Kopče a v dalších obcích. Většina učitelů základních českých škol pocházela z Čech a vzdělání měla české, ale byli mezi nimi i Poláci a Ukrajinci, např. v obcích Bakovce, Nové Teremno a Stromovka v Luckém okrese.

Od září 1939 byla i západní Volyně, tj. přechodně polské území, přičleněna k Sovětskému svazu a vznikla zde Volyňská oblast, jež byla nyní součástí Ukrajinské svazové socialistické republiky. Kancelářská práce a úřední korespondence se v českých obecních radách vedly původně v češtině, ale sovětský aparát tomu nově nebyl nakloněn, protože se tím komplikovala kontrola činnosti českých místních sovětů, které musely po sovětském záboru vzniknout v každé obci. Je třeba poznamenat, že Češi vždy vyvolávali u sovětské vlády značnou nevoli a podezření: oblasti obývané volyňskými Čechy totiž vykazovaly po dlouhou dobu podprůměrnou míru „sovětizace“. Nežili zde téměř žádní průmysloví dělníci a do kolchozů sovětská moc naháněla Čechy s o to větší brutalitou, oč více byli Češi známi jednotou svého smýšlení, národním uvědoměním a religiozitou (Vaculík, 1997–2001).⁹⁸

98 Pozn. ed.: Sovětizace české Volyně probíhala dost podobným způsobem jak v její východní části, která Sovětskému svazu připadla r. 1921 po sovětsko-polské válce, tak v západní části Volyně, kterou Sovětský svaz získal obsazením části Polska až v r. 1939. Česká menšina se v obou případech stala politicky podezřelou a nežádoucí a potkal ji stejný osud jako jiné etnické menšiny – vzdělávání v mateřském jazyce, kulturní aktivity i náboženský život byly nevybíravým způsobem omezovány, probíhalo násilné zakládání kolchozů (předobrazů československých poválečných JZD), stovky českých rodin byly zbaveny majetku a vyhnány do jiných oblastí Sovětského svazu. Mnoho volyňských Čechů, zejm. příslušníků inteligence, bylo fyzicky likvidováno – buď ihned (odsouzením k smrti na základě vykonstruovaných obvinění), nebo postupně (odesláním do gulagu, tj. do pracovních táborů). Blíže viz např. Moravec (2015), Borák (2014), Šul'ga (2013), Kokaisl (2009).

Obr. 16: Škola v Českých Ozeranech v Dubenském okrese (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 33 ze 7. září 1951, s. 7).

Během nacistické okupace a osvobozeneckých bojů na Ukrajině se výrazně utlumila činnost českých společností i charakter vydávání českých časopisů. V kontextu zhoršování politické a vojenské situace se veškeré vzdělávací aktivity zužovaly, zatímco politická složka se zintenzivňovala – na zřeteli bylo zejm. vytvoření 1. československého armádního sboru, ve kterém pak následně proti okupantům bojovaly i tisíce volyňských Čechů.

5.3.1 Spolková činnost, knihovny a divadlo

Kromě České matice školské, o níž se zmiňujeme níže, existovalo na území Volyně v prvních desetiletích 20. století celkem 25 sokolských jednot, 84 kapel a pěveckých sborů, 47 divadelních amatérských kroužků a 27 knihoven. Čeští osadníci byli aktivními propagátory tělesné výchovy a členy sokolských spolků. První spolek vznikl ve Volyni v obci Kvasilov v Rovenské oblasti v roce 1911, v roce 1922 pokračoval v činnosti pod vedením učitele Antonína Perného (nar. 1873). Sokolské jednoty dále vznikaly ve Zdobnově, Volkově, Mirohošti, Straklově, Dubně, Rovně, Semidubech, Moldavě,

Moldavě II, Hlinsku, Hulči a v dalších obcích. Volyňské spolky se staly součástí Československé sokolské asociace (ČSA) – ta poskytovala pomoc při náboru a školení trenérů a byla největším spojovacím článkem zahraničních sokolů. Na 10. všesokolském sletu, který se konal v roce 1938, Čechy z Volyně reprezentovala výprava, jež čítala asi 600 cvičenců.

V meziválečném období byla vytvořena nová síť knihoven, která se stala základem vzdělávací činnosti. Největší veřejné knihovny působily v obcích Boratín, Kvasilov, Moštěnice, Novokrajev, Nový Račín, Teremno, Volkov, Mirohošť, Hlinsk a Luck. Významnou pomoc v této oblasti poskytovala vláda Československé republiky a Svaz zahraničních Čechů, který působil v rámci československého ministerstva zahraničních věcí. Například knihovna v obci Volkov měla od doby svého obnovení v roce 1923 ve svém fondu pouze 327 knih, ale s pomocí Československého ministerstva školství v roce 1939 vzrostl jejich počet na 1 676 knih, z toho v češtině bylo 1 127. V roce 1938 měla knihovna 1 139 čtenářů, mezi nimi 731 mužů a 408 žen. Česká matice školská organizovala knihovny sloužící školám i knihovny pojízdné (celkem 34). Češi vynakládali nemalé peníze na periodika ve svém jazyce, na ilustrované časopisy, na tisk hospodářského a naučného charakteru, zajímali se o rozhlasové vysílání, nakupovali velké množství gramofonových desek.

Velké oblíbené se v českých osadách těšila amatérská divadla, která existovala např. v Malíně, Straklově, Kvasilově, Mirohošti, Dorohostajích, Hrušvici, Martinovce, Hubínských Nivách, Hubíně, Dembrowce, Lucku a Rovně. Repertoár se skládal z populárních českých, polských a ukrajinských divadelních her a výnosy z prodeje vstupenek byly používány na nákup nebo šití kostýmů, doplnění knihovního fondu apod. Významným divadelním umělcem byl např. volyňský Čech Vladimír Libovický (1906–1984), narozený v obci Novina v Dubenském okrese. Otec V. Libovického založil v obci knihovnu, jeho matka Češka dobře ovládala ukrajinštinu a znala mnoho lidových písní. Syn se stal tanečníkem poté, co vystudoval známou baletní školu ukrajinského tanečníka Vasyla Avramenka v Rovně. Ve druhé polovině 20. let se Libovický aktivně podílel na činnosti spolku Prosvita, když zařídil studovnu a uspořádal tři ukrajinská představení. Za to se bohužel dostal na seznam „politicky nespolehlivých“. Odešel do Československa, kde

získal další herecké zkušenosti. Po návratu vystupoval v divadle, zejména v Užhorodu, jako tanečník, choreograf a herec.

5.3.2 Publikační aktivity

Ve veřejném životě Volyně sehrály v meziválečném období důležitou roli české časopisy. Stejně jako v předchozích letech seskupovaly časopisy kolem sebe jistou komunitu lidí, kteří takto usilovali o zachování rodného jazyka a kultury. Prvním českým časopisem na Volyni byl *Hlas Volyně* (vycházel v l. 1926–1936 v Kvasilově), jehož stálým redaktorem byl učitel Antonín Perný. Časopis měl rubriky „Kronika“, „Obchodní záležitosti“, „Hospodářská korespondence“, „Koutek České matice školské“, „Dopisy“ aj. Obsah jednotlivých čísel přesvědčivě dokazuje značný zájem Čechů zejm. o zmíněnou hospodářskou problematiku. Poslední dvě stránky časopisu tradičně obsahovaly reklamy českých a vůbec volyňských podniků, dále oznámení o dražbách, cenách chmele

Obr. 17: Významným hospodářským přínosem Čechů na Volyni bylo pěstování chmele a výroba piva. Snímek zachycuje chmelnici v Kvasilově v Rovenském okrese (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 8 z 23. února 1951, s. 7).

a chmelových trzích v Žatci, o hospodářských soutěžích a kurzech apod. *Hlas Volyně* také působil jako organizátor kulturního a vzdělávacího života Čechů a šířil nejnovější zprávy ze staré vlasti i z dalších českých enkláv.

Roku 1936 bylo v Lucku vydáno první číslo novin *Krajanské listy*, které redigoval Josef Fojtík. Jednotlivé rubriky připomínaly *Hlas Volyně*, ale zároveň se tu poněkud rozšířila tematika článků – značná pozornost byla věnována práci České matice školské (viz níže), tj. tématům, která se netýkala pouze Volyně, ale všech Čechů na Ukrajině i v Rusku. Centrem pozornosti navíc nebyla jen problematika české menšiny, ale i dalších etnických skupin, včetně těch majoritních. Hluběji se řešily politické otázky, sledoval se vývoj vztahů česko-polských. Proměňovala se technická a formální stránka novin: bylo zaveden nový typ písma, literární příloha byla tištěna tak, aby mohla být později svázána do podoby knihy, přibýlo fotografických materiálů. V důsledku toho časopis získal význam pro celou českou menšinu na Ukrajině (Soldatjuk, 2001).

5.2.4 Školství

V souvislosti se zesílením národnostního útlaku, které přinesla asimilační politika polské vlády vůči národnostním menšinám, a v souvislosti se zaváděním dvojjazyčného vzdělávání se snahy české komunity o zachování kultury a jazyka projeví především ve vytváření široké sítě soukromých základních a středních škol s výukou českého jazyka. Tato školská zařízení pomáhala vytvářet Česká matice školská, která vznikla v prosinci 1923. Zakládajícího shromáždění konaného v Lucku se zúčastnilo 192 zástupců českých obcí na Volyni. Ve stanovách, schválených a úředně zaregistrovaných 4. října 1923, bylo uvedeno, že „cílem sdružení je podporovat vzdělávání českého obyvatelstva ve Volyňském vojvodství. Sdružení stojí mimo jakoukoli jinou organizaci. Jeho jediným úkolem je rozvíjet české školství a vzdělávání, a to bez jakýchkoli politických aktivit“. V roce 1929 spravovala Česká matice školská celkem 12 škol – z toho 4 školy v Dubenském okrese, 2 v Rovenském, 3 v Luckém a 3 ve Zdobunovském (Hlavaček – Soldatjuk, 2000).

V roce 1931 se na zasedání ukrajinských státních orgánů řešila otázka situace českých škol. Hlavním problémem byl nezájem místních správních orgánů o zřízení českých škol, neboť by tyto školy už svým jinojazyčným charakterem komplikovaly kontrolu ze strany sovětských úřadů. Bylo mezi

Obr. 18: Žáci státní české pětileté školy v Kupačově v okrese Vladimír-Volyňský a jejich učitel Josef Kredba, 30. léta 20. století (z časopisu *Věrná stráž*, roč. 6, č. 1–2 z 12. ledna 1951, s. 13).

jiným konstatováno: „České školy jsou ze všech ostatních národních škol v nejhorsím stavu (...) Není dostatek české literatury, učebnic, 18 základních škol mělo pouze 60 % potřebného počtu učitelů, šest škol bylo kvůli nedostatku učitelů uzavřeno.“ Čeští učitelé kritizovali národnostní politiku státu. Zůstávali v těsném spojení s „buržoazním“ Československem, a to bylo úřadům trnem v oku. Obyvatelé krymské kolonie Bohemka žádali sovětské úřady o ponechání v té době jediného českého učitele F. Huricha ve službě, neboť Hurich byl Sověty vyhoštěn do Československa (Soldatjuk, 2001).

V důsledku všech výše uvedených okolností byla situace českých škol na území sovětské Ukrajiny komplikovaná. Nejdůležitější věcí, která znepokojovala stát, byla nemožnost efektivní kontroly. Školám, jak dokazují archivy a vzpomínky pamětníků, chyběly učebnice, literatura a učitelé. Také v podmínkách ukrajinizace⁹⁹ docházelo často k neočekávanému zkracování

⁹⁹ Pozn. ed.: ukrajinizace veřejného života, tj. prosazování ukrajinské svěbytnosti na poli vzdělávání, kultury i vědy, probíhala na sovětské Ukrajině a částečně i mimo ni ve 20.

rozpočtu na školství, což mělo za následek redukci vyučování, snižování počtu žáků a zavírání škol (Opanaščuk, 2000).

V roce 1938 byla zahájena kampaň s cílem omezovat činnost menšinových škol na Ukrajině jako „škodlivých středisek buržoazně nacionalistického vlivu na děti“. Rozhodnutím politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny z 29. června 1938 bylo 888 menšinových základních škol změněno na školy ruské a ukrajinské – mj. bylo zrušeno 19 českých škol. V roce 1939 byla definitivně zlikvidována autonomie menšin a všechny české instituce byly tomuto rozhodnutí podřízeny (Hlavaček – Soldatjuk, 2000). Na konci 30. let 20. století totalitní režim v SSSR nakonec postoupil od politiky tzv. zakořeňování¹⁰⁰ k otevřené likvidaci menšinových vzdělávacích i kulturních institucí.

Specifická situace v oblasti vzdělávání byla i v polské části Volyně v 30. letech 20. století, ve Volyňském vojvodství. Tamní vojvoda H. Józewski byl příznivcem utrakvistických škol, v nichž se učila ukrajinština jako předmět. Józewski věděl, že pokud se vyřeší jazyková otázka, povede to celkově k většímu porozumění mezi etnickými skupinami i ve smyslu politickém a státním. Zároveň se domníval, že vzdělání je způsobem, jak ukrajinskou mládež získat pro polskou kulturu, a tudíž ji přivést i k větší loajalitě vůči polskému státu. České základní vzdělávání tak prošlo velkými změnami – bylo-li v roce 1926/27 v polské části Volyně 26 českých státních základních škol, pak po deseti letech, ve školním roce 1936/37, jich bylo pouze 5.

a 30. letech 20. století s oficiálním posvěcením komunistické strany a státních orgánů. Byla součástí kampaně nazvané „zakořeňování“ (*коренизація*), o té viz níže. Již ve 30. letech se však ukrajinizace, opět s posvěcením strany a vlády, obrátila v nesmlouvavou rusifikaci.

¹⁰⁰ Pozn. ed.: tzv. zakořeňování (*коренизація*) byla kampaň, která měla přispět k odstranění etnické a jazykové motivované rozporů mezi vedením Sovětského svazu a politickými i kulturními představiteli jednotlivých sovětských republik, a vůbec neruských etnik. V rámci „zakořeňování“ byla dočasně podporována místní samospráva, v administrativě byly zaváděny menšinové jazyky, které se ve větší míře mohly uplatňovat i ve vzdělávání a v médiích. Státní podpora „zakořeňování“ ochabla už v letech 1932–33 a osoby, angažující se na různých úrovních v tomto „zakořeňování“, začaly být tvrdě postihovány. Pozitivní efekt kampaně byl v tom, že se v mnohých oblastech podařilo vytvořit rezervoár intelektuálních sil, jenž byl pak za pozdějšího relativního uvolnění využit.

Důležitým centrem českého vzdělávání a kultury zůstala lucká česká škola, založená v roce 1929. V roce 1934 na české škole v Lucku studovalo celkem sedm ročníků a chodilo na ni 132 studentů. Je zajímavé, že ve vyšší ročníky české školy (5.–7. třída) navštěvovalo více studentů než její první stupeň. Např. v roce 1934/35 bylo v 1.–3. ročníku celkem 44 žáků a ve 4.–7. ročníku 89 žáků, tedy dvakrát více. Čeští kolonisté zřejmě vybírali pro své děti právě tento typ školy, aby děti alespoň dokončily základní vzdělání na dvojjazyčné veřejné škole. Tato tendence přetrvávala až do posledního školního roku, kdy fungovaly české školy, a sice do r. 1938/39, kdy v Lucku dokončilo poslední ročník české školy nejvíce žáků v historii – celkem 134 (Hlavaček – Soldatjuk, 2000). Vznikla tak naléhavá potřeba rozšířit prostory školy. Polské úřady neumožnily, aby byly české střední školy v Lucku poskytnuty nové prostory, a vysvětlily to tím, že některé polské školy jsou ještě v mnohem horší situaci (Hlavaček – Soldatjuk, 2000). I v podmínkách útisku a omezení zůstala jedinou stabilně fungující vzdělávací institucí, která pečovala o vzdělání dětí z české menšiny, zmíněná Česká matice školská, založená v roce 1923.

5.4 Závěr

Slučování hranic různých států, sjednocování jejich měnových jednotek a globalizace ekonomických problémů mají v současném světě jak příznivce, tak odpůrce. Světové společenství pochopilo, že asimilace etnických skupin, mizení jejich kultur, které světu mnohdy nabízejí kulturní hodnoty nevyčíslitelné ceny, může vést k intelektuální katastrofě lidské civilizace. Jedním z prostředků, jak uchovat kulturní hodnoty, je dodržování lidských práv a základních svobod. Ukrajina byla a je mnohonárodnostním, polyetnickým státem s řadou zajímavých kultur. Prioritou by proto měla být vždy otázka spolehlivé ochrany kultury národnostních menšin a vzájemného tolerantního postoje různých etnických skupin. Nelehká minulost volyňských Čechů, kterou jsme zde načrtli, a vůbec fakt, že státy, které v minulosti ve svých hranicích volyňské Čechy hostily, nevyužily ani zdaleka potenciálu, které toto sousedství nabízelo, je i do budoucna velkým mementem.

Přílohy

Z celkového fondu nahrávek bylo k samotnému přepisu, jenž obsahoval fonetickou, ortografickou, lemmatizovanou vrstvu spolu s obecným zařazením do POS, vybráno 29 rozhovorů, z nichž předkládáme deset reprezentativních. Při výběru jsme se především řídili mírou „kontaminace“ českého jazyka ukrajinismy. U některých respondentů se totiž spíše jednalo o ukrajinštinu se zbytky cechismů, a také tito více méně odpovídali na otázky jednoslovně či vůbec a reagovali až poté, co byl dotaz přeložen do ukrajinštiny. Proto zde vznikla otázka, zda se spíše nejedná o ukrajinštinu s občasným bohemismem než o volyňskou češtinu ve vlastním slova smyslu. Na druhém místě bylo potřeba určit, jestli je čeština dotyčného respondenta výsledkem přirozeného každodenního používání, anebo se jedná o jazyk sekundárně nabytý – především díky vzniku českých spolků v 90. letech přišla i možnost docházet na bezplatné kurzy češtiny a mnoho volyňských Čechů této možnosti využilo a využívá s vědomím potřeby udržování vlastní identity češtví, jež u nich bývá (ne však výlučně) spojována s mateřským jazykem, češtinou. Pro náš výběr tak část rozhovorů nevyhověla kritériu prvním, kdy se jednalo spíše o pasivní než aktivní znalost češtiny, některé jsme zase museli ponechat stranou, neboť byla čeština respondentů naučená a nejednalo se tedy o typický vzorek volyňské češtiny. Ideálním tak pro nás byl respondent, jenž používal češtinu denně, moc často ze své vesnice nevyjížděl a popřípadě nikdy nebyl v České republice (například jeden z respondentů byl dočasným reemigrantem v ČR, vychodil tam celou ZŠ a pár let dokonce pracoval v samoobsluze, takže, ačkoliv k dnešku již žije na Ukrajině přes 40 let, je jeho čeština značně odlišná od průměrného vzorku, se kterým jsme pracovali).

Jasna Skotáková

Pro přepisy byl použit program EXMARaLDA, jenž je primárně určen jako nástroj pro vícerovinnou transkripci s účelem analýzy dialogu v širokém rozsahu různých diskursů ve fonetice, fonologii, dialektologii a dalších lingvistických disciplínách. Koncepce vícevrstvého přepisu včetně fonetických

symbolů ve zmíněném programu byla vytvořena P. Pořízkou a byla již dříve představena v odborné literatuře.¹⁰¹ V přepisu vybraných nahrávek jsme použili čtyři vrstvy. To znamená, že každá ortograficky přepsaná slovoforma [ort] má tři anotace: zjednodušené fonetické přepisy [fon], ve kterých jsou některá slova zapsána v azbuce, dále lemmatizovaná forma [lemma] (základní forma lexému, která se uvádí ve slovnících jako reprezentativní) a rovina určení slovního druhu [pos]. Ve vrstvě [fon] se užívají následující fonetické značky:

měkčnost:	ň, ť (mňe, otec)
nesprávné prodloužení vokálu:	: (če:ch) ¹⁰²
hezitace:	@
nedořečené slovo:	+
nesrozumitelný úsek:	---
smích:	:)
pauza:	/
tvrdá ukr. výslovnost:	, (v'iso:ku, ž'ena) ¹⁰³
kadence:	↓
polokadence:	→
antikadence (otázka):	↑
palatalizace hlásky <i>l</i> :	ь (oľšanka) – typické ukr. měkčení hlásky <i>l</i> , kterou v češtině nemáme
ukr. přízvuk:	´ (sestr´a) – aplikace ukr. přízvuku tam, kde se neshoduje s českým; český přízvuk nezaznamenáváme
obouretné u:	u (dřřu)

101 Viz Pořízka (2008, 2009a-b).

102 Náležitou kvantitu vokálu značíme ortograficky (máma).

103 Užíváme tehdy, když respondent hlásku v českém slově vyslovil tvrdě (jako by mluvil ukrajinsky).

Vlastní jména jsou zapsána s malým písmenem, [ch] ponecháno jako „ch“, neboť jsme měli potíže s rozlišením znělosti/neznělosti, a tedy značení by nejspíš nebylo jednotné.

Další etapou fonetických přepisů byla jejich důkladná analýza po fonetické a lexikální stránce s cílem vytvořit materiálou bázi pro výzkumné studie a diplomové práce. V průběhu této etapy jsme vyčlenili celkem deset ukázkových přepisů jako přílohu k této monografii. Kritérií pro jejich výběr bylo několik. Nejdůležitějším byl výskyt nářečních a specifických jazykových prvků, představujících současnou volyňskou češtinu (dloužení nebo krácení kvantity samohlásek, výslovnost neslabičného [u], dvojího *l*, tj. měkkého i tvrdého, četnost původem ukrajinských a ruských lexémů atd.). Dalším kritériem výběru byla souvislost textů a v neposlední řadě také zajímavý obsah, vypovídající o rodinných osudech, o dodržování tradičních svátků a rituálů každodenního života mezi volyňskými Čechy. Z tohoto důvodu jsme vybrali fonetické přepisy dialogů, kterých se účastnili nejstarší respondenti českého původu trvalé žijící na Volyni, tj. takoví, kteří nemají možnost častých kontaktů s krajany ve staré vlasti. Výjimkou jsou dva přepisy pro srovnání – jde o dialogy s respondentkami ze střední a nejmladší generace.

Technické možnosti programu EXMARaLDA nám napomohly k vygenerování vybraných textů z tabulek do editoru Word. Tyto texty předkládáme čtenáři.

Uljana Cholodová

Festival sovětské a československé mládeže

005 (žena, 1947, Nikolajevka, Vinnická oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí v Žitomiru)

já pocházím iz @ volínskich č'ěši → oni se selilli nejen tadi u volí:nskė gubernii → a київська губернія a ще @ подольська губернія ↓ to bilo všechñi jeden pro:hram volinski č'e:ši ↓ a @ ja pocházím голендерські ч'e:ši → to bili @ viňická область to je osud' osmdesát kilometru tam je takoví ve:snice миколаївка tak ja otuť pocházím ↓ a @ ženila vdala jsem se manžel je ocuť z žytomyra →atak sme se sem přestěhovali a seznámili jsme se ki:jevě → tam sme se učili oba ↓ tak smepřijeli sem do žytomyra → manžel je ukrajinec ↓no mám dva děti @ @ tak sem něco řekla ↑ tak správně ↑ já si spominám to musí být dvě děti nebo dva děti :)ny a tadi sem už potkala → já sem věděla že v žytomyru ale to bili ješše sedumdesáti roki také šše tenkrát my sme tak se ny mocne hlásili že sme češi ny jak → já nasvim věku v паспорти sem měla zapsani češka ↓ národnost češka ↓ i ja sem toho nigde nesti děla i nebála ↓ fšude mñe @ žádní mñe nigdy neublížil že seš češka nebo něco to nebilo ↓ @ naopak bil všedesát osmim roku bil festival советсько-чехословацької молодьжи v kijevě ↓ i já sem se tenkrát učila i vizvali mñe v ten komitet комсомола → чешкада ↑ знаеш чешски да ↑ ну так дапойдеш в чешке делегациє ↓ jo a já sem dva týdñe bila s tou českou deleh'aci na tom festiv'ale ↓ no tak sem si toho už'ila ↓ chodili sme fšude vite ↑ ti: do div'adla do te restor'aca → jezdili sme po dnipr'u na tech rak'etach ↓ ten kraj ešše bili takovi plavadla takovi rak'eti se to jmenovalo ↓ tag že sem si to užila ↓ no vk'ijevě to bilo↓ a lidum no :ho tam bilo ↓ to bil фестивал ч-с молодьжи to bil mládešs každé o:blasti ukraj'ini i plus чешські delegace → ny já sem chođila s tou bila taka skupina s kterou já sem chođila tam bilo asi třicet a bila ešše asi dvě či tři skupini mnoho bilo li:đi ↓ tech čechu asi sto чоловік mislim i plus ešše ukraj'ina naše ↓ ne ne mñe prosto я ж provideam že mñe to u komitetу комсомолу věděli že já sem č'e:ška ↓ tak mñe pozvali říka → tam bili s ñima ti překlada: tele to bilo zñima tam ↓ ñekeri rozumñeli ruski f ti časi f čechach učili ru:štinu ↓ tak oni ruski taki věděli ↓ no a tak jak sem ja vjedela česki tak mñe už s tou skupinou dali a ja sem z ñima bila a jich to moc seđivili divili se → jak znáte česki ↑ pouđám že sem češka že přejeli sem moje pra:rodičeno trochu jinak ↓ vite misim že mluvime ješše tou staročeskou češtinou aešše do toho pletem ti ukrajinskislova ↓ tak ono to už → to ne:ñi už ta

čeština taková jak teť ↓ diš přijíždíme do čech rozumíme češi fšechno ale takovi @ mladí češi takoví už jako ste vi nebo ešše mladší takoví ti mluvjej ñák víc tak ny richlejc ↓ naše češi mluvili tak ti dlouhí hláski oni je táhli tak trošku ↓ a teť už to neslišíme tak („blblbl“) spěchají všichni už neříkají naschledanou a říkají naschled ↓ a naschledanou to už je dlouho pro ñe ↓ :) no a doma jag zme ji chráñili tu češtinu ve vesñici diš zme bidleli tak zme mluvili fšechni jen česki→ (5:00)

Jak jsme chránili češtinu

009 (muž, 1938, Vouč, Žitomirská oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí v Žitomiru)

da ne:ñi protože dovalki u nás tadi bila česká škola↓--- ve:šñička vouč → no tam ž'ilo asi třicet českých rodin↓no tak tu kulturu oni @ dedeček s babičkou přivezli s jednej s druhej strani↓tak chráñili tu kultu:ru i mluvili jen česki doma↓tak jak//a já už semdo válki já sem jako jak se to říct--to mñe bilo osumdesát roků ale češšinu sem neučil →nebila škola po válce jej zakrili tu školu → no tak sem doma sem mluvili s rodiči nam říkali jak sme slišeli voñi mluvit tak i mi mu:vime jako ↓ale tak kultu:ra bila jako vedla se fšechno česki → jak to mu:zika @ stroj strojili se holki na:še hoši taki tak ↓ dokuf se neozvali sověckej svaz tak mi bisme už strařili češšinu ↓ dooprađi ↓ no a to se stalo kuoli tomu že prohrali vojnu v avranitstani pamatujete ↑ jako vojna bila jo ↑ a pak že se strh ten černob'il taks @@ našel se takej svatej člo:věk ha:vel který jako řídil jeho manželka o tom abi sme ti češi bili f černobilskej zóñe vijeli tam ↓ @ tak můj bra:tr uon v malinouce ž'il @ i sestř'a moj'e tak vi:jeli s tej černobilskej zóni jako ↓ no:ijak se zorganizovala česka společnost → tak mi sme začali chođit do te společnosti ↓ no @ já vám řeknu víc ↓ значить já už asi dvacet pět možna třicet roku chođim k polákům já spívám v kosteli a pak b'ili takovi ---sok'oli takovej rypr tak já sem pro ñe uča:šñik s tich soko:lu jako ↓ a proč a říkal sem to ---jak sem přišel k čechum ---budem spivat → dávajte budem něco ↓ no ja sem od malička hrál na harmonice na akordeoñe ñegdy a teťka už sem to zapomñel tak na harmonice hraju → jak pojdem budem spivat a lechčej se bude učit češšina jako ↓ tak moje onyka moje cera chođili do ti spol'ečnosti učili češšinu a pak jezdila na kursu jako do prahi bila tam dva měsíce mislim ↓ no i@ jelis @jeli sme na návštěvu tam a ona pouđa taťinku ja bich chtěla tadi zůstat ↓ f čechach vite ↑ no tak se starala o to → no i @ jako ž'ije v kru:pce

--- ja mam osumdesát cera má jedenapadesát vnučka má tři:cet a pra:vnuk maе ---
 pokiv ↓ jo :) tak zme to tam oslařovali ↓ no a já ne:vim vi mňe všetko rozumite ↑
 tak ja říkam že sme učili jako @ hovořili sme tak jak v rodínach → a @ chtěli sme
 si vzít manželku jenom češku a to se bránilo z ukrajincema abysme se bra:li ↓ ale
 ne@bila to všechno naše rodina: to bila ve:sňice jako mamínčini se:stri v oseli
 se tam ž'ita jako archiřžitom ++ @ @ češkej něgde našli že tam jenom vosum
 rođin bilo našej ve:sňice ↓ a:le pod konec nas bilo vis jak třicet jako ↓ no fsi se
 mezi sebou bra:li ↓ notak v naši rođiňe polovičku ja mam češku i воbше tř++ ve
 třech máme češki i tři vzali s ja holki ukrajinci ↓ tagže tak to je jako sfázani ↓ ale
 ten @ ml++mluř naš to se vi že neňi takov'ej a písnički jako višla kniřka českich
 písniček @ tam jest vis jak sedumset písniček volynskich čechu ↓ (6.30)

Kolektivizace na Ukrajině

017 (žena, 1944, Nikolajevka, Vinnická oblast, matka Češka, otec Polák, bydlí
 v Kalynivci ve Vinnické oblasti)

marije @ jo f štiricet štvrtim / @moje babička @ moje prababička @ i babička je
 češka / a đe:deček bil němec / voňi žili fsude: tach tam / a tam češi i němci bili
 rázem jak si to tam bilo / tak voňi přijeli sem @ ну babičku přivezli sem / diř
 ji bilo tři roki /tisíc osumset ↑ a ja nevim jakim / babiče bilo tři roki / přijeli
 šimovi / ну jim dali tadig ze:m / no tak samo i đe:deček @ rodina lankamrovejch
 přijela a taki to bili šimovi / to bil lankamr / да / no tak ето / voňi: chazajnuvali @
 ну пěkňe chazajnuvali / mňeli hodňe ze:mi i đáli @ dobře ži:li / a potom jak se
 načala ta revol'uce tak @ колективизация tak to fšexno vza:li / i lankamrovi
 vostali a šimovi voňi poumirali třicat patim roku / dovojni eře / jojojo po
 mamínčinej / češi мено / no to zem jim vza:li fše:chno jim vza:li от @ striček
 konstant tam đedeček babičkin bratr đál na tej zemi / no tak on u:mřel / zem to
 vzali fšechno / всьо tak i voňi vostali / uř do колгоспу to fšechno zatáhli i tak
 voňi đál / đedeček lankamr měl deset desatín bo zem tam voňi rozđelovali na
 svoje đe:ti / no tak fšechno to vza:li та й всьо / та й vojna na to přiřl'a / a někeri
 češi keri @ mňeli от @ бэзovi to můj muž mňel familiju бэз чех jo taki бэзovi
 voňi přijeli taki s чех / a tak' i mňeli hodňe velkej statek / otak @ to / i đe:ti tak
 @voň'i: tři đeti sebou vzal' i ujeli do vojni / diř načali tadig @no розкуркуйовати

tak voňi ujeli do чех / a nechali jedního sina mlačiho /ну starši sin vostal von
 bil ženatej / měl tadig uř đeti / i svoji cháту i всьо / a: ten ještě nebil ženatej i voňi
 vodjeli i řoro nechali s takovim že @ voňi se vráti že všechno se ta колективизация
 všechno – seře :mele i že se vráťej / a vono se to nepřemele ++ voňi ten sin їхній
 držel tu cha:tu tam a potom voňi @ ну dělal v sovjeťe a зрадники tidle --- ňáki
 ňáki cho:đili / i @ proč voňi ti liđi visilali / proč voňi ti bra:li za : co voňi je bra:li ↑
 ja nevim i uklízeli je / a von dělal там виконавцем tak mu dali papírek idi / toho
 vizvino von šel / musel jit / a ten člověk přiřel a jeho вобласть i von uř se nevrací
 / --- a von chođí povída / a já budu vostatňi / tak to i bilo / naposledi vzali jeho za
 to že jeho батьки vijeli za hranice / i zabili ho tam / i всьо / a von měl dva mali /
 dvoje malich đetoch / --- muže i ještě ce:ru / i всьо / a jo: voňi tam nedaleko vedle
 nás žili / :)no tak разем nedaleko souseđi / dosadu jsme chođili / да (5:07)

Hladomor a duřičky

018 (žena, 1947, Nikolajevka, Vinnická oblast, rodiče byli Čeři, bydlí v Žitomiru)

A: @ suřeny japka fazuleB: --.mi: dotetka suřime ale kopřongu uř neděláme
 bo nemá mes---A: dříf ja pamatuju hlat ne:bil / diř bili hladovi roki tadi ten
 голодомор tak če:ři / no bilo taki hlad bil hlad / aleB: ---B: ---no nebil takovej
 jako to voňi teř opisujou jak tam liđi i ukazujou ti đe:ti / a proč:č bil takovej hlad ↑
 u nás @ naše:@ руководство česki / nechodí:lo i nevyhledávalo f komorách
 i vesklepách ňic aA: posledňi nebrali / B: да / a v ukrajinci даже jesli videli že tadik
 je trořku zem ňáka @ skopana / tak chođili i tikali hůlkama može tam je miřak
 zrna zakopani / a spot peřinki vitahovali jim tidle @---блінчикиA: a: да даB: ну ти
 бурáki hňili fšechno jim to vi+++ proč? sta:lin řek abi tak đáli / stalin to neřikal /
 to đáli pro:sto takovidle tiA: plackiA: li:đi ňáki to bi:li / zli liđi nedobrijo↑B:
 ---voňi teř toho benderu tuze chvali no von bil---ето ja:sno to fšechno đáli
 bende:rořci / ---A: tam to piřou fšechno / B: no nepiřte to / voňi mňe pověsej
 tadi :) já se dobalákám---mňe pověsej / B: ---B: ой да-даB: strojili jsme se jak
 fšechni se stroje / jak to maminka moje pořdala / jag de kroj tak se stroj :)A: no
 to si spomínáme конечно / ale co s toho / :) nevráti :) да / / spomínáme si jak
 sme bili f čecháchA: jednouA: @ že já ňepamatuju v jakim to bilo ro:ce / ---v jakim
 roce sme bili f tejh čechach / ti mňe ře:kňi / já uř nepamatu:ju / v jakim roce sme

bili f čechach↑B: a ny to bilo asi: štiri roki spátki mislim že / nebo pět / A: може
 vic наверно / B: pět asi pět ro:ku / jo / no to bil asi dvětisíc štrnástej nebo třináctej
 rok / jo / je:zdil i lari:saA: na festival sme je:zdili sme spívali tam / zme spívali
 tam / stari babički / B: no ja sem vam ukazovala foto tam na tim---to sou tidle
 babički / oňi: spívali česki písnički a a voňi tadi mají ансамбль студанка / to sou
 de:ti kerí ta:nčej / a tidle babički ti už nevěděli jaki meno dat / tak je namenuvali
 seniori :)A: :)B: tak tam f praze diš objevi:li---señiori k vam budou spivat / něco
 takoviho / ti señiori viš ny takovi vážni krásni:)A: :)B: oňi se s toho smáli / jaki mi
 sme señiori / máme ruki od buráku že sme buráki kopali / ---oň sou to dobri lidi
 tadi / ja řeknu že ti češi @@ voňi ny užili takovu: @pova:hu tak je @@ ny ukrajinci
 taki je mñeli rádi поважалиA: ukrajinci да да же jednou jedu f поезде jed'u
 z kalinočkisem / a:B: ve vlaku / ti rozumíš↑A: no nákej člověk tam @ jel / ---na
 цілу hubu tam na celej поезд tam розказує на celej вагон розказує a bilo to před
 dušičkama akorá+@ розказує za naše du:šički ny pŕuňiho listopada:@ dou svítit
 svički ot tak von to / ot jak to bilo хорошо že to je pěkne že to je правильно---
 ukliđili могилки i світать свічки / a už ukrajinci mají inačičB: svátek na krchově
 na hřbitověB: zvika: voňi tam nesou chleba---gdyš kolja umřel da / ja sem potom
 šla na проходи no du fšechni tak i ja tam du / a nedaleko tam bila могилка měli
 там геть поставеней stúl / uđelani stoleček bóže na tim sto:le i холодець i котлети
 i голубци i fšechno / no nač↑na krchově i butelka vodki i seđej / (3.10)

Velká rodina a česká svatba

022 (žena, 1952, Nikolajevka, Vinnická oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí
 v Žitomiru)

Věra jojojo de:deček ba:bička fšechni jojojo no voňi taji kuš / voňi se rodili
 maminka v sedumnástim roku / vona už taji bila / a už ba:bička moeí bilo dva ro:ki
 diš přijel s čech sem / ba:bička pavl'i:nka tag ji bilo dva roki / no tak to pak ja ji
 aňi neznam / aňi ne to / jak ma:minka rozkazyvala tak ja i to tak vim / jojojo taki
 ta ji / to si nič nevím / voňi sou o nich nič nevím / to vite/von bil samej posledňi
 a dětu bilo hodně / takto mñe nerozkazyvala nerozkazyvala / a ma:minka mñe
 taki / dvanast dětí bilo / maminka bila dvunasta / i bili fšechno hoši hoš ihoši i
 babička chtěla abi bilo jedno de:fče / posledňiho hocha nazva:li a:dam i a:dam ši

přived +je:vu / i :šli potem deřčátka / pjet deřčátek bilo / to to leto ja vim / u mñe
 dvoje de:řiv / jo :tři de:řčatka mám už dvacať jeden ro:k / a tej patnáct rokú bude /
 i samej menší už deset / i vona je taká nejvic chce po-česky mluvit / ti deřča:ta
 rozumñej ale neumñej / a tá babič+++ jo učeje ta ji / ta už deřá ve vídňi / ta už je
 na sfim---na kriptovodi deřá / a tidleti děti ta ji to sou veško:le ta ji / no ta: to je
 moje sestri:čka tadihle sestra taki: mi sme po tařinkoji / maminka umřela / to tak
 se получило že / no ale mi sme sestri / nebila deřčátka / deřčata jezđili jezđili /
 cусиди / i to zdravi neňi jak třeba / jojojo ešře dříf bila taká sta:ra ško:la / tak ja sem
 se uči:la tam / naš++ naš клас f šedesat devatim roku to bil pŕvní випускний клас
 f těhle ško:le / dříř dříř při mñe ne / eše jak ma:minka chođi:la ti tak to bila česka
 ško:la / a: já tak už ne / jojojo jo / mi sme či:sto jen po-česky / já vám pouđám že
 voňi ňi po-ukrajinsky dobře mluvit neumñeli / u mñe sa:ša sin / šel do pŕuňiho
 klasy a ceru mám starší na pjet roku / poidám ja sem ho do ško:li dovedla já sem
 mu toli nadávala / говорипо-українські говори / a vona ňi по-українські dobře
 mluvit neumñel / von jen по-чeski bo mi sme doma všechni по-чeski mluvime /
 jo: tetka už mluvi všechni / a dříf tak to ješře bilo víc také češ++ teř nás už je
 málo / ny jak / esi češi tak po-česky a esi takovi tak po-ukrajinsky / dříř bilo
 češi / če:ši če:ši / ej bilo málo ukrajinců / ta ji dříř bili če:ši / takovi česki sva:dbi
 bili / i deřčátka / jaki sva:dbi bili pěkni / jak ny já nevím / sbírali se f pátek / vili
 věne:čki / đáli vjęnečki nevěšře / tile buke:řiki věnečki / mládenci družice sesbírali /
 đáli hula:li / potom už f sobotu dou na svádbu / dicki mládenec měl sfoji dru:žičku /
 o to bilo tak pŕijemně za tebou mládenec / vede ře na svádbu / ot a tam potom @diš
 se svadba de: tak @ misim nevěšře horka křičeli a potom fšeci mládenci ho:lčička /
 i: mládenec ideš domú / vite já sem seđila malá / ešře sem do ško:li chođi:la / може
 klas desáti / já nevím jaki / ráda neseš koroptvičku to интересно интересно (5.03)

Rodinný život v Nikolajevce

023 (žena, 1937, Nikolajevka, Vinnická oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí
 v Nikolajevce, ve Vinnické oblasti)

@ fami:lie nauer nauer / ñemeckí snaverno / pochází s ñemců naverno / nevím
 nevím / pŕe:dki pŕe:dki přijeli š če:ch takovi mñeli @ ny já budu po-ukrajinsky /
 fami:lie / чи як то буде по-чeski ↑a ja budu říkat fami:lie / ori tak mi todlen to /

moje : pre:dki přijeli @ babička š če:ch přijela @ to babička bila jako mej maminki / o a taťinkovi taki přijeli š če:ch / ну vite / bilo fšeho / i bédnost bilo gdo bil bahate жну ja jak von / i vic země koupil / a: moje babička bila dos+ bidná ona tuze mála kousiček ze:mě / ale ale dětu bilo dozt / :mñela deset dětu / dvoje u:mřelo / a vosum vi:roslo i žijou / ešče moje tetička / ну maminčina sestra dvacat prŕního roku народження / @тисячи двacet / ešše žije / d++@ devadesat vusmej roka vona ešče žije / vona bila učitelkou či цей pa:mñeti ro:zvilo tak či jak / von'a dotejhlech pop ešče ži:je / a máme šče stre:jčka / von je / já sem třicet sedmiho a von je třicet druhiho / babička mñela děti i ceri mñeli děti / i babička mñela ešče děti / ot jak vono to ñegdi bilo /jo a a mám strička eše třicet druhého ro:ku / taki ži:je / f ki:jevě ži:je / ja sem se narodila tadi umikolajevce / celej život sem tadi pro:žila / i dobře bilo / i do školi sem chodila / ale co dě:tički drahi / maminka mñe u:mřela / tři ro:ki / i mi sme se zůstali ve třech / sestře bilo deset roku / mñe bilo tři / a braťičkoji bilo rok z ñečim / no voni uš se: strička i bra:ťiček umřela mñe dali ešče žiti / ja žiju / já sem se vuni / vite / jakto / druha maminka jak se to naziva ↑ druhá maminka / ehe druhá maminka voni bili / a pak se tag brzo udala se se:střička / vite jak űono to bilo / a mñe--- i do školi sem chodila i @ babička / ну a škola tadi bila @ stará taková ško:la / sedum klasű jen bilo / a třeba bilo jit do druhého села / a co babička uš neďála i já sem nemñela dočeho se ustrojiti tak sem nešla / i šla sem tadi do kolektivu / i tak já sem dála / i всьо / a jen sem думала bo sem i spivala i tancuvala jen jsem chřela bejt artistkou / ale gdepak gdiš nemñela sem se do čeho u:strojit / a bilo to после vojny takovi řeški ro:ki / ну i всьо / tak já sem zůstala tak sem pracovala aš do vichodu jak to řikají / на пенсію jak to vám @jo i tak já sem / i teť no a višla sem za muž f šedesát druhim roku mam jednu ce:ru dvoje vnukú / jede + jedna pra:űnučka / dva ro:ki jí je / o děti pracujou v области ve винниці / slišeli jste tak jakž' i to mir takoj je vinice / tak voni tam ži:jut / vony mají квартиру (5:00)

Dětská školka

024 (žena, 1937, Nikolajevka, Vinnická oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí v Nikolajevce, ve Vinnické oblasti)

@na +rbitově sou uš naše rodiče / ja sem pojдалa jojo naše rodiče uš sou všichni na / ja trochu nedoslejcham / tak mam aparat :)@ voba bili češi / jo / @ dědeček /

taťinek bil ščerpanekvla:ďa a ma:minka lesáková běta / ot voňi uš zadávno zemřeli / chodíme je provídujem / ješče na hřbitou pűdete / žeřjojo ja chcia biste se tadi do školki poďivali / @tadi já sem dála pořád @ zavídujuščou / @ ot a teťka uš @ potom закрили ten садік teťka ho @ česká @ республика dala dost pe:ñes i voňi ho votstrojili / ну ремонт uďali velkej pěkněj / i je tam teťka tuze taki pěkně / i u nas naše время diš ja sem dála taki bilo pěkně / ну a potom ho za:vřeli a mi sme stro:jili tu školku / hm a kolik mi sme nakraslili se tam namili se takle taki / nas posilali abi to bilo pěkní / jo a ja sem tam prodala tuze hodně roku / ну asi štiricet pěť або vosum roku / jojojo ot i to a potom uš sem bila na пенсії tak ji zavřeli / jen ja sem šla na pensiji zavřeli ji / @ a tovr++u nás taki bilo время že řekli pozakřivat садіки / a potom ho votstrojili / teťka tam je takij pěknij садік i dě:tički fšechno / ot tak mñe to je геть teť rodn++diš sem šla je za:vřeni / koukám uš vokna povitahovali tam co bili / меблі fše:chno to pro:padlo / ro:stahali to i всьо / tak mñe ta duše bo:lela / misim si vzpomínala sem si jak tadi naše děti na tech майданчиках dě:ckejech tam @ ну буřil žiti đeckich / voňi se ra:duvalii fše:chno / оти na:še i садік se me:nuje сонечко / sluníčko / tak si vspominam jak si naše sluníčka tadi hrali pěkně / ito bilo @ tejh dětičok tuze hodně / ne teť co hm protože mladi ujeli do города do городу ujížďeli a gdo pak tadi tuze jiř taki dětičok malo / no ale se nabrali dvě групи no neplni a to bili přerplñeni u nas živ++групи / no jejku to bilo dětu / spali tagle i валетама na jednej postilce / tam hlavička a tadi nohi / i ten ну bilo tuze hodně dětičku / teť uš jich je malo / ot ну a ja nevim / ja uš děřčata vam fšechno porozkazovali / ---že todle je moje se:střička / na deset roku je mladči / ну vona často nemocni / tak vidíte jak sestrojila a teťka---pro:studřila i ka:šlala / tak pouďa sem se nasrala a teťka chodí i poři / :) o takova jakasi je ne:zdrava / ale hodná že:nska taková to je / ot ну co ešče / ja vam uš nemam @ co řikat / ñi je @ víme @ bili š če:ch @ teťka nedávno její d++ce:ra na:ďina ce:raű ona taki jezďí @ z dětima do če:ch / tam vi:stupovat i našla naše místo / de naše pre:dki bili / @ село ja:blonec / je takovi село ři tam геть @ stari li:ďi našli @ stariho ělověka že von геть pamatuje že ščeránek tam žil / naše z domu фамилие ščeránkovi / ot геть na:šli tak / na:ďička se:stra moj'e @ pob+++pobejvali všedsko i vzali @ hrstki z'emě i přivezla ji semi i na jejich mohilki našech pre:dku po nasejpala potrošku / ot jak svoje ñeco to геть českěj ten @ psal v hazete ñegde @ nevim její cera je професором / tak vona má s češima---velkou / tak ota křikala že / всьо uleťe:la / paměť jaka / co

ja sem to chtěla říct↑ za češi :) takovi mi sme / neďivujte se nam / ну i to / no něco sem chtěla říct / a: tak ten jejich ten @ jak to jak голова toho села / nákej jojo tak psal геръ v hazefe že vodvidali nass ukrajini če:ši i mi sme měli tuze dovoleni / bila sobota vichodni ja voňi fšechni popřicházeli tam--- (5:00)

Sňatková politika Čechů

026 (žena, 1937, Malinovka, Žitomirská oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí v Malinovce, v Žitomirské oblasti)

Село малиновка або mi sme v horodě tak город ma:lin jo já jsem se tadi v malin'оуце narodila t'isíc devět set třicet sedmim roku / moje батьки ся tady se uš taki narodili a moje ba:bička přijela s če:ch ešte něgdi + diš na:ši tudle ma:linoуку заснували немци прґни a potem после toho naše češi начали vijíždět sem na naši malinoуку volin to se menuvalo ↓ ta:di mi sme uš mali / m'a:minka uš tadi se @ виросла taki i tadi se uš vda:la ↓ a přijela sem bilo ji uš patnát rokú ↓ a mi sme uš tadi virostli iuš budem tadi umírat ↓ :) uš sme stari jony naše teď uš после toho jak vijeli tak @ če:ši vocaď z malinoуки tak tam sou moji родичи a @@---може там i були náki kořeňi nó moj'e sestr'a @@ bratrova žінka bratr můj umřel on propat na vojňe ve štiricet třetím roku a ona se vdala za druhiho ↓ vijela v štiricet sedmim ešte ten krát češi málo vijížděli tam něgde він пúчовšti nebo gdo to vijížděł ↓ tak oni se tam připsali i vijela ona ↓ měla ot miho bratra dvoje děti vdala se za druhého i tam ona žila tak sme tam mjeli kořeňi to náki ↓ oni sem přijížděli +diš bili uš vzrosli uš sme se z nima viděli a teď voni uš i umřeli uš voba dvě děti nejsou хоть sou mlatší jak já ale uš nejsou ↓ як то понят jo jo mamka i tatko bili če:si tatinek bil vacku familija vacek bila a bila z do:mu krist'оу a no a bili voňi oba češi mi sme doma mňeli něgdi ještě dřіу+ diš ješče já sem bila mladá tak tenkrát se fšechni ženi vdali žeňili jeden za svi málo---abi si brali ukrajincu a fšechni se mezi sebou žeňili ↓ може to bilo trochu tam svázani nákej kořen že už уон bil tro:chu родич ale taki stejňe ↓ ale двоюрідни stejňe se nežeňili ne ↓ uš tam da:lši a tak všichni sa na svých že:ňili a potom uš+ diš uš / mislim že не хватило uš tech češú :) tak uš se museli ,žeňit i s ukrajincema ↓ ---na práci sme chodili do колгоспу tak sme tam hovořili jen по-чеськи по-українськи žádnéj rozhovori tam nebili ↓ fšude sme po česku hovořili i doma

i даже do ško:le sme chodili do škole ale učili zme se ukrajinskou мову ale mezi sebou sme všichni hovořili po česku от a potom uš uš nák se to tak получило že se uš начали naše děti ženit už z ukrajincema tak uš получило se tak' že sme uš měli takové / ale mi máme doma zařim ukrajince teť ale von ne hovoří z námi po ukrajин++ по-чеськи ale mi k němu stejňe hovoříme по-українськи von si to uš naučil to rozbirá ale z nami nehovoří a naše đe+ vnuk i moj'e---voňi sou če:ši sami a voňi nehovoří по-чеськи voňi neumňej hovořit voňi ну šli do školi a potom vi:jeli tam do toho do ki:jeva jedna a jedna do berdičeva i tam se uš voženili виїшли заміж vuostali se tam ↓ voňi neumňej po česku i jejichňi děti neumňej a mi uš dokonce budem hovorit po česku ↓ ↑ děti ↑ jo jo jo--- já sem pracovala zrovna v kolhospě (5:00)

Slavení Vánoc

027 (žena, 1961, Malinovka, Žitomirská oblast, oba rodiče byli Češi, bydlí v Malinovce, v Žitomirské oblasti)

@je:nom---i z mámou z babičkou sme se modlili / ja to pamautju jak nič / ja sem bila taková malá u ni se modlili / tadi nebili kňeži žadňi ešše / ale scházeli se lidi / імено babice do cháťě / i tam se fšechni mod'ili / ja to fšechno pamatuju / ja sem bila ješše taková malá jenom mi по-чеськи jenom mi по-чеськи / jo / ja sem chodila do města do školi / jo / do města / do ruskej školi sem chodila / nenene : ve: měšte ve měšte / to tu asi tři kilo:metri / vocuť / malin jo / не поняла @ do: deset klasú sem konči:la i всьо ↓ šla sem na завод đelat / tam bili v основном đe:ti @ jak to velká škola / to bila škola tam bili ži:di / tam bili žid++ @ tidlecti žid'i / іхні діти в основном /o: to máma fšechno ví / já to jenom pos++poslechla sem vod ní / zapoměla sem to / ---se tudi zapišu a de vono to je neųim / bo ja sem vod тьоти ljuďi něco rozapisovala тьотя ljuďa našaho: dňe silňe vě:đela / nej++ na de:set rokú starši za mámu tak vona silňe hodňe vě:đela / да / jojojjo i babička i đe:deček taki / bili če:ši / no to máma takovi fšechno vi / bo vona @diš voňi přijeli něgde ze čech tak oňi ж tadi ži:li / a ja takovi---po mámě co mámě říkala to ja nič ne:vim takovi ho / še+esát prųnim /ny če:ši tadi uš sou ale něgdi bila celá kolo:nie / tadi fšechni bili če:ši / mi sme si višli mi sme по-чеськи hovořili / mi sme já aňi nevím jak ja sem do tej ško:li šla co já sem tam đála / ja to nepamatuju /

bo mi sme neuměli jináč /mi do autobusa do autobusa sedáme po-česki fšechni se na nás koukaj / no nam to bilo náak tak mi sme bili de:ti / хоть би со бо :si do auto:busa sme z šli / je:deme je:deme z nađu pro chleba / ---je:deme po-česki si hovoříme хоть би já aňi nečim co já sem ve tij ško:le tam dála diš sem bila mala / може sem tam taki po-česki hovořila / ja to nepamatu:ju / бо деуки воňи мñeli tidlecti---voňi si bili na malinouce / voňi si měli svoj'e a ja sem uš tam nemohla z@ po-česki бо там жадни ne:bila bi по-чеськи hovořil / jojojo ну já vím ну со то bilo / йолка se staví jako быч но a vánoce / vánoce jo ↑ na vánoce jo krmeňí :) ne ne já sem poplu:tala vánoce i velkonoce / jo / tak ну со то smi i vše:chni řikli / со со muže bejt / ñic takového nevim ↓ ja vim že ñegdi to по-українськи bila всю ночна молоджь chođila na tu всю ноч ну chođila / a ja ж taki tam chci diti a mama mě peroušti / яка ж увсю ноч на řika kam ti pudeš ↑ со ti ti viš со то je za svatek ↑ řika že vona pude řika ñegde tam na ñáki---budou pict / maso i sadlo to ne:smi takoji dëla+řika :) no tak doma со то bilo fšechno to tak i bilo tak jak fše:chno se na richtuvalo na stole postavilo / rodina se zbírala fše:chna / ešče ñegdi u nas bila ve:lka / тьотя ljuđa přicházela / i дядя васил přicházel tak jak se fšechni do jedni chari / a u babički diš to bila babička ješče naše ž'iva tak fšechni de:ti se do jednij chari scházeli / i tam spívali voňi / já to pamatuju ja sem bila malá / a дядя вася i frantik zárecku / ой jak voňi spívali i jak voňi koledovali со voňi там ↓ ja sem to vi:dëla fšechno / (5:00)

Putování češtiny přes generace

035 (žena, 1996, Nikolajevka, Vinnická oblast, matka Češka, otec Polák, bydlí v Nikolajevce, ve Vinnické oblasti)

dobriden / le:na vdolečkova rodné přijmeňí / a uš sem matfijenko / matfijenko / ano / vdolečkova to je moje rodné přijmeňi a po mamince sem ščepánkova / ano / ste-paneuk українською a ščepánek / č'izefski č'izefska↑nebo kto↑ Люльчака tomm@ leskova ano / no to mi sme moc daleko uš / :) @češi: ano ну ja sem / @ ten gdo žil f čechach ja uš jich neznam / vim jen uš oňi přijeli do mikoljifki / a tak uš tam šli @ tak gdo žije tam f čechach ну same s čech / to uš ne:vim / ne @ mminkaje če:ška a taťinek je na polovičku čech a na polovičku po:lak :) @ po taťinkovi jeho o:tec / v mikoljefce ano / mikolajička українською / mikolajička @

vím že ščepánek franc pšijeli ñegdi z jablonce / o: to uš misim praprapra dál uš moc dal'eko / ja bidlim v mikoljefce to už ře:kla / babička moj'e mluví če:ski / a ja uš s maminkou tak uš ukraj'inski / no babička taki rozumí ukrajinski ale tak mluví če:ski ale uš ta č'eska je ne taková uš jako @ перекручена překručena :) no uš i tam je i ukraj'inski slov'a i ru:ski slov'a takovi / uš neňí to či:sto če:ska / @ jojo no protože to uš jak no tuze dávno jako ti ro:diče bi:li / ne:vim proč proč tak / :) uš jo uš vic ukrajinski / no tro:chu s babičkou a jsem tančila a cho:dila ješše ve ško:le led i selanovik / može víte ↑ nevíte / @ studo:vanka tam je takovi @ ten soubor / chođila tam trochu tam / učila če:ski a tak mi tam spívali i tančili no a písnički taki moc / taki ano / tak tro:chu tam i učila a potom je:zdřili do če:ch už z de:seti ro:ku já je:zdřila do táboru / do če:skich /no z ukrajinskými de:ti ale naši starši vedouci bili če:chi tak trochu tam u:čili / no tak ne:vim :) a po:tom uš tadi u:čila a ješše je:zdřila na kurs naje:dn trochu tam se pouči:la a tak / taťinek vůbec jo nevi če:s++ neumine nejen ukrajinski jo jo / a maminka trochu vi / any mamin@kova rodňi se:stra @ tiden spátki ujela do čech / na @ на певнов же tr:vali pobit / ano / tak oňi jo trochu mluví česki / ano ano @ ne uš nebila česká ško:la / babička cho:dila do české ško:li a o:na uš ne / (5:01)

Závěr

V této kolektivní monografii jsme se pokusili vystihnout současný stav jazyka volyňských Čechů, a stejně tak i zasadit jazyková, příp. též další kulturní data do širšího historického rámce – do dějin české menšiny, která na Ukrajině sídlí již půl druhého staletí. Tématem této monografie je tedy nejen užívání jazyka, jak jej autenticky dokumentuje série nahrávek, které jsme pořídili v r. 2018, ale také prožívání jazyka jako hlavního znaku etnické příslušnosti. V rámci analýzy tohoto prožívání se věnujeme etnicky reprezentativním hodnotám češtiny v hudebním a literárním životě volyňských Čechů, dále roli, kterou měly při udržování etnické a jazykové specifčnosti Čechů na Ukrajině spolky a další zájmová sdružení (zejm. Sokol) a nastíněn je zde též vývoj českojazyčného školství na Ukrajině.

První tři kapitoly této monografie se zaměřují na témata čistě lingvistická – náš výzkum zachytil stav jazyka v (zřejmě) poslední generaci Čechů žijících na Ukrajině, kteří se naučili česky ještě v prostředí rodiny. V kapitole o nářečních rysech v jazyce volyňských Čechů je na pozadí specifické jazykové situace etnické menšiny – tj. na pozadí faktů, jako je komunikace uvnitř poměrně omezené skupiny uživatelů jazyka, kteří mají velmi různé „rodinné“ nářeční zázemí, zachování určitých nářečních rysů pod vlivem podobných rysů, jež jsou vlastní majoritním jazykům apod. – podána analýza celého tematicky různorodého souboru nahrávek. Ukazuje se, že všichni respondenti užívají ve svých promluvách nespisovné prvky, které jsou společné všem nářečím v Čechách (prvky nářečí moravských jsou v našem materiálu velmi vzácné). Místy je v promluvách nápadná spisovnost, která odráží fakt, že se respondenti češtině učili i ve škole, resp. v jazykových kurzech, ne tedy jen v rodině. Mezi jiným se potvrzují závěry staršího výzkumu jazyka reemigrantů z Ukrajiny (Jančáková – Jančák, 2004), že předkové obyvatel obce Malá Zubovština pocházeli z oblasti severozápadně od Hradce Králové, zatímco původní obyvatelé obce Malinovka přišli z východního okraje severovýchodočeského areálu.

Druhá kapitola naší monografie se zabývá vlivem majoritního jazyka (ukrajinštiny, případně ruštiny) na zvukovou stránku mluvy volyňských

Čechů. Při výzkumu bylo nutno zohlednit několik sociolingvisticky relevantních faktorů, zejm. původ respondentů, místo pobytu během jejich dosavadního života, míru jejich aktivní znalosti češtiny, event. i jejich pobyt mimo pravidelný kontakt s mateřským jazykem, tj. češtinou. Faktorem spíše technického rázu byla též délka a kvalita nahrávek, stejně jako jednotnost fonetických přepisů. Vedle toho bylo třeba vzít v úvahu též většinou vyšší věk mluvčích, jejich momentální citové postoje (rozrušení, případně trému) a s nimi související rušivé efekty ve výslovnosti. Mezi tyto jevy patřilo míšení prvků nářečí severovýchodočeských s prvky obecně českými a spisovnými, změny ve větné intonaci nebo výskyt lexikálních aj. jevů nepatřičných v češtině, ale naopak běžných v ukrajinštině nebo ruštině. Mezi nejmarkantnější případy, kdy majoritní jazyky ovlivnily zvukovou rovinu jazyka volyňských Čechů, patří výslovnost dvojího *l* (tj. měkkého i tvrdého), výslovnost neslabičného [ɥ] nebo obouretného [w] místo retozubného [v] (souvisí též s výchozím severovýchodočeským interdialektem), dloužení nebo krácení samohlásek vlivem pohyblivého dynamického přízvuku v ukrajinštině, resp. ruštině, dále též artikulační rozlišování tvrdého [y] a měkkého [i] (hlavně po *b, p, l, m, f*), zvýšená míra palatalizace *d, t, n, g, k, ch* a případně dalších souhlásek po měkkém [i], tvrdá výslovnost sykavek *ž, š, č* a posouvání jádra výpovědi a jejího intonačního centra (jde o jev, který je často spojen s emfází).

Ve třetí kapitole se pokoušíme zachytit a popsat nejnápadnější výsledky lexikálních, syntaktických a morfologických interferencí ukrajinštiny a ruštiny s volyňskou češtinou. U konkrétních jevů ve volyňské češtině není jednoduché rozhodnout, zda jde spíše o ukrajinismus nebo rusismus, příp. o kontaktní jev z jiného jazyka (např. z polštiny). Zřejmé však je, že nejvíce interferencí, ať už s ukrajinštinou, ruštinou nebo s jiným jazykem či jeho varietou, která vstupuje do jazykové situace volyňských Čechů, existuje v rovině lexika. Velmi často dochází k sémantickým posunům a ke slovtvornému kalkování, obojí zejm. u substantiv a sloves. Kalkování je obvyklé i v rovině syntaxe, resp. morfosyntaxe – často se, pod vlivem ukrajinštiny a ruštiny, vyskytují analytické tvary préterita bez pomocné složky, kalkují se ruské posesivní konstrukce bez slovesa *mít* a interferenční jevy se celkem bohatě vyskytují také ve vazbách předložek. V morfologické rovině

se volyňská čeština vyznačuje jistými unifikačními tendencemi (např. ve flexi substantiv se pod vlivem ukrajinštiny a ruštiny stírá rozdíl mezi tvrdými a měkkými flektivními typy) a výrazné interferenční jevy se objevují také ve flexi číslovek a zájmen.

Čtvrtá kapitola této monografie kontextualizuje kapitoly předchozí (orientované lingvisticky) svým zaměřením na roli lidových písní a jejich poetiky v udržování etnického vědomí volyňských Čechů. Jak písně, tak jazyk jsou pro volyňské Čechy prostředkem, který jim umožňuje efektivně zachovávat jejich specifickou kulturu a národní tradice. Písňový folklór volyňské Čechy sjednocuje, dodává jim sílu překonávat nástrahy doby a připomíná jim jejich pouto k českému národu, ke slavným českým dějinám a vybojovaným vítězstvím. Duše českého národa žila v písni a píseň přežila, přechází z generace na generaci a nezaniká, zejm. díky rodinným tradicím, smyslu pro kolektiv, soudržnosti a společenskému duchu, který zároveň s písni umožňoval volyňským Čechům přežít doby radosti i doby trápení.

Pátá kapitola se pak zaměřuje na obecnější vystižení povahy a etnické specifčnosti volyňských Čechů jako jedné z etnických menšin dnešní Ukrajiny, jež je mnohonárodnostním státem s řadou pozoruhodných menšinových kultur (kromě ruské menšiny tu žije mj. i menšina rumunská, moldavská, běloruská, bulharská a tatarská). V kapitole je konstatováno, že posouvání a ustalování hranic různých států, sjednocování jejich měn a globalizace ekonomických problémů mají v současném světě jak příznivce, tak i odpůrce. Asimilace etnických skupin, mizení jejich kultur, které představují mnohdy nehmátelné, ale velice cenné hodnoty, může vést k intelektuální katastrofě lidské civilizace. Jedním z prostředků k uchování kulturních hodnot je dodržování lidských práv a základních svobod – tedy jistě i neustálá péče o kulturu národnostních menšin a vzájemně tolerantní postoje mezi různými etnickými skupinami. Něco z toho přispělo i k zachování etnicity Čechů, kteří se na Volyni usazovali už od 60. let 19. století, přes půl druhého staletí až do dnešních dní.

Ačkoli předkládaná monografie zdaleka nevyčerpává celou problematiku volyňských či snad vůbec ukrajinských Čechů – zvláště pokud máme na zřeteli, že se Češi usazovali i na jiných místech někdejšího Ruského impéria a že se osudy jejich jazyka a kultury situaci na Volyni někdy dosti

podobaly – věříme, že tímto dílem alespoň přispějeme k rozšíření žádoucího povědomí o našich krajanech na Ukrajině a též k dějinám mezislovanských kulturních vztahů.

O spoluautorech

prof. Alla Arkhanhelska, DrSc., profesorka na FF UP v Olomouci. Specializace: ukrajinistika, rusistika, lexikologie, frazeologie, teorie nominace, onomaziologie, problematika genderu, lingvoekologie. Kontakt: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: alla.arkhanhelska@upol.cz.

prof. Olena Berezjuk, CSc., profesorka na Žitomirské státní univerzitě Ivana Franka v Žitomiru. Specializace: pedagogika, didaktika, etnologie, kultura a jazyk etnických menšin na Volyni a v Polesí. Kontakt: Кафедра педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, 10008 Житомир, Україна (Katedra pedagogiky, odborného vzdělávání a řízení vzdělávacích institucí, Státní univerzita Ivana Franka v Žitomiru, ul. Velká Berdyčivská 40, 10008 Žitomir, Ukrajina), e-mail: berezyuk.elen@gmail.com.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D., odborný asistent na FF UP v Olomouci. Specializace: sociolingvistika, morfologie, historie a současnost jazyků střední Evropy, onomastika. Kontakt: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: ondrej.blaha@upol.cz.

Mgr. Uljana Cholodová, Ph.D., odborná asistentka na FF UP v Olomouci. Specializace: ukrajinistika, bohemistika, translatologie, fonetika a fonologie, lexikologie, lingvokulturologie, syntax. Kontakt: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: uljana.cholodova@upol.cz.

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D., docent na FF UP v Olomouci. Specializace: bohemistika, vývoj češtiny, jazyk a styl literárních děl, české biblické překlady, onomastika. Kontakt: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: karel.komarek@upol.cz.

Mgr. Radana Merzová, Ph.D., odborná asistentka na FF UP v Olomouci. Specializace: ukrajinistika, ukrajinsko-české kulturní vztahy, dějiny ukrajinské literatury, translatologie. Kontakt: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: radana.merzova@upol.cz.

Literatura

- Академічний тлумачний словник української мови* [online] (1970–1980).
Cit. 10. 11. 2019. <<http://sum.in.ua/>>.
- ANDERŠ, J. (1994): Češi na Ukrajině: některé vývojové tendence. *Čeština doma a ve světě*, 2(3), s. 153–155.
- ANDREJS, R. (2016): *Vliv ruského jazyka na mluvu česky mluvících obyvatel obce Anastasijevka*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- AUERHAN, J. (1920): *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*. Praha: Antonín Hajn.
- BACHMANNOVÁ, J. (1998): *Podkrkonošský slovník*. Praha: Academia.
- BACHMANNOVÁ, J. – JANČÁK, P. (2002): *Jak se mluvilo v českých vesnicích v cizině. Autentické zvukové ukázky z českých nářečí. Kladsko, Střelínsko, Žitomirsko, Daruvarsko, Banát*. Praha: Academia.
- BALHAR, J. – JANČÁK, P. et al. (1992–2011): *Český jazykový atlas*. Díl 1–6. Praha: Academia.
- BARMAK, M. V. (1999): *Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.): розселення, господарське життя, міграції*. Тернопіль: [bez uvedení vydavatele].
- BĚLIČ, J. (1981): *Přehled nářečí českého jazyka*. Praha: Univerzita Karlova.
- BĚLIČOVÁ, H. (1998): *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum.
- BEVZENKO, S. P. (1980): *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа.
- BEREZJUK, O. S. – VLASENKO, O. M., eds. (2014): *Чехи на Волині: історія і сучасність*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.
- VLÁHA, O. et al. (2016): *Lexikální rusismy v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- BOGUŠ, A. M. (2001): Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Виховання і культура*, по. 1, s. 6–8.
- BORÁK, M. (2014): *Zatajené popravy: Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*. Opava: Slezská univerzita v Opavě.

- BORDAG, D. (2006): *Psycholinguistische Aspekte der Interferenzerscheinungen in der Flexionsmorphologie des Tschechischen als Fremdsprache*. Hildesheim: Olms Verlag.
- ČECHOVÁ, M. et al. (2011): *Čeština – řeč a jazyk*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ČEREPANOVA, S. O. (2008): *Філософія родознавства: Навчальний посібник*. Київ: Видавництво «Знання».
- ČERNILEVS'KYJ, D. V. – HIŠENIČNJUK, O. V. – SIDJAČEVA, K. V. (2009): *Духовна культура особистості: Навчальний посібник*. Київ – Вінниця: Академія креативної педагогіки.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2006): Они наши или чужие? О репатриации волынских чехов. In: Нецименко, Г. П. (ed.), *Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязыковые процессы*. Книга 2. Москва: Наука, s. 3–29.
- DICKEY, S. M. (2000): *Parameters of Slavic aspect: a cognitive approach*. Stanford: CSLI Publications.
- DRBAL, A. – MUCHINA, L. (2012): Historické vědomí a spolkový život ukrajinských Čechů. In: *Konference „Krajané a problém generací“, Národní muzeum, Praha 26.–28. září 2012* [online]. Praha: Stálá komise Senátu PČR pro krajany žijící v zahraničí, Mezinárodní koordinační výbor zahraničních Čechů). Cit. 25. 2. 2013. <http://www.zahranicnici.cesi.com/docs/prispevek_drbal.pdf>.
- DRBAL, A. (2012): Češi na Ukrajině: emigrace, reemigrace, vztahy se starou vlastí a snahy o záchranu národní identity. In: Brouček, S. – Grulich, T. (eds.), *Migrace a česká společnost: Výběr textů a diskuse z konference k aktuálním problémům migrace*. Praha: Etnologický ústav AV ČR ve spolupráci se Senátem PČR: 124–133.
- DRUŽYNEC', M. L. (2018): *Український орфоепічний стандарт*. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- FAŠČENKO, M. M. (2010): *Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка*. Київ: Видавничий центр „Академія“.
- FRIČ, J. V. (1867): *Rub a líc té slovanské výpravy na Rus (nejvíce dle ruských pramenů k objasnění svobodomyslnosti našich routníků a pravdomluvnosti našich zpravodajů sestaven)*. V Praze: J. V. Frič.

- GALKINA-FEDORUK, E. M. – GORŠKOVA, K. V. – ŠANSKYJ, N. M. (2016): *Современный русский язык*. Москва: УРСС.
- GIGER, M. (2013): Polnisch und Russisch als standardsprachliche Muster für das Tschechische im 19. Jahrhundert. In: Velmezova, E. (ed.), *Contributions suisses au XVe congrès mondial des slavistes à Minsk, août 2013*. Bern: Lang, s. 63–79.
- GIGER, M. (2018): „Attitudes matter“: Language attitudes as a factor during the (re-)standardization of Slavic languages in the 19th century. In: Gladkova, H. – Giger, M. – Bláha, O. (eds.), *Slovanské spisovné jazyky od teorie k praxi: Formování jazykového vědomí a postojů k jazyku. Tematický blok na XVI. Mezinárodním sjezdu slavistů Bělehrad 20.–27. 8. 2018*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 41–58.
- HLAVAČEK, R. – SOLDATJUK, M. (2000): Чехи на Дубенщині. In: *Дубно і світ: Міжнар. ювіл. наук.-теорет. конференція присвячена 900-річчю м. Дубна, 25-26 серп. 2000 р.* Дубно: Місто Дубно, s. 27–28.
- HOFMAN, J. (2007): *Чехи на Волині: основні відомості*. Praha: Ukrajinská iniciativa v České republice.
- HAKENOVÁ, B. (2015): *Jazyk české menšiny ve vesnici Repinka na Sibiři*. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- HOFMAN, J. – ŠTĚR, R. (2018): *Historická mapa českého osídlení na Volyni*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.
- HŮRKOVÁ, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- CHOLODOVA, U. (2020): Становлення і розвиток української мови на території Галичинни у другій половині XIX ст. In: *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. 8, nr. 1. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM.
- JANČÁKOVÁ, J. (1995): Dnešní stav mluvy českých reemigrantů ze Žitomirska na Ukrajině. *Slovo a slovesnost*, 56(2), s. 110–118.
- JANČÁKOVÁ, J. – JANČÁK, P. (2004): *Mluva českých reemigrantů z Ukrajiny*. V Praze: Karolinum.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J., eds. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- KOC'-HRYHORČUK, L. (2002): *Лінгвістично-географічні дослідження українського діалектного простору*. Нью-Йорк – Львів: Вид-во НТШ.

- KOCEN, B. (1875): *B. Kozenn's Geographischer Schul-Atlas für Gymnasien, Real- und Handels-Schulen: Ausgabe in 48 Karten*. 19. vyd. Wien: Ed. Hölzel's Verlag.
- KOKAISL, Petr a kol. (2009): *Krajané: po stopách Čechů ve východní Evropě*. [Praha]: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze.
- KOPECKIJ, L. – LEŠKA, O. et al. (1978): *Rusko-český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- KRAMAR, Ju. V. (2015): *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя* [online]. Cit. 11. 4. 2019. <<https://core.ac.uk/download/pdf/153586261.pdf>>.
- KRČMOVÁ, M. (2009): *Fonetika a fonologie* [online]. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita. Cit. 1. 10. 2019. <<https://is.muni.cz/elportal/?id=852535>>.
- KRYŽANOVSKIJ, E. M. (1887): *Чехи на Волыни*. Санктпетербургъ: в Синодальной типографии.
- LAMPRECHT, A., a kol. (1976): *České nářeční texty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LEŠKA, O. – SAVICKÝ, N. – ŠIŠKOVÁ, R. (2001): *Mluvnice současné ukrajinštiny*. Praha: Slovanský ústav, Euroslavica.
- MARTINOVSKÝ, J. A. – ŠIRC, V. (1983): *Kronika Českého Malína*. Jimlín: vlastním nákladem.
- MASENKO, L. (2004): *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір*. Київ: КМ Академія.
- MATRAS, Y. (2009): *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATVIJAS, I. G., red. (1984–2001): *Атлас української мови*. Т. I–III. Київ: Наук. думка.
- MIKHAYLOVA, K. (2006): *Mluva Čechů v Čechohradě na Ukrajině a její vztah k výchozímu českému nářečí*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- MJAČINA, Z. I. (1969a): О некоторых фонетических особенностях чешского говора села Малая Зубовщина Коростенского района

- на Житомирщине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию II*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 79–96.
- MJAČINA, Z. I. (1969b): Образцы чешской диалектной речи села Малая Зубовщина на Житомирщине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию II*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 155–164.
- MJAČINA, Z. I. (1969c): Склонение полных прилагательных твердой и мягкой разновидности в чешском говоре села Малая Зубовщина на Житомирщине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию II*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 181–186.
- MJAČINA, Z. I. (1971a): К изучению морфологии глагола в чешском говоре села Малая Зубовщина на Украине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию III*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 323–346.
- MJAČINA, Z. I. (1971b): Образцы чешской диалектной речи села Малая Зубовщина на Житомирщине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию III*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 422–433.
- MJAČINA, Z. I. (1973a): Бытовая лексика в чешском говоре села Малая Зубовщина на Украине. In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию IV*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 278–299.
- MJAČINA, Z. I. (1973b): Из наблюдений над лексикой, обозначающей душевные свойства, качества и их проявления, состояние человека (на материале чешского говора села Малая Зубовщина на Украине). In: *Исследования по русскому и славянскому языкознанию IV*. Самарканд: Издательство Самаркандского государственного университета, s. 300–306.
- MORAVEC, J. (2015): Dopad událostí let 1939–1945 (1947) na rodiny volyňských Čechů. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd*, sv. 29(2), s. 70–78.
- NEŠPOROVÁ, O. (2005): Proměny religiozity volyňských Čechů. *Lidé města*, 7(3).

- NOSKOVÁ, J. (2007): *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Brno: Ústav evropské etnologie.
- OPANAŠČUK, I. P. (2000): Фізична культура і спорт у Волинській губернії (кінець XIX – початок XX ст.). In: Костриця, М. (ed.), *Житомирищина на зламі тисячоліть*. Житомир: М.А.К.
- PALCOVÁ, Z. (1994): *Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum.
- POŘÍZKA, P. (2008): Anotace orálních korpusů. Olomoucký mluvený korpus jako model. In: Koprivová, M. – Waclawíčová, M. (eds.), *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu, s. 177–189.
- POŘÍZKA, P. (2009a): Olomouc Corpus of Spoken Czech: Characterization and Main Features of the Project. *Linguistik online*, 38. Cit. 20. 11. 2019. <<https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/505>>.
- POŘÍZKA, P. (2009a): *Transkripce a sběr dat v korpusech mluvené češtiny*. Doktorská disertace. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého.
- POSPÍŠIL, J. – LOHVINOVÁ, V. (1997): *České písně z ukrajinské Volyně*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR.
- Pouť Slovanův do Ruska roku 1867 a její význam*. V Praze: Tiskem a nákladem dra Edv. Grégra, 1867.
- PUŠKAREVIČ, K. A. (1942): *Чехи: Историко-этнографический очерк*. Москва – Ленинград: Институт этнографии АН СССР.
- RIEHL, C. M. (2009): *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- SATKE, A. (1995): Folklor vystěhovalců a odraz jejich postavení ve folklóru tamějších starousedlíků. *Slezský sborník*, 93(1–2), s. 97.
- SAVICKÝ, N. P. (2005): K typologii diachronních procesů. O deflektivizaci a o indoevropském syntaktickém *polymorfismu*. In: Nejedlý, P. – Vajdlová, M. et al. (eds.), *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 319–327.
- SKORVID, S. (2013a): Говор чехов Среднего Прииртышья: генезис и своеобразие. *Вестник Омского университета*, 69(3), s. 129–135.

- SKORVID, S. (2013b): Говор потомков чешских переселенцев на Северном Кавказе как пример лингвоареального дрейфа. In: *Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов. Минск, 2013 г. Доклады российской делегации*. Москва: Индрик, s. 554–568.
- SKORVID, S. (2014a): Чешские языковые острова в России – ветки истории и этнической памяти. *Oriens Aliter. Časopis pro kulturu a dějiny střední a jihovýchodní Evropy*, 1(1), s. 76–91.
- SKORVID, S. (2014b): Чешские переселенческие говоры на Северном Кавказе и в Западной Сибири. *Славяноведение*, no. 1, s. 44–58.
- SKORVID, S. (2014c): О вариативности фамильных именованных потомков чешских переселенцев на Северном Кавказе и в Западной Сибири. *Вопросы ономастики*, 16(1), s. 63–74.
- SKORVID, S. (2016): Czech immigrant dialects in the Northern Caucasus and Western Siberia. *International Journal of the Sociology of Language*, č. 238, s. 127–143.
- SKORVID, S. (2017): A nejčjn eše neco vo češškm jazyku na Kaukázoj i ponad Irtyšem. In: Uličný, O. (ed.), *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*. Liberec: Technická univerzita, s. 161–172.
- SKORVID, S. (2018–2019): „I voni se tadle zrouna čtyri člověka vostalo...“ aneb Češi na samotě u Majkopu (a jinde). *Český jazyk a literatura*, 69(5), s. 224–232.
- SKORVID, S. – ANANJEVA, N. (2018): Островные западнославянские диалекты на территории России. In: Толстая, С. М. (ed.), *Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов. Белград, 20–27 августа 2018 г. Доклады российской делегации*. Москва: Институт славяноведения РАН, s. 269–300.
- SKOTÁKOVÁ, J. (2019): *Lexikální ukrajinismy v mluvě volyňských Čechů*. Diplomová práce. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého.
- SKRYPKA, V. H. (1966): Пísně volyňských Čechů ze tří válek. *Český lid*, 53, s. 50–52.
- SOLDATJUK, M. S. (2001): Культура, громадське життя та побут волинських чехів. In: Костриця, М. Ю. – Тимошенко, В. И. (eds.), *Чехи на Волині: історія і сучасність*. Житомир – Малин: Волинь.

- ŠKLJAR, L. E. (2002): Національні меншини в політико-правовому просторі України (проблеми культурної самоорганізації та розвитку). In: *Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–200 років*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, s. 62–86.
- ŠPANIHEL, J. (1909): *Adresář zahraničních Čechů*. 3., doplněné vyd. Praha: nákladem národní rady české.
- ŠUL'GA, S. (2013): Особенности национальной политики польских и советских властей относительно чехов в Украине (1920–1930-е годы). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd*, sv. 27(2), s. 75–84.
- THOMASON, S. G. (2001): *Language contact: an introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- UTĚŠENÝ, S. (1970): O posrbšťování kruščické češtiny v jugoslávském Banátě. *Naše řeč*, 53(3), s. 138–145.
- UTĚŠENÝ, S. (1975): První monografie o nářeční češtině v Sovětském svazu. *Naše řeč*, 58(2), s. 102–104.
- VACULÍK, J. (1997–2001): *Dějiny volyňských Čechů*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel.
- VORON, O. (2008): Сокольський рух у період існування Чехословацької республіки. In: *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*, sv. 12. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, s. 164–168.
- ZAJÍCOVÁ, L. (2010): *Český jazyk v Paraguayi: studie o jazykovém kontaktu a zániku*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- ZIN'KO, Ju. – KALYT'KO, S. – KRAVČUK, O. – POP, I. (2017): *Нариси історії Чехії*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД».

Summary

Czech language in Volhynia

The monograph deals with the current state of language of the descendants of Czech colonists in Volhynia and in neighboring parts of Ukraine. Based on field research made in 2018, the features of traditional Czech dialects in the Volhynian Czech are described in detail. The authors also deal with the very complex theme of interference among the Volhynian Czech and standard or substandard varieties of majority languages, i.e. Ukrainian and Russian, in all language levels.

In the chapter 1, the dialect basis of the spoken Czech in Volhynia is examined. The analysis confirmed that the Czech colonists came to Volhynia from the area of Czech dialects in a narrow sense, not from Moravia. E.g., ancestors of the Czechs living in Malá Zubovština came from the north-west part of the Hradec Králové district in today's Czech Republic, whereas the ancestors of the Czechs living in Malinovka came from the eastern part of mentioned district. Sometimes the Standard Czech language forms are prominent, as a result of school education and language courses.

The chapter 2 deals with the influence of Ukrainian and Russian on the phonological and phonetic level of Volhynian Czech. The main features of Ukrainian/Russian-Czech language interference are: the pronunciation of two types of *l*-sound (the hard and the soft), the pronunciation of non-syllabic [ɸ] or bilabial [w] instead of labiodental *v*, the non-appropriate lengthening or the shortening of Czech vowels, the higher degree of palatalisation of the sounds *d*, *t*, *n*, *g*, *k*, *ch* (especially after the soft *i*), the hard pronunciation of sibilants *ž*, *š*, *č* and the changes in the sentence intonation.

In the chapter 3, the influence of Ukrainian and Russian on the lexical, syntactic and morphological level of Volhynian Czech is examined. The largest influence is noticeable in the lexical level where the semantic modifications of lexemes occur, as well as word-formative calques. The influence of majority languages is marked also in syntax, especially in collocability of certain lexemes and in the sentence structure: in Volhynian Czech, the

grammatically formalised or “Standard Average European” sentence type (subject – verb – object) is not as common as in the Czech language used today’s Czech Republic. There are also many morphological (inflectional) interferences among Ukrainian, Russian and Volhynian Czech.

Linguistic data reflecting the gradual extinction of Czech language in this area are set in the broader context of the history and culture of the Czech minority living in today’s Ukraine.

The authors of the chapter 4 consider the role of the folk songs in the process of maintenance of the ethnic and linguistic identity of the Volhynian Czechs. The analysis of lyrics from the J. Pospíšil’s and V. Lohvinova’s collection of the Volhynian folk songs shows how much of the inner experience of Volhynian Czechs, their feelings and wisdom is hidden in these texts (where e.g. the theme of “home” is prominent).

In the chapter 5, the author deal with the history and cultural activities of this former important Czech minority. The main topic of the Czech cultural efforts was the founding and administration of schools in Volhynia, but also the Sokol movement played very important role, not only as the organizer of the sport activities. The members of Sokol, as well as e.g. the firemen, organized also the celebrations, musical performances, balls etc. Volhynian Czechs contributed also to the economic and business growth of Ukraine before the World War I. Unfortunately, the destiny of Volhynian Czechs was generally bad in the rest of 20th century.

In attachment, there are ten transcripts of spoken language of Volhynia Czechs made from recordings that were acquired during two team stays in Ukraine. These transcripts can serve as a valuable source of information for scholars who are interested in issues such as bilingualism or language contact.

Rejstřík

A

administrativní styl 77
adverbia 78
archaismy 74, 87
Archiv lidového jazyka 13, 20, 32, 35,
38, 40, 41

B

Bakovce 149
Banát 84, 181, 188
běloruština 52, 177
bezsubjektové věty 85
Bohemka 97, 145, 154

Č

částice 36, 74, 78, 126
Čechoslovan (časopis) 145, 146
Černobyl 14, 48, 105
Česká beseda 148
Česká matice školská 148, 150, 151, 152,
153, 156
České Ozerany 149, 150
československé legie 148
Český Boratín 101, 141, 149, 151
Český jazykový atlas 14, 16, 20, 21, 181
Český Malín 8, 101, 130, 151, 184

D

Dembrovka 151
deminutiva 124
dialektové kontinuum 70
Dorohostaje 151
Dubno 125, 139, 141, 148, 150

E

expresivita 62, 63

F

frazeologismy 82, 89

G

genitiv adnominální 93
globalizace 135, 156, 177

H

Hlas Volyně (časopis) 152, 153
Hlinsko 106, 126, 141, 151
Hrušvice 151
Hubín 151
Hubínské Nivy 151
Huleč 109, 141, 151
hyperkorektnost 91
hypokoristika 123

I

imperativ 90
infinitivní věty 86
interdialekty 20, 34, 69, 87, 176
internacionalismy 58
intonační centrum věty 63, 176

J

jazykové kurzy 16, 44, 52, 143, 159, 175

K

kalky 61, 67, 72, 80, 82, 87, 92, 96, 176
katolíci 141, 143, 146, 147
Kavkaz 16, 97, 100, 181

Kněhyninky 101, 149
 knihovny 103, 109, 140, 144, 145, 147,
 150, 151
 koledy 60, 111, 112, 126, 127, 172
 Komárovka 16
 kontrakce 30
 Kopče 143, 149
 Kovel 99, 148
Krajanské listy (časopis) 153
 Kupičov 104, 109, 131, 147, 154
 kvantita 19, 20, 48, 53, 61, 62, 160, 161
 Kvasilov 102, 139, 142, 150, 151, 152
 Kyjev 17, 18, 47, 71, 80, 81, 109, 126, 139,
 140–147

L

Luck 10, 16, 25, 102, 107, 109, 145, 148,
 149, 151, 153, 156

M

Malá Zubovština 13, 14, 15, 17, 27, 28, 34,
 38, 39, 40, 44, 45, 48, 49, 50, 110,
 125, 175, 189
 Malinovka 14, 15, 17, 27, 28, 32, 33, 36–40,
 44, 49, 50, 64, 84, 93, 109, 110, 170,
 171, 175
 Martinovka 111, 151
 metajazyk 22, 71
 mezijazyková homonymie 56, 72
 Mirohoš 101, 139, 150, 151
 modální predikativa 78
 Moldava 101, 126, 150, 151
 Morava 8, 17, 21, 22, 32, 37–40, 43, 44,
 59, 60, 84, 100, 111, 114, 127
 morfonémy 92, 93, 94
 Moskovština 138
 Moštěnice 151

N

nacistická okupace 150
 nedokonalá znalost jazyka 71, 90
 neologismy 72, 76
 Nikolajevka 9, 17, 44, 50, 162, 164, 165,
 166, 167, 168, 172
 nominativ jmenovací 91
 Nové Teremno 125, 149, 151
 Novina 151
 Novokrajev 151
 Nový Račín 151
 nulová spona 85

O

obecná čeština 71
 objekt 85, 86, 135
 Olšanka 9, 17, 50, 125, 126, 129
 ortoepie 50, 53, 54, 56, 61
 ortofonie 53

P

pobočné slabiky 66
 Podolí 52, 104, 147, 181
 poetika 99, 111, 113, 114, 124, 177
 Polesí 133, 179
 polština 52, 53, 70, 72, 82, 85, 96, 176
 posesivita 84, 87, 93, 94, 96, 176
 pravosláví 102, 111, 127, 141, 143
 predikát 84–88
 predikativní instrumentál 85
 prefigovaná slovesa 82
 préteritum 25, 26, 75, 83, 90, 96, 176
 prézens 66, 83, 85
 Prosvita (spolek) 151
 první světová válka 51, 111, 126, 127,
 předložky 31, 59, 72, 73, 84, 88, 89, 96,
 126, 176

předpony 21, 24, 30, 31, 33, 75
 přísloví 125

R

reflexivní slovesa 77, 78, 86
 Rovno 102, 109, 139, 148, 150, 151
Ruský Čech (časopis) 145

S

Semiduby 101, 139, 145, 150
 Sibiř 16, 48, 91, 97, 148, 183
 slovníky 31, 72, 73, 75, 80, 126
 slovosled 80, 84, 85, 94
 slovotvorné přípony 65, 93
 Sokol 72, 103, 104, 114, 120–123, 139, 140,
 148, 150, 151, 175
 sovětizace 149
 spojky 83, 84
 Staré Teremno 125, 149, 151
 staročeské přehlásky 90, 91, 93
 Straklov 101, 150, 151
 Stromovka 144, 149
 subjekt 78, 85, 86, 90, 135, 137
 suržyk 47, 52, 53, 54, 66, 70, 74, 88, 93, 95

Š

Šklín 149
 školy 9, 13, 22, 24, 25, 28, 30, 51, 52, 59,
 62–64, 69, 70, 74, 75, 76, 81, 92, 94,
 103, 106, 107, 134, 137, 141, 143–156,
 163, 167–169, 171, 175

T

toponyma 8, 73, 79, 123, 125, 126

U

ukrajinizace 127, 154, 155
 Ulbárov 139

V

valence 84, 87, 88
 větný důraz 62
 Volkov 143, 150, 151
 volyňsko-podolské dialekty 47, 52, 53,
 58, 60, 69

Z

zájmena 23–25, 28, 65, 77, 80, 90, 93, 94,
 96, 177
 zakořenění (politická kampaň) 155
 Zdolbunov 111, 139, 148, 150

Ž

Žitomir 7, 9, 17, 18, 47, 50, 64, 77, 79, 102,
 109, 139, 140, 162, 163, 165

CIP

Čeština na Volyni

Alla Arkhanhelska, Ondřej Bláha, Uljana Cholodová (eds.)

Edice Paleon, sv. 5

Edici řídí doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Výkonná redaktorka Jana Kopečná

Odpovědná redaktorka Lenka Pořízková

Sazba Marcel Kraus

Obálka Martina Šviráková

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta

Křížkovského 10

771 47 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty UP

www.vff.upol.cz

vff@upol.cz

Vytiskl Powerprint

Suchdolská 1018

252 62 Horoměřice

Olomouc 2020

1. vydání

ISBN 978-80-88278-62-7 (tisk)

ISBN 978-80-88278-63-4 (iPDF)